

ศึกษาความสอดคล้องในวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
A STUDY OF THE CONFORMANCE BETWEEN THE SEVEN PURIFICATIONS
AND THE THREEFOLD TRAININGS IN INSIGHT
MEDITATION PRACTICE

พระครูวิชัยนันทกิจ (ยวง นนทโก)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

ศึกษาความสอดคล้องในวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

พระครูวิชัยนันทกิจ (ยวง นนทโก)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Study of the Conformance between the Seven Purifications and
the Threefold Trainings in Insight Meditation Practice**

Phrakhru Wichainanthakit (Yuang Nandako)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2015

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “ศึกษาความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

ประธานกรรมการ

(พระมหาบุญศรี ญาณวฑฒ, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(พระมหาชิต ฐานชิต, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.สุเทพ พรมเลิศ)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาชิต ฐานชิต, ดร.

ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.สุเทพ พรมเลิศ

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระครูวิชัยนันทกิจ)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนา
ภาวนา

ผู้วิจัย : พระครูวิชัยนันทกิจ (ยวง นนทโก)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาชิต ฐานชิต (ไต้งกระโทก), ป.ธ. ๗, ศน.บ., M.A., Ph.D. (Vedic
Studies)

: ผศ.ดร.สุเทพ พรหมเลิศ, ป.ธ. ๙, พธ.บ., ศศ.ม., พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๓/มีนาคม/๒๕๕๙

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ เพื่อศึกษาวิสุทธิ ๗ ในคัมภีร์พุทธศาสนา-
เถรวาท เพื่อศึกษาไตรสิกขาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาความสอดคล้องระหว่าง
วิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวบรวม สรุป วิเคราะห์ เรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา ตรวจสอบโดย
ผู้เชี่ยวชาญ จากการศึกษาพบว่า

ความบริสุทธิ์ที่หมดจดที่ปราศจากกิเลสอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด เป็นไป
ทางกาย และทางจิต เป็นเหตุให้เกิดปัญญาที่นำไปสู่ความบริสุทธิ์ น้อมเข้าไปสู่มรรคผลนิพพาน
โดยขั้นตอนแห่งความบริสุทธิ์ คือ วิสุทธิ ๗ ได้แก่ สีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิณฺณวิสุทธิ กังขาวิตรณ-
วิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์
หมดจด ๗ ประการนี้เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ไตรสิกขานั้นถือว่าเป็นกระบวนการศึกษา เป็นข้อที่ควรศึกษา ๓ คือ อธิศีลสิกขา คือ
ศีลอันยิ่ง เป็นการพัฒนาเพื่อให้เกิดความประพฤติที่เรียบร้อย อธิจิตตสิกขา คือ จิตอันยิ่ง อธิจิต
เป็นข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกอบรมพัฒนาจิตให้เกิดสมาธิเป็นอย่างสูง อธิปัญญาสิกขา เป็น
การฝึกฝนอบรมโดยการทำให้มีขึ้น พัฒนาในด้านของความรู้ ความจริง รู้ตามที่เป็นจริง สามารถรู้เห็น
กฎธรรมชาติ คือ ไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามความเป็นจริงพร้อมทั้งเห็นแจ้งในอริยสัจ ๔

การศึกษา ๓ ระดับ ศีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา มีผลสัมฤทธิ์ก่อให้เกิดความบริสุทธิ์
๗ ขั้นตอน คือ วิสุทธิ ๗ สีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิณฺณวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสน
วิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์หมดจด ๗ ประการ เป็นความ
บริสุทธิ์ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติไตรสิกขา อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา กระบวน การ
ไตรสิกขาถูกพัฒนาให้เจริญขึ้นส่งผลให้เกิดความสอดคล้องกันระหว่างความบริสุทธิ์ ๗ ขั้น คือ วิสุทธิ ๗
คือ ข้อศึกษาอธิศีลสิกขา ส่งผลให้เกิดศีลที่มีความบริสุทธิ์ สีลวิสุทธิ ข้อศึกษาอธิจิตตสิกขา ส่งผลให้
เกิดความบริสุทธิ์หมดจดแห่งจิต จิตตวิสุทธิ ข้อศึกษา อธิปัญญาสิกขา ส่งผลให้เกิดปัญญาที่มีความ
บริสุทธิ์หมดจด กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสน
วิสุทธิ ความบริสุทธิ์หมดจด ๗ ประการ มีผลมาจากการศึกษาตามหลักของไตรสิกขา โดยการเจริญ
วิปัสสนาภาวนา

Thesis Title : A Study of the Conformance between the Seven Purifications and the Threefold Trainings in insight Meditation Practice

Researcher : Phrakhruwichainanthakit [Young Nandako (Meksuk)]

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Chit Ṭhānajito (Tongkratok), Pali VII, B.A., M.A., Ph.D. (Vedic Studies)

: Assist. Prof. Dr. Suthep Promlert, Pali IX, B.A., M.A., Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : 3/March/2016

Abstract

This thesis had three objectives; to study the Seven Purifications (Visuddhi) in the Theravāda Buddhist scripture, to study the Threefold Training in the Theravāda Buddhist scripture, to study the Conformance between the Seven Purifications and the Threefold Training in Insight Meditation Practice. Clarified data are taken from the Theravada Buddhist scriptures and other related documents, then composed, summarized, analyzed, explained in details, corrected and verified by Buddhist scholars. From the study it found that;

The purification without rough, middle and deep defilements in body and mind cause Pañña (wisdom) that leads to the purity to be complete in order to attain Nibbāna, by the purification process called the seven Visuddhi namely; Silavisuddhi, Cittavisuddhi, Diṭṭhivisuddhi, Kankhāvitaraṇavisuddhi, Maggāmaggaṇavisuddhi, Patipadāññadassanavisuddhi, and Ñāṇadassanavisuddhi. All Visuddhi were a result of insight meditation practice.

The Threefold Training is the education process which three items to learn are Adhisīlasikkhā- the training in higher morality, Adhicittasikkhā- the training in higher mentality, Adhipaññasikkhā- the training in higher wisdom, the knowledge, the truth, to know natural truth, natural law so called the Three Characteristics, the impermanence, suffering, and non-self as the truth and realize the Four Noble Truths.

The Three Educational Level; Silasikkhā, Cittasikkhā, Paññasikkhā, resulting in the seven purification stage namely the seven Visuddhi, Silavisuddhi,

Cittavisuddhi, Ditṭhivisuddhi, Kaṃkhāvitarāṇavisuddhi, Maggāmaggañāṇadassana visuddhi, Paṭipadāñāṇadassanavisuddhi, and Ñāṇadassanavisuddhi. The seven purification are the purity occurs from the Practice of the Threefold Training, Aḍhisilasikkhā-great morality, Aḍhicittasikkhā-great mentality, Aḍhipannasikkhā-great wisdom The Threefold training process are developed and resulting in the conformation between the seven purity stages, the seven visuddhi. Thus Adhisilasikkhā resulting in higher morality or Silavisuddhi, Adhicittasikkha resulting in higher mentality called Cittavisuddhi, and Adhipaññāsikkha resulting in higher wisdom so called Kaṃkhāvitarāṇavisuddhi, Maggāmaggañāṇavisuddhi, Paṭipadāñāṇadassanavisuddhi, Ñāṇadassanavisuddhi. The seven stage of purification resulted from the study of the Threefold Training via insight meditation practice.

กิตติกรรมประกาศ

ขอประทานกราบขอบพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อุปสมมหาเถร) เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม ประธานกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่ได้เมตตาเปิดการเรียนการสอนหลักสูตรพุทธศาสนบัณฑิตมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนา และได้นำพานิสิตรุ่นที่ ๙ ได้มีโอกาสปฏิบัติวิปัสสนาภาวนากับท่าน อุ ชฎิละ พระวิปัสสนาจารย์ เป็นเวลา ๒ เดือน ณ สำนักมหาสิริสาสนแยกด้า กรุงย่างกุ้ง ประเทศสหภาพเมียนมาร์

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีเพราะได้รับความอนุเคราะห์เกื้อกูลจาก คณะกรรมการควบคุมประกอบด้วย พระมหาชิต ฐานชิต ดร, ผศ.ดร.สุเทพ พรหมเลิศ ที่มีเมตตา และกรุณายิ่ง เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาดูแลเอาใจใส่แนะนำข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์พร้อมทั้งให้คำแนะนำตรวจแก้ และคณาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์บาหลีศึกษาพุทธโฆส ที่ได้แนะนำพร่ำสอน

ขอขอบคุณ พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธมฺมโสภา โณ ผู้อำนวยการสำนักวิชาการ และนายภานุมาตร์ เนโส เจ้าหน้าที่ประสานงาน ที่ช่วยดำเนินการเรื่องเอกสารคำร้องบัณฑิตวิทยาลัย (บช.) แจ้งกำหนดการและระเบียบการต่าง ๆ ให้ทราบ พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่บรรณรักษ์ ห้องสมุดและเทคโนโลยีสารสนเทศ ที่กรุณาเอื้อเพื่อการสืบค้นข้อมูล ทำให้การจัดทำวิทยานิพนธ์เป็นไปด้วยความเรียบร้อย

คุณประโยชน์ทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยขอให้เกิดผลานิสงส์อันไพบูรณ์แก่ผู้มีอุปการคุณทั้งหลาย ทุกท่าน

พระครูวิชัยนันทกิจ [ยวง นนทโก (เมฆสุข)]

วันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๙

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๒)
กิตติกรรมประกาศ	(๔)
สารบัญ	(๕)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๗)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ วิสุทธิ ๗ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๑๐
๒.๑ ความหมายของวิสุทธิ ๗	๑๐
๒.๒ ความสำคัญของวิสุทธิ ๗	๑๑
๒.๓ วิสุทธิ ๗ ความบริสุทธิ์ ๗ ชั้น	๑๒
๒.๓.๑ สีลวิสุทธิ	๑๓
๒.๓.๒ จิตตวิสุทธิ	๑๖
๒.๓.๓ ทิณฺฐวิสุทธิ	๑๘
๒.๓.๔ กังขาวิตรณวิสุทธิ	๒๑
๒.๓.๕ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	๒๗
๒.๓.๖ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ	๓๓
๒.๓.๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ	๔๓
๒.๔ สรุปท้ายบท	๕๐
บทที่ ๓ ไตรสิกขาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๕๓
๓.๑ ความหมายของไตรสิกขา	๕๓

๓.๒	ความสำคัญของไตรสิกขา	๕๕
๓.๓	ประเภทของไตรสิกขา	๕๗
๓.๓.๑	ศีลสิกขา	๕๘
๓.๓.๒	จิตตสิกขา	๖๔
๓.๓.๓	ปัญญาสิกขา	๗๑
๓.๔	สรุปท้ายบท	๗๖
บทที่ ๔	ความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๘๐
๔.๑	ความสอดคล้องระหว่างศีลวิสุทธิกับอภิสีลสิกขา	๘๐
๔.๑.๑	ศีลวิสุทธิ	๘๑
๔.๑.๒	อภิสีลสิกขา	๘๒
๔.๒	ความสอดคล้องระหว่างจิตตวิสุทธิกับอภิจิตตสิกขา	๘๓
๔.๒.๑	จิตตวิสุทธิ	๘๔
๔.๒.๒	อภิจิตตสิกขา	๘๕
๔.๓	ความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิทั้ง ๕ กับอภิปญญาสิกขา	๘๖
๔.๓.๑	ทิวรรวิสุทธิ	๘๗
๔.๓.๒	กัณฑ์วิตรณวิสุทธิ	๘๘
๔.๓.๓	มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	๙๐
๔.๓.๔	ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ	๙๑
๔.๓.๕	ญาณทัสสนวิสุทธิ	๙๕
๔.๓.๖	อภิปญญาสิกขา	๙๗
๔.๔	สรุปท้ายบท	๑๐๐
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๐๒
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๐๒
๕.๒	ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้	๑๐๔
๕.๒.๑	ข้อเสนอแนะในการนำไปประยุกต์ใช้	๑๐๔
๕.๒.๒	ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยต่อไป	๑๐๕
บรรณานุกรม		๑๐๖
ประวัติผู้วิจัย		๑๐๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณปิฎก ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ มีหลักการใช้คำย่อชื่อพระไตรปิฎก โดยเริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บฉบับที่ใช้แล้วตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น

- ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๑/๑๖๓. หมายถึง สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาय สคาถวคคปาติ พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี เล่ม ๑๕ ข้อ ๑๗๑ หน้า ๑ ๖๓

- ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘. หมายถึง สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาय สคาถววรรค พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่มที่ ๑๕ ข้อที่ ๑๗๑ หน้าที่ ๒๒๘.

การอธิบายบอกอักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ทำเฉพาะคัมภีร์ที่อ้างอิงในวิทยานิพนธ์ ดังนี้

การอธิบายอักษรย่อพระสุตตันตปิฎก (บาลีและไทย)

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๙	ที.สี. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกวรรค (ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ (ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาय สคาถวคคปาติ (ภาษาบาลี)
๑๕	ส.ส. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิกาय สคาถววรรค (ภาษาไทย)
๒๐	อง.ทก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๐	อง.ติก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก ขุททนิกาย ธรรมปทปาติ (ภาษาบาลี)
๒๕	ขุ.ธ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถรี. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททนิกาย เถรีคาถา (ภาษาไทย)
๒๙	ขุ.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททนิกาย มหานิทเทศ (ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททนิกาย ปฏิสัมภิตามวรรค (ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับชื่อคัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ ในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ภาค/ตอน/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตามลำดับ เช่น

- ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๖/๓/๒/-/๒๘๖. หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล สุมังคลวิลาสินี ปาฎีกาวรรคอรรถกถา เล่มที่ ๑๖ เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒ ตอน - หน้า ๒๘๖ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕

การอธิบายบอกอักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ทำเฉพาะคัมภีร์ที่อ้างอิงในวิทยานิพนธ์ ดังนี้

อรรถกถาพระวินัยปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

เล่มที่	เล่ม	ภาค	ตอน	คำย่อ	ชื่ออรรถกถา
๓	๑	๓	-	วิ.ม.อ.	(ไทย) สมันตปาสาทิกา มหาวิทยาลัยอรรถกถา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

เล่มที่	เล่ม	ภาค	ตอน	คำย่อ	ชื่ออรรถกถา
๑๑	๑	๑	-	ที.สี.อ.	(ไทย) สุมังคลวิลาสินี สीलขันธวรรคอรรถกถา
๑๖	๓	๒	-	ที.ปา.อ.	(ไทย) สุมังคลวิลาสินี ปาฎีกาวรรคอรรถกถา
๒๒	๓	๑	-	ม.อุ.อ.	(ไทย) ปัญญาสุทนี อภิปริปัญญาสกอรรถกถา
๓๐	๕	๑	-	ส.ม.อ.	(ไทย) สารัตถปกาสินี มหาวารวรรคอรรถกถา
๓๓	๑	๒	-	อง.เอกก.อ.	(ไทย) สารัตถปกาสินี มหาวารวรรคอรรถกถา
๓๓	๑	๒	-	อง.เอกทุก.อ.	(ไทย) มโนรณปุรณี ทุกนิบาตอรรถกถา
๔๕	๑	๔	-	ช.อิตี.อ.	(ไทย) ประมัตตโชติกา อิติวุตตกอรรถกถา
๕๓	๒	๓	๔	ช.เถร.อ.	(ไทย) ประมัตตโชติกา เถรคาถาอรรถกถา
๖๙	๗	๒	-	ช.ป.อ.	(ไทย) สัทธัมมโชติกา ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา

ค. คำย่อเกี่ยวกับชื่อคัมภีร์ปกรณ์วิเสสและเอกสารที่เนื่องด้วยปกรณ์วิเสส

วิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ภาษาไทย การอธิบายบอกอักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ทำเฉพาะคัมภีร์ที่อ้างอิงในวิทยานิพนธ์ ดังนี้

การอธิบายอักษรย่อปกรณ์วิเสส (ไทย)

วิสุทธิ (ไทย) = วิสุทธิมรรคปกรณ์ (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จุดมุ่งหมายในทางพระพุทธศาสนานั้นมุ่งที่การบรรลุเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา หลักคำสอนในพระพุทธศาสนานั้นมีมากมายหลายอย่างไม่ว่าจะเป็นเรื่องกฎแห่งกรรม นรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด อธิธิฤทธิ์ แต่ข้อที่พระพุทธองค์ทรงให้เหล่าสาวกนั้นศึกษา คือ ไตรสิกขาเป็นข้อที่ควรศึกษาเพื่อพัฒนาชีวิตพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ พัฒนามนุษย์ให้เป็นอริยบุคคล เป็นบุคคลที่มีความประเสริฐเพราะเป็นผู้ที่ขำละกิเลสทั้งหลายให้หมดได้ด้วยตนเองแล้ว หากจะกล่าวไปแล้วข้อที่ควรกระทำเพื่อให้เกิดความพัฒนาไปสู่ความเป็นอริยะเจ้าได้นั้นจึงจำเป็นต้องศึกษาไตรสิกขาเพราะบุคคลที่เจริญไตรสิกขาจนบริบูรณ์แล้วนั้นย่อมทำให้เกิดความบริสุทธิ์ภายใน ตามมาด้วย ความบริสุทธิ์เช่นนี้ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าวิสุทธิ ๗ เพราะความบริสุทธิ์หมดจด เกิดขึ้นภายในจิตของบุคคลนั้นแล้วจึงเรียกว่าได้เป็นผู้ที่บริสุทธิ์หมดจดปราศจากกิเลสที่เป็นตัวทำให้เศร้าหมอง

การปฏิบัติวิปัสสนาเป็นการกำหนดรู้เห็นแจ้งในอารมณ์ต่างๆ โดยความเป็นรูปนาม โดยความเป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในการปฏิบัติวิปัสสนานั้นเพื่อละวิปัสสนา คือ นิจจสัญญาวิปัสสนา สุขสัญญาวิปัสสนา อตตสัญญาวิปัสสนา โดยวิปัสสนาทั้ง ๓ นี้จะถูกปิดบังด้วย สันตติ การสืบทอดเนื่องกัน อิริยาบถที่บดบังทุกขัง ฌนสัญญาเพราะความที่เห็นสำคัญว่าเป็นกลุ่ม เป็นก้อนสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์ทั้งสิ้น วิธีทำลายสิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์มีอยู่วิธีเดียว คือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ จึงจะทำลายวิปัสสนาเหล่านี้ได้ด้วยการเกิดขึ้นของวิปัสสนาปัญญา เป็นปัญญาที่เห็นแจ้งตามความเป็นจริงของรูปนาม เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นจากการอบรมจิต เมื่อจิต ระลึกรู้สภาวะธรรมล้วนๆ และมีสมาธิตั้งจิตมั่นอยู่ในสภาวะธรรม ปัญญาที่เกิดร่วมกับสติและสมาธิ ย่อมพัฒนาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ ปัญญานั้นเรียกว่าภาวนามยปัญญาคือ ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการ อบรมจิต เช่นนี้เป็นการพัฒนาตามหลักของไตรสิกขา เป็นการพัฒนา การอบรมทางกาย วาจา ใจ และก่อให้เกิดปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาได้ คือพระนิพพาน ด้วยการปฏิบัติตามหลักของไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา เป็นศีลที่เหมาะสมแก่การหลุดพ้น เหมาะ แก่นำไปสู่มรรค ผล นิพพาน อธิศีลสิกขานั้นเป็นศีล ระดับจตุปาริสุทธิศีล ๔ สारวมระวางในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจระ และโคจร และเห็นโทษของการล่วงละเมิดในศีลแม้เพียงแค่เล็กน้อยก็ตามเป็น เบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ เป็นความสำรวมระวาง^๑ อธิจิตตสิกขา การทำให้จิตมีความตั้ง

^๑ ดูรายละเอียดใน ข.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

มันอยู่อารมณ์ของรูปธรรมและนามธรรมที่กำลังปรากฏขึ้นในขณะที่เจริญสติปัฏฐาน หรือ วิปัสสนาญาณเกิด เรียกว่า สมภาติ อธิปัญญาสิกขาคือ ปัญญาที่ละเอียดลึกซึ้ง พร้อมทั้งไม่มีความยึดถือ ไม่มีความยึดมั่นในสิ่งต่าง ๆ ไม่ถูกตัณหาและทิฐิครอบครอง

ความบริสุทธิ์ทั้งหมดจดปราศจากสิ่งเศร้าหมองต่าง ๆ ทั้งหลายนั้นในทางพระพุทธศาสนา นั้นเรียกกันว่า วิสุทธิ ๗ เป็นความบริสุทธิ์ทั้ง ๗ ขั้นตอน เป็นหนทางที่ดำเนินไปที่ละขั้นโดยจะไม่สามารถข้ามขั้นไปได้เลยวิสุทธิ ๗ นั้นเริ่มต้นขึ้นจากศีลวิสุทธิเป็นขั้นแรกของวิสุทธิทั้งหลายและมีจิตตวิสุทธิเป็นเป้าหมายต่อไป และจิตตวิสุทธิก็มีทิววิสุทธิเป็นเป้าหมายต่อเช่นกัน...^๒ การดำเนินไปตามทางของวิสุทธิทั้ง ๗ นั้นอย่างเป็นขั้นตอน เป็นหลักการปฏิบัติที่ทำให้สู่ความหมดจดปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ในบรรดาวิสุทธิทั้ง ๗ ประการนั้น มีวิสุทธิ ๒ อย่างแรก คือ ศีลวิสุทธิ และจิตตวิสุทธิ เป็นรากเหง้าแห่งการเจริญวิสุทธิ ๒ อย่างแรกแล้ว ทำให้วิสุทธิอีก ๕ อย่างที่เหลือนั้น คือ ทิววิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิฯ ก็จะปรากฏขึ้นตามลำดับในขณะที่ผู้ปฏิบัติดำเนินไปอย่างครบถ้วนบริบูรณ์เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วจึงกล่าวได้ว่า ศีลวิสุทธิ และจิตตวิสุทธิ เป็นรากเหง้า ส่วนวิสุทธิ อีก ๕ ที่เหลือนั้นเป็นร่างกาย ดังนั้นแล้วผู้ที่หวังความบริสุทธิ์ทั้งหลายนั้นจึงต้องดำเนินไปตามทางแห่งวิสุทธิ ๗ อย่างครบถ้วน

“การศึกษา ๓ ระดับ ๗ ขั้นตอน ไตรสิกขา คือ การศึกษาหรือการเรียนรู้ ๓ ระดับ คือ การอบรม กาย วาจา ใจ และปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือ พระนิพพาน ”^๓ การศึกษา ๓ ระดับ ที่กล่าวมานั้นหมายถึงไตรสิกขา อธิศีลสิกขาที่เป็นปาดิโมกข์สังวร อธิจิตตสิกขาเป็นความสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย อธิปัญญาสิกขา วิปัสสนาญาณเกิดขึ้นเป็นปัญญาอันละเอียดลึกซึ้ง เพราะไม่มีความยึดถือ ๗ ขั้นตอน ในที่นี้หมายถึงวิสุทธิ ๗ ศีลวิสุทธิความบริสุทธิ์ของศีลหมายถึงการปฏิบัติปาริสុทธิศีล ๔ ได้อย่างบริสุทธิ์ จิตตวิสุทธิ ความบริสุทธิ์หมดจดของจิต หมายถึงการปฏิบัติสมาธิได้อุบายและ อัปนาสมาธิ (สำหรับผู้ปฏิบัติกรรมฐาน) หรือได้ฌณิกสมาธิจนผ่านญาณโดยลำดับ (สำหรับผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน) ทิววิสุทธิความบริสุทธิ์ของความเห็น หมายถึงการปฏิบัติจนกำหนดรู้รูปนาม กังขาวิตรณวิสุทธิความบริสุทธิ์ด้วยการข้ามพ้นความสงสัย หมายถึง การปฏิบัติจนสามารถกำหนดรู้เหตุ มัคคามัคคญาณทัสสนะวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ด้วยการรู้เห็นว่าเป็นทางปฏิบัติที่ถูกและทางปฏิบัติจนกำหนดรู้เห็นพระไตรลักษณ์และความเกิดและความดับของนามรูป (สัมมสนญาณและอุทยพยญาณอย่างอ่อน) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิความบริสุทธิ์ด้วยการรู้เห็นทางปฏิบัติที่ถูกหมายถึงการปฏิบัติจนผ่านอุทยพยญาณอย่างแก่ตลอดถึงอนุโลมญาณ ญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ด้วยการรู้เห็นหมายถึงการปฏิบัติจนผ่านมรรคญาณ ผลญาณ^๔

^๒ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๖๐/๒๘๓.

^๓ พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), **อานาปานสติ ลำดับการบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้า**, สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๗๒.

^๔ พระมหาพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิ ญาณนิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากัมมัฏฐาน**, ธนิต อยู่โพธิ์ แปลเรียบเรียง, หน้า ๔-๕.

ดังนั้นผู้วิจัยได้เห็นเหตุและผลที่จะศึกษาหลักคำสอนของพระพุทธองค์ในเรื่องความ สอดคล้องระหว่างวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ซึ่งเป็นหนทางที่จะนำไปสู่ ความบริสุทธิ์สะอาดหมดจดโดยส่วนเดียวและเพื่อศึกษาหลักความบริสุทธิ์ ๗ อย่าง ตามหลักคำ สอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทและเพื่อเป็นประโยชน์แก่วงศ์สกุลแก่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวิสุทธิ ๗ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาไตรสิกขาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนา

ภาวนา

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ วิสุทธิ ๗ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ ไตรสิกขาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ ความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็น อย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้ศึกษาได้ กำหนดขอบเขตการวิจัยเป็นสองส่วนคือ ขอบเขตด้านเนื้อหาเพื่อกำหนดเนื้อหาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ และขอบเขตด้านการศึกษาเพื่อกำหนดขอบเขตเนื้อหาประเด็นต่างๆ ที่จะศึกษาในการวิจัย ครั้งนี้ มีรายละเอียดดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้ศึกษากำหนดขอบเขตด้านเนื้อหาในการศึกษาเรื่องความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโดยใช้คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

ศึกษาความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในส่วนของความหมาย องค์ประกอบ ความสอดคล้องมุ่งในส่วนของวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขา โดย ศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมจากตำราของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงข้อมูล ในเว็บไซต์ต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ วิสุทธิ ๗ หมายถึง ความบริสุทธิ์หมดจด ๗ ชั้น ได้แก่ วิสุทธิ ๗ สีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิ

๑.๕.๒ ไตรสิกขา หมายถึง ข้อที่พึงศึกษา ๓ ประการ คือ สีลสิกขา จิตสิกขา ปัญญาสิกขา สิกขาทั้ง ๓ นี้ เมื่อผู้ที่ศึกษาและปฏิบัติตามแล้วจะทำให้เกิดการพัฒนา แก่ไข ปรับปรุงตนเอง อีกทั้งสิกขา ๓ นี้เป็นปทัฏฐานแก่การบรรลุมรรคผลนิพพานอีกด้วย

๑.๕.๓ ความสอดคล้อง หมายถึง ความพร้อมกัน ประสานกัน ทำงานร่วมกัน การกระทำที่พร้อมไปด้วยกัน การทำงานของทั้งสองสิ่งที่เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน ศีลวิสุทธิเป็นผลที่สืบเนื่องมาจาก อธิศีลสิกขา จิตตวิสุทธิ เป็นผลที่สืบเนื่องมาจากอภิจิตตสิกขา ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นผลที่สืบเนื่องมาจาก อภิปญญาสิกขา

๑.๕.๔ การปฏิบัติวิปัสสนา หมายถึง การปฏิบัติเพื่อเห็นแจ้งธรรม, การเจริญภาวนา คือ การกำหนดรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้นตามความเป็นจริง

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งเอกสารออกเป็นสองส่วน คือ เอกสารชั้นปฐมภูมิ ประกอบด้วยคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค และเอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำรา บทความ เอกสารทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ในส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นปัจจุบันผู้วิจัยได้ทบทวนรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งเผยแพร่ตั้งแต่ปี พุทธศักราช ๒๕๕๓ เป็นต้นมา มีรายละเอียดดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑.๑ คัมภีร์พระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๒๐ มีเนื้อความตอนหนึ่งว่า ไตรสิกขาในพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้านั้น ภิกษุทั้งหลายมีความเป็นปกติทำศีล ให้บริบูรณ์ ทำสมาธิและปัญญาให้พอประมาณ ล่วงละเมิดสิกขาบทบ้างแม้เพียงเล็กน้อยและออกจากอาบัติบ้าง ซึ่งสิกขาบทเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เหมาะแล้วแก่พรหมจรรย์ และมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้น พร้อมทั้งสมาทานศึกษาในสิกขาบทเหล่านั้นด้วย ทำให้สังโยชน ๓ รากะ โทสะ โมหะ เปาบางลงฯ^๕

๑.๖.๑.๒ คัมภีร์อรรถกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เพราะได้ศึกษาในไตรสิกขา จึงเป็นผู้มีความฉลาดและเป็นผู้มีธรรมที่ตั้งไว้ ซึ่งธรรมนั้นเป็นธรรมอย่างเดียว คือ ธรรม

^๕ ดูรายละเอียดใน อง.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๓.

เป็นเครื่องออกจากาม อีกทั้งยังละสักกายทิฐิ ปราศจากราคะ มีความสิ้นไปแห่งราคะแล้ว และเป็นผู้มีความฉลาดตั้งไว้ซึ่งญาณ ปัญญา หลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งปวงชื่อว่าอรหัตผลวิมุตติเพราะพ้นจากกิเลสทั้งหลายอย่างสิ้นเชิง^๖

๑.๖.๑.๓ คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสเถระ รจนา ในอินทรียสังวรศีล อินทรียสังวรศีลนั้น ก็คือภิกษุที่ประพฤติตนอยู่ในปาติโมกข์สังวรศีลคือ เห็นรูปด้วยจักขุนั้น สามารถเห็นรูปได้ แต่จักขุนั้นไม่สามารถเห็นรูปได้เพราะจักขุไม่มีจิตจิตนั้นก็เช่นกัน เห็นรูปไม่ได้ ถ้าไม่มีจักขุ แต่เพราะว่าทวารกับอภรณ์นั้นมากระทบกันบุคคลนั้นจึงเห็นรูปได้ด้วยจิตซึ่งมีจักขุ ปสาทเป็นวัตถุ อินทรียสังวรยอมปฏิบัติเพื่อปิดจักขุนทรีย์นั้นด้วยบานประตูคือสติ และเมื่อปฏิบัติ ด้วยอาการเช่นนี้ จึงเรียกได้ว่าเป็นการรักษาจักขุนทรีย์บ้าง จึงถือว่าเป็นความสังวรในอินทรีย^๗

๑.๖.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๒.๑ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า” พอสรุปได้ว่า สิล สมาธิ ปัญญา ขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมนั้นมี สติ สมาธิ และปัญญาที่แก่กล้าดีแล้วจึงเป็นเหตุให้ควบคุมจิตของผู้ปฏิบัตินั้นกำหนดรู้สภาวะอารมณ์ต่างๆ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาทางทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นก็แล้วแต่ว่าอารมณ์นั้นจะผ่านเข้ามาทางไหนผู้ปฏิบัตินั้นก็ยังมีสติควบคุมจิตและคอยกำหนดรู้อารมณ์ทางทวารนั้นให้ทันในปัจจุบันทุกครั้ง อย่างจดจ่อต่อเนื่อง^๘

๑.๖.๒.๒ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “วิปัสสนานัย” พอสรุปได้ว่า ภิกษุจะต้องรักษาปาติโมกข์สังวรและอาชีวปาริสุทธิศีลนั้นให้สะอาดหมดจด หากเมื่อศีลทั้ง ๒ ประการนี้วิบัติแล้วก็ต้องอาบัติอีกทั้งยังจัดเป็นอันตรายอีกด้วย เพราะเป็นการล่วงละเมิดบัพพัญญติของพระพุทธเจ้าซึ่งเรียกว่า อาณาวิตกกันตรราย อีกทั้งศีล ๒ อย่างนี้ มีปาติโมกข์สังวรศีลเป็นหัวหน้าเมื่อศีลประเภทนี้หมดจดดีแล้วอาชีวปาริสุทธิศีล ก็จะหมดจดไปด้วยเช่นกัน ฉะนั้นภิกษุจึงต้องชำระปาติโมกข์สังวรนี้ให้สะอาดและหมดจดและควรที่จะหลีกเลี่ยงมิจฉาซีพทุกชนิด^๙

^๖ คุรายละเอียดใน ขุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/-/๓๑๖.

^๗ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจาสมมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

^๘ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๘๗.

^๙ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๑, พระคันธสาราภิวังค์ แปลและเรียบเรียง, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), ตรวจชำระ, ๒๕๔๘, หน้า ๒๓.

๑.๖.๒.๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม” พอสรุปได้ว่า ความหมัดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย หรือความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้คือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งรูปนาม ตามแนวปฏิจจสมุปปาทก็ตาม ตามแนวกฎแห่งกรรมก็ตาม ตามแนวกระบวนการรับรู้ก็ตาม ตามแนววิญญะก็ตาม หรือตามแนวอื่นๆ ก็ตาม นามธรรมและรูปธรรมล้วนเกิดจากเหตุปัจจัยและเป็นปัจจัยแก่กันและกันอาศัยกันอันเป็นความรู้ที่ทำให้สิ้นความสงสัย^{๑๐}

๑.๖.๒.๔ พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “อานาปานสติ ลำดับการบรรลุนิพพานของพระพุทธเจ้า” พอสรุปได้ว่า เมื่อเกิดวิปัสสนาญาณรู้แจ้งแล้วจะเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงคือ เข้าถึงญาณทัสสนวิสุทธิและในระหว่างนั้นจะเกิดญาณที่อยู่ท่ามกลางระหว่างเป็นปุณฺณกับอริยะชนเปรียบเหมือนคนข้ามเรือและเมื่อเรือเข้าเทียบท่าแล้วก้าวขาข้างหนึ่งลงไปในเรื่องส่วนขาข้างหนึ่งยังอยู่บนบกจะกล่าวว่าบุรุษผู้นี้อยู่บนบกหรืออยู่ในน้ำอย่างไรอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวไม่ได้เพราะตามสภาพที่เป็นจริงบุรุษคนนี้ได้ยู่ทั้งในน้ำและบนบก สภาพจิตของผู้เข้าถึงโคตรภูญาณนี้เป็นเบื้องต้นแห่งโสดาปัตติ^{๑๑}

๑.๖.๒.๕ พระมหาพุทธโฆสเถระ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “วิสุทธิ ญาณ นิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากัมมัฏฐาน” พอสรุปได้ว่า ธรรมประเภทต่างๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นภูมิที่เกิดขึ้นของวิปัสสนาญาณทั้งสิ้นธรรมเหล่านั้นคือ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทริย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปฏิจจสมุปปาท เป็นธรรมสำหรับบ่มเพาะหรือเพราะปลูกให้เกิดวิปัสสนาปัญญาซึ่งวิสุทธิ ๒ อย่างแรกคือศีลวิสุทธิและจิตตวิสุทธิ เป็นพื้นฐาน เป็นรากเหง้า แห่งปัญญา ส่วนวิสุทธิ อีก ๔ อย่างที่เหลือนั้นคือทิวฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ และปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ ลำต้นเป็นร่างกายของปัญญาและญาณทัสสนวิสุทธิเป็นส่วนยอดของปัญญาซึ่งปัญญาในที่นี้หมายถึงปัญญาที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนาหรือวิปัสสนาญาณนั่นเอง^{๑๒}

๑.๖.๒.๖ ธนิต อยู่โพธิ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “วิปัสสนานิยม” พอสรุปได้ว่า ศีลวิ-สุทธิความบริสุทธิ์ของศีลคือการปฏิบัติปาริสุทธิศีล ๔ ได้อย่างบริบูรณ์ จิตตวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ของจิตหมายถึง การปฏิบัติสมาธิได้อุปจารและอัปปนา (สำหรับผู้ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน) หรือได้ฌณิกสมาธิจนผ่านญาณโดยลำดับ (สำหรับผู้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน) ทิวฐิวิสุทธิความบริสุทธิ์แห่งความเห็นหมายถึงการปฏิบัติจนกำหนดรู้นามและรูป (นามรูปปริจเฉทญาณ) กังขาวิตรณวิสุทธิความบริสุทธิ์ด้วยการข้ามพ้นความสงสัยหมายถึงการปฏิบัติจนสามารถกำหนดรู้เหตุปัจจัย

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๔๗๗.

^{๑๑} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), **อานาปานสติภาวนา ลำดับการบรรลุนิพพานของพระพุทธเจ้า**, สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมหาเถระ) ตรวจชำระ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรศาสน์ไทยการพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๗๐.

^{๑๒} พระมหาพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิ ญาณ นิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากัมมัฏฐาน**, ธนิต อยู่โพธิ์ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๑๗.

ของนามและรูป (ปัจจุยปริคคญาณ) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ด้วยความรู้ ความเห็นว่าเป็นทางปฏิบัติที่ถูกและปฏิบัติที่ไม่ถูกหมายถึงการปฏิบัติจนกำหนดรู้เห็นพระไตรลักษณ์และเห็นความเกิดและความดับของรูปและนาม สัมมสนญาณและอุทยพยญาณอย่างอ่อน ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตัวความบริสุทธิ์ด้วยความเห็นทางปฏิบัติที่ถูกหมายถึงการปฏิบัติจนผ่านอุทยพยญาณอย่างแก่ตลอดถึงอนุโลมญาณ ญาณทัสสนวิสุทธิตัวความบริสุทธิ์ด้วยความเห็นหมายถึงการปฏิบัติจนสามารถผ่านมัคคญาณผลญาณ^{๑๓}

๑.๖.๒.๗ อุบาลิกา แนน มหานีรานนท์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ปาฐกถาเรื่อง วิสุทธิ” พอสรุปได้ว่า ศิลวิสุทธินั้นหมายถึงศิลปะที่เป็นไปเพื่อการชำระกิเลส เป็นศิลปะที่เป็นไปเพื่อมรรคผลนิพพาน ศิลที่เป็นไปเพื่อมรรคผลนิพพานนั้นจัดเป็นความบริสุทธิ์แห่งศิลปะ คือปาริสุทธิ ๔ ประการ ปาติโมกขสังวรศิลป์ อินทริยสังวรศิลป์ อาชีวีปาริสุทธิศิลป์ และ ปัจจุยสนนินิสิตศิลป์ ศิลทั้ง ๔ ประการนี้ไม่เจือปนไปด้วยกิเลส ตัณหา อุปาทาน แต่จตุปาริสุทธิศิลป์นี้ เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ สิ้นราคะ โทสะ โมหะ และทำพระนิพพานให้แจ้ง^{๑๔}

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๓.๑ นายทวีศักดิ์ ทองทิพย์ ได้ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์การศึกษาตามหลัก ไตรสิกขา” ผลการศึกษาพบว่า ไตรสิกขา มีความหมายว่า การฝึกอบรมด้านความประพฤติ จิต และปัญญา ไตรสิกขาสามารถจัดประเภทได้ ตามหลักไตรสิกขา ตามมรรคมืองค์แปด และตามธรรมชั้นธัมม สาม ความสำคัญของไตรสิกขา คือ เป็นที่หลอมรวมสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ เป็นสิกขาบทเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ มีอิทธิพลต่อคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นที่หลอมรวมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา^{๑๕}

๑.๖.๓.๒ พระมหาทองหล่อ ฐานิสฺสโร (สินกระสัง) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวินัยชาวพุทธในการพัฒนาชีวิตให้เป็นสุข” ผลการศึกษาพบว่า จตุปาริสุทธิศิลป์ คือความบริสุทธิ์ ของศิลปะเป็นเครื่องทำให้บริสุทธิ์ ๔ ประการ ๑ ปาติโมกขสังวร สำรวมในปาฏิโมกข์ ๒ อินทริยสังวร สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๓ อาชีวีปาริสุทธิ เลี้ยงชีพโดยทางชอบ ๔ ปัจจุยสนนินิสิต บริโภคปัจจัยด้วยการพิจารณา ทั้ง ๔ ข้อนี้นี้เป็นปฏิบัติที่ทำให้เกิดประโยชน์ จตุปาริสุทธิศิลป์ ๔ ประการ คือ ปาติโมกขสังวรศิลป์^{๑๖}

^{๑๓} ธนิต อยู่โพธิ์, **วิปัสสนานิยม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๐-๔๑.

^{๑๔} อุบาลิกา แนน มหานีรานนท์, **ปาฐกถา วิสุทธิ**, หน้า ๘.

^{๑๕} นายทวีศักดิ์ ทองทิพย์, “การวิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขา”, **สารนิพนธ์คุษภูบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๖} พระมหาทองหล่อ ฐานิสฺสโร (สินกระสัง), “การศึกษาวินัยชาวพุทธในการพัฒนาชีวิตให้เป็นสุข”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า บทคัดย่อ.

๑.๖.๓.๓ พระครูปริยัติกาญจนโชติ (มานิตย์ ธมมโชโต) ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาจิตตวิสุทธิในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” ผลการศึกษาพบว่า จิตตวิสุทธิ หรือสมาธิวิสุทธิ นั้น หมายถึง สมาธิขณะนั้นปราศจากนิวรณ์มีกามฉันทนิวรณ์ เป็นต้น ไม่อาจอาศัยสมาธินั้นเป็นอารมณ์ได้ ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่ตั้งอยู่ในอารมณ์ของสติปัญญฐาน หรือนามธรรม รูปธรรม ที่เป็นปัจจุบันอารมณ์

๑.๖.๓.๔ พระบุญชู กัลณา ได้ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการศึกษาพบว่า ไตรสิกขาเป็นการศึกษาที่ประเสริฐ การที่จะเข้าใจการศึกษาไตรสิกขาให้ครบถ้วนนั้น พระพุทธศาสนาได้อธิบายกิจที่พึงทำต่อความจริงอันประเสริฐที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ ให้ถูกต้องเป็นเบื้องต้น ในอริยสัจนั้น มรรคเป็นหลักการที่นำไปปฏิบัติเพื่อให้ถึงจุดหมาย (นิโรธ) และมรรค เป็นหลักปฏิบัติอันประเสริฐที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ โดยอาศัยศีล สมาธิและปัญญา^{๑๗}

๑.๖.๓.๕ นางสาวพิชญ์รัชต์ บุญช่วย ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษากระบวนการสร้างภavana ๔ โดยใช้หลักไตรสิกขา” ผลการศึกษาพบว่า ไตรสิกขาเป็นระบบการศึกษาที่เน้นการฝึกอบรมตนเองอย่างมีขั้นตอน เพื่อนำไปสู่ความพ้นทุกข์ ในภาคปฏิบัติ องค์ธรรมคือไตรสิกขาจะทำงานไปพร้อม ๆ กัน และประสานงานกันอย่างเป็นพื้นบานให้แกกัน ไตรสิกขายังมีลักษณะที่เป็นสหสัมพันธ์กับภavana ๔ โดยผู้ที่ผ่านการอบรมตามหลักไตรสิกขา จะค่อย ๆ ปรับปรุงแก้ไขภาพลักษณ์ภายนอกของตนทั้ง ๔ ด้าน คือ กาย, สังคม, อารมณ์, และปัญญา,^{๑๘}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่าเอกสารงานวิจัยและหนังสือที่ศึกษาทั้งหมดนี้ได้วิจัยเฉพาะแง่มุมที่สอดคล้องใกล้เคียงเกี่ยวกับเนื้อหาของวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขา แต่ยังไม่ตรงและครอบคลุมประเด็นเนื้อหาทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่เคยมีงานวิจัยที่กล่าวถึงความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อย่างเป็นกิจจะลักษณะ ดังนั้นการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จึงมุ่งศึกษาความสอดคล้องวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาให้ชัดเจนยิ่งขึ้นเพื่อประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้สนใจเพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการศึกษาและปฏิบัติต่อไป

^{๑๗} พระบุญชู กัลณา, “วิเคราะห์การศึกษาตามหลักสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑), หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๘} นางสาวพิชญ์รัชต์ บุญช่วย, “การศึกษากระบวนการสร้างภavana ๔ โดยใช้หลักไตรสิกขา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า บทคัดย่อ.

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary source) ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

๑.๗.๒ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary source) ได้แก่ หนังสือ ตำรา วารสาร บทความทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๓ เรียบเรียงข้อมูลและตรวจสอบความถูกต้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

๑.๗.๔ ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์โดยอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ

๑.๗.๕ แก้ไข ปรับปรุง นำเสนอผลงาน

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบวิสุทธิ ๗ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบไตรสิกขาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนา

ภาวนา

บทที่ ๒

วิสุทธิ ๗ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ความบริสุทธิ์หมดจดโดยปราศจากอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ต่าง ๆ นั้น เป็นความบริสุทธิ์หมดจดที่เป็นไปในกาย และจิต เมื่อมีความบริสุทธิ์หมดจดภายในกาย และภายในจิต ผู้นั้นเป็นผู้ที่สะอาดปราศจากมลทินเครื่องเศร้าหมองที่อาศัยอยู่ในขันธสันดาน เมื่อนั้นจึงเรียกได้ว่าเป็นผู้ไปสู่พระนิพพาน วิสุทธิ ๗ หรือวิสุทธิธรรมเป็นธรรมที่มีความละเอียดเป็นธรรมที่นำไปสู่ความสุขอันเกษมโดยดำเนินไปตามลำดับเป็นขั้น ๆ ๗ ขั้น โดยจะไม่ข้ามขั้นใดขั้นหนึ่งไปได้ ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้จึงได้กำหนดประเด็นไว้คือ

- ๒.๑ ความหมายของวิสุทธิ ๗
- ๒.๒ ความสำคัญของวิสุทธิ ๗
- ๒.๓ วิสุทธิ ๗ ความบริสุทธิ์ ๗ ขั้น
- ๒.๔ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความหมายของวิสุทธิ ๗

๑) ความหมายของวิสุทธิ ๗ โดยสังเขป
วิสุทธิ วิสุทธิ, พระนิพพาน, ความบริสุทธิ์
วิสุขฉนฺติ สตฺตา ราคาทิมเลหิ เอตยาตติ วิสุทธิ สภาวะเป็นเหตุหมดจดจากราคมลทิน เป็นต้นแห่งสัตว์โลก (วิ บทหน้า สุธ ธาตุในความหมายว่าสะอาด ตี ปัจจัย, แปลง ตี เป็นหฺติ, ลบ ธ ที่สุดธาตุ)^๑

๒) ความหมายของวิสุทธิ ๗ โดยอรรถนัย
วิสุทธิ แปลว่าความสะอาดหมดจด บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลสอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด ที่เป็นไปในกาย ทางจิตและทางปัญญา เป็นธรรมที่เป็นทางดำเนินไปสู่พระนิพพาน วิสุทธิเป็นผลที่เนื่องมาจากเหตุ คือ ปฏิบัติตามหลักวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางแห่งสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นทางสายเดียว เพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพาน เพราะวิปัสสนาญาณดำเนินไปตามวิถีแห่งมรรคญาณและผลญาณเป็นปัญญาที่เกิดจากการอบรมจิต เมื่อจิตระลึกรู้สภาวะธรรมล้วน ๆ และมีสมาธิตั้งมั่นอยู่ในสภาวะธรรม ปัญญาที่เกิดร่วมกับสติและสมาธิย่อมพัฒนาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ^๒

^๑ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์เลี้ยงเชิง เพียรเพื่อพุทธศาสน์ จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๘๓๖.

^๒ พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์, *สัมมนาวิปัสสนากาวนา*, หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนากาวนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓๑.

ลำดับชั้นของความเจริญก้าวหน้าภายใน คือการที่ปัญญาแก่กล้าขึ้นเป็นระดับ ๆ จนตรัสรู้ อย่างที่เรียกลำดับว่าญาณ ส่วนการปฏิบัตินั้นถือหลักการปฏิบัติตามหลักของไตรสิกขา แล้วขยายออกตามแนววิสุทธิ ๗ ส่วนขั้นตอนของความเจริญปัญญาภายใน (วิปัสสนาญาณ) เป็นไปตามแนวทางในวิสุทธิมรรค^๓

๒.๒ ความสำคัญของวิสุทธิ ๗

หลักปฏิบัติเพื่อมุ่งเข้าสู่พระนิพพานนั้นมีอยู่โดยการเจริญมรรคเป็นหนทางไปสู่ความบริสุทธิ์หมดจดปราศจากราคะ โทสะ โมหะ ปราศจากอนุสัยกิเลสพร้อมทั้งถอนมานะทิฐิ ซึ่งเป็นทางนำไปสู่ความบริสุทธิ์ เป็นทางไปพระนิพพาน เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ ๗ ทอดได้ด้วยการเจริญ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้ปรากฏขึ้นโดยสภาวะญาณเพราะความที่อัสวะทั้งหลายนั้นสิ้นไป^๔ ด้วยการเจริญมรรคมีองค์ ๘ มีสติปัญญา ๔ เพราะสามารถทำให้พระนิพพานนั้นปรากฏขึ้น และแจ้งชัดได้^๕ โดยมีวิปัสสนาเป็นเครื่องดำเนินไป ส่วนวิสุทธิทั้ง ๗ นั้น เป็นผลที่สืบเนื่องมาจากธรรม ๓ อย่างนี้

วิสุทธิทั้ง ๗ นั้น มีวิสุทธิ ๒ อย่างแรก คือ ศีลวิสุทธิ ศีลที่บริบูรณ์ และจิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิตด้วยการฝึกอบรมจิต เป็นเบื้องต้นแห่งวิสุทธิ ส่วนวิสุทธิ อีก ๕ ประการที่เหลือนั้น คือ ทิฐิวินิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสนวิสุทธิ ญาณทัสนวิสุทธิ เป็นปัญญาที่สืบเนื่องจากการเจริญวิปัสสนาเป็นเหตุให้เกิดความบริสุทธิ์หมดจด ๓ ประการ คือ กิเลสอย่างหยาบ กิเลสอย่างกลาง และกิเลสอย่างละเอียด^๖

๑) ชื่อว่า ศีลวิสุทธิ เพราะเป็นการรักษาไว้ซึ่งความบริสุทธิ์หมดจดไม่มีความต่างพร้อยแห่งศีล ตามภูมิของตน หมายถึงสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ได้แก่ จตุปาริสุทธิศีล เพราะบริสุทธิ์ได้ด้วยการแสดง การสำรวม การแสวงหา และการพิจารณา

๒) ชื่อว่า จิตตวิสุทธิ ความที่บริสุทธิ์ของจิตที่แนบแน่นอยู่กับรูปนาม โดยไม่ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์อื่น จนพัฒนาคุณภาพและสมรรถภาพของจิตจนเกิดสมาธิ

๓) ชื่อว่า ทิฐิวินิวิสุทธิ เพราะปัญญาที่มีความเห็นถูก หรือรู้ถูกต้องตามความเป็นจริงโดยปราศจากกิเลส ด้วยการเห็นนามและรูปว่าไม่ใช่สัตว์ บุคคล เป็นสิ่งที่ไม่ใช่เจ้าของ ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจใด ๆ

๔) ชื่อว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ เพราะมีความหมดจดแห่งญาณ (ความบริสุทธิ์แห่งปัญญา) เป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย ในกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคต ปัจจุบัน เพราะความพิจารณาโดยเห็นเหตุและผล ที่ล่วงมาแล้วก็เป็นเพียงแค่เหตุและผล ต่อไปก็มีเพียงแค่เหตุและผลเท่านั้น

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิตภัณท์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๔๗๕.

^๔ ดูรายละเอียดใน อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๖.

^๕ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^๖ อุบาสิกา แนบมทานิรานนท์, ปาฐกถาวิสุทธิ, หน้า ๔.

๕) ชื่อว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะมีสภาพที่เป็นความรู้เห็นที่บริสุทธิ์ ที่เกิดรู้เห็นว่าเป็นทางหรือไม่ใช่ทาง คือ สามารถตัดสินใจได้ว่า การยินดีในนิมิตนั้นเป็นทางผิด และการกำหนดรู้ในนิมิตนั้นเป็นทางถูก

๖) ชื่อว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะปัญญาที่เข้าถึงความรู้สึกในทางที่ถูกตรงสู่พระนิพพานโดยถูกต้องแล้ว เป็นอารมณ์ที่เป็นปฏิบัติที่ถูกต้อง โดยค้นหาและทิวฐิไม่สามารถปรากฏขึ้นในอารมณ์นั้นได้

๗) ชื่อว่า ญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะปัญญาในมรรคญาณที่เห็นแจ้งพระนิพพานเป็นปัญญาขั้นสูงสุดของการเจริญวิปัสสนาจนยังเห็นอริยสัจ ๔ ครบถ้วน

วิสุทธิตั้ง ๗ นั้น มีวิสุทธิ ๒ อย่างแรก คือ ศีลวิสุทธิ ศีลที่บริบูรณ์ และจิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิตด้วยการฝึกอบรมจิต เป็นเบื้องต้นแห่งวิสุทธิ โดยอาศัยความบริสุทธิ์แห่งศีลเป็นพื้นฐานแล้วกระทำจิตให้สะอาดโดยปราศจากนิวรณ์เป็นความหมดจดแห่งจิตฝึกอบรมจิตและพัฒนาจนเกิดสมาธิพร้อมทั้งเป็นบาทฐานแห่งการเจริญวิปัสสนา จิตที่ถูกฝึกย้อมที่จะพัฒนาให้เกิดปัญญาด้วยการเจริญวิปัสสนา โดยเกิดปัญญาญาณหรือที่เรียกว่า ญาณในวิปัสสนาซึ่งเป็นปัญญาที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนานี้จะพัฒนาให้เกิดความเจริญก้าวหน้าภายในเป็นเหตุทำให้วิสุทธิ อีก ๕ ประการที่ เหลือเกิดขึ้นมาด้วยอำนาจของวิปัสสนาญาณ

๒.๓ วิสุทธิ ๗ ความบริสุทธิ์ ๗ ชั้น

ความสะอาดหมดจด, หมดมลทิน, ความบริสุทธิ์, เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนาจนเกิดปัญญา เกิดความรู้แจ้ง ด้วยวิปัสสนาญาณ, ความสะอาดหมดจดนี้ในทางพระพุทธศาสนานั้นเรียกว่าญาณในวิปัสสนา หรือญาณที่นับเข้าในวิปัสสนา หรือญาณที่จัดเข้าเป็นวิปัสสนาได้ ความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามธรรมชาติโดยความเป็นจริงย่อมส่งผลทำให้จิตนั้นหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ได้^๗ วิสุทธิ ๗ นั้น จะปรากฏขึ้นโดยลำดับและจะไม่ข้ามลำดับกัน ในวิสุทธิ ๗ ประการ โดยจะเริ่มต้นที่ ศีลวิสุทธิความบริสุทธิ์หมดจดแห่งศีลเป็นขั้นแรกของวิสุทธิทั้งหลายและมีจิตตวิสุทธิเป็นเป้าหมายต่อไป ^๘

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรมฉบับปรับขยาย*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๔๗๖.

^๘ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๖๐/๒๘๓.

๒.๓.๑ ศิลวิสุทธิ

การรักษาไว้ซึ่งความบริสุทธิ์ ความหมัดจด, ไม่ต่างพร้อย ในศีลทั้งหลาย เจตนาที่จะงดเว้นจากความชั่วและทุจริต ความสำรวมระวังในการที่จะไม่ล่วงละเมิด^๙ โดยการงดเว้นไม่ล่วงละเมิดกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ และการงดเว้นจากมโนทุจริต ๓ เรียกว่าเป็นศิลวิสุทธิ^{๑๐} พร้อมทั้งความสำรวมระวังกาย วาจา ใจ เรียกว่า สังวรศีล เป็นการสำรวมระวังให้เกิดความบริสุทธิ์หมัดจดไม่ต่างพร้อยในศีลของตนเอง เรียกว่า จตุปาริสุทธิศีล

๑) ปาติโมกขสังวร การสำรวมระวังรักษากาย วาจา ตามพระปาติโมกขโดยการสมาทานตั้งอยู่ในวิริติ (เจตนางดเว้น) เป็นศีลที่บริสุทธิ์ไม่เจือด้วยกิเลสตัณหา ภิกษุที่บวชในพระพุทธศาสนาแล้วนั้นล้วนแล้วแต่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้นเพราะบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาแล้วนั้นเป็นไปเพื่อการประพฤติพรหมจรรย์เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ พ้นจากสังสารวัฏ หลุดพ้นจากความแก่ และความตาย พร้อมทั้งยังถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร โดยการไม่ล่วงละเมิดในสิ่งที่เกิดขึ้นทางกาย ไม่ล่วงละเมิดในสิ่งที่เกิดขึ้นทางวาจา ความไม่ล่วงละเมิดเช่นนี้กล่าวได้ว่าเป็นอาจารย์^{๑๑} ถึงพร้อมด้วยการโคจรไม่เข้าไปคลุกคลีกับหญิงหม้าย หญิงแพศยา สาวเทื้อ หรือบัณฑิตหรือแม่แต่กระทั่งพระราชอา ฯลฯ^{๑๒} การที่ไม่เข้าไปข้องเกี่ยวกับบุคคลเหล่านี้มีความเป็นปกติเห็นภัยในโทษที่เล็กน้อยตั้งอยู่ในสิกขาบททั้งหลายมีความประพฤติเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความดับในกามทั้งหลาย “ภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมแล้วในปาติโมกขสังวรถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นย่อมปฏิบัติเพื่อเบื่อหน่าย เพื่อคลาย เพื่อความดับกามทั้งหลาย เพื่อความดับภพทั้งหลาย ย่อมปฏิบัติเพื่อสิ้นตัณหา เพื่อสิ้นความโลภ เพื่อความดับภพทั้งหลาย ครั้นจติจากอดีตภาพนี้แล้ว เป็นอนาคามีไม่กลับมาสู่ความเป็นผู้เช่นนี้”^{๑๓} ปาติโมกขสังวรเป็นศีลที่เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ไม่เป็นอย่างอื่นและไม่ได้เป็นไปเพื่อลาภยศ ปาติโมกขสังวรนี้จะหมัดจดได้ด้วยศรัทธา ถ้าหากปราศจากศรัทธาแล้วก็ไม่สามารถบริสุทธิ์ได้เพราะไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์^{๑๔}

๒) อินทรีย์สังวร การสำรวมระวังอินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยการเว้นกัณไม่ให้บาปอกุศลเกิดขึ้นได้ ศีลข้อนี้เป็นการสำรวมระวังทวารทั้ง ๖ ในขณะที่ตานั้นเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกต้อง ใจรู้ธรรมอารมณ์ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นการสำรวมไม่ให้อกุศลและโทมนัสเข้าได้จึงกล่าวได้ว่าเป็นศีลที่บริสุทธิ์และเป็นศิลวิสุทธิ ในขณะที่เห็นขณะที่ได้ยิน เป็นต้นนั้น กิเลสความรักใคร่และความโกรธหรือความหลงนั้นเข้าครอบงำไม่ได้ “อินทรีย์สังวร บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมยังสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์ ดูก่อนทลียะ

^๙ พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐.

^{๑๐} ดุราลัยเถียรใน ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๒/-/๒๘๖.

^{๑๑} ดุราลัยเถียรใน อง.ทุก.อ. (ไทย) ๑/๒/-/๓๖๕.

^{๑๒} ดุราลัยเถียรใน อง.ทุก.อ. (ไทย) ๑/๒/-/๓๖๕.

^{๑๓} อง.ทุก.อ. (ไทย) ๑/๒/-/๓๖๕.

^{๑๔} อุบาลิกา แนนมหานิรานนท์, **ปาฐกถาวิสุทธิ**, หน้า ๑๐.

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปที่ชบใจด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่ยินดี ไม่ชิงเคียดไม่ยังความกำหนดให้เกิดขึ้น ภิกษุฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ ย่อมไม่ยินดี ไม่ชิงเคียด ไม่ยังความกำหนดให้เกิด ไม่มีจิตที่ตั้งอยู่ด้วยอำนาจกิเลส ไม่เสียใจ มีจิตไม่พยาบาท มั่นคงดีในภายใน หลุดพ้นแล้ว”^{๑๕} ศิลที่เป็นอินทรีย์สังวรนั้นโดยไม่เข้าไปยึดถือในขณะที่เห็นก็เป็นเพียงแค่เห็นหยุดอยู่เพียงแค่นั้น ไม่ยึดถือในนิमितไม่ยึดถือในอนุพยัญชนะ จึงกล่าวได้ว่าเป็นอินทรีย์สังวร “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้วไม่ถือนิमितไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้ออกุศลธรรมอันลามกเกิด คืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่ารักษาจักขุนทรีย์ ชื่อว่าถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ภิกษุฟังเสียงด้วยโสต ตมกลืนด้วยฆานะ ลิ้มรสด้วยชีวหา ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมอารมณ์ด้วยใจ แล้วไม่ถือนิमित ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทรี”^{๑๖} ไม่ยึดถือซึ่งนิमितว่าเป็นหญิงหรือนิमितอันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสมีนิमितสวयงาม เป็นต้น หยุดอยู่เพียงแค่เห็นเท่านั้น เรียกว่าไม่ยึดถือนิमित ไม่ยึดถือพยัญชนะในอาการต่าง ๆ ด้วย มือ เท้า การยิ้ม การหัวเราะ^{๑๗} ผู้ที่สำรวมอินทรีย์เปรียบเหมือนกับคนที่มุ่งหลังคาคีแล้วฝนย่อมไม่ร่ำลงมารดตัวเราก็ไม่ต้องเซ็ดน้ำฝนเป็นการสำรวมอินทรีย์แล้วกิเลสก็ไม่ร่ำเข้ารดใจแม้แต่การเห็น การได้ยินเหล่านี้ทั้งหลาย

๓) อาชีวะปาริสุทธิศีล เว้นการทำการพูดที่เกี่ยวข้องด้วยมิจฉาชีพ มีความเป็นอยู่ด้วยความบริสุทธิ์ ผู้ที่ต้องการให้อาชีวะปาริสุทธิศีลบริสุทธิ์นั้นจะต้องงดเว้นจากการประพฤติกว้างไกลทุกชนิด ที่เกี่ยวข้องกับอาชีพ เป็นความบริสุทธิ์ด้วยการแสวงหาปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพโดยความเป็นธรรมและโดยความสม่ำเสมอ “อาชีวะปาริสุทธิศีลนั้นท่านเรียกว่า ปรียัญญุสสุทธิ เพราะเป็นความบริสุทธิ์โดยการแสวงหาของภิกษุผู้ละอเสนาสนะแล้วยังปัจจัยทั้งหลายให้เกิดขึ้นโดยความเป็นธรรม โดยสม่ำเสมอ”^{๑๘} ความบริสุทธิ์เว้นจากการความประพฤติกว้างไกลทุกชนิด เช่น การอวดอุตตริมนุสธรรมอันที่ไม่มีในตนไม่มีตามที่ตนเองได้กล่าวไว้เพราะมีอาชีพเป็นเหตุ^{๑๙} การพูดเคาะ การพูดเลียบเคียง ต่อลาภด้วยลาภ ถือว่าเป็นการแสวงหาอาชีพที่วิบัติสำหรับภิกษุ เป็นอาชีพที่ไม่บริสุทธิ์ ปัจจัยที่ได้มาด้วยความบริสุทธิ์นั้นมี ๓ อย่าง คือ

- ๓.๑) ได้มาโดยการบิณฑบาต ถือว่าเป็นปัจจัยที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง
- ๓.๒) ได้มาโดยที่ทายกเลื่อมใสในคุณธรรมของภิกษุอย่างใดอย่างหนึ่ง
- ๓.๓) ได้มาโดยมีผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา^{๒๐}

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/-/๒๐๘.

^{๑๖} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๓๑๙.

^{๑๗} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, สมเด็จพระพุทธมหาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

^{๑๘} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๓/-/๙๕๒.

^{๑๙} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๓๔.

^{๒๐} วคิน อินทสระ, **สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๗), หน้า ๓๔.

๔) ปล่อยสันนิษิตคือ เว้นจากการอาศัยปัจจัยที่ผิด คือ ไม่ได้พิจารณาก่อนที่จะบริโภคนปัจจัย ๔ เพื่อเป็นการเว้นจากการบริโภคด้วยตัณหาและอวิชชา ปล่อยสันนิษิตคือการพิจารณาปัจจัย ๔ ก่อนที่จะบริโภคหรือการใช้สอย หรืออาจจะพิจารณาในขณะที่บริโภคใช้สอย หรืออาจจะพิจารณาหลังจากที่ใช้สอยปัจจัยทั้ง ๔ แล้วก็ได้เช่นกัน^{๒๑} ในการพิจารณาปัจจัยทั้ง ๔ นั้น โดยความเป็นสักแต่ว่าธาตุเท่านั้นเป็นของที่เป็นปฏิกุศล เป็นเพียงแค่อาศัย เพียงเพื่อป้องกันความหนาว ความหิวกระหาย เพียงเพื่อบำบัดทุกข์ ไม่ใช่บริโภคปัจจัย ๔ เพื่อความสวยงาม เพื่อตัณหา ราคะ ปล่อยสันนิษิตคือมีลักษณะที่มีการพิจารณาด้วยความแยบคายแล้วจึงบริโภคปัจจัย ๔ เหล่านั้น^{๒๒}

การบริโภคโดยความเป็นขโมยนั้นเรียกได้ว่าเป็นการขโมยของเขากินกล่าวได้ว่าเป็น เถยยบริโภค^{๒๓} เป็นการบริโภคปัจจัยทั้ง ๔ ของภิกษุผู้ที่ไม่มีศีล คือ ยังไม่เป็นภิกษุแล้ว แต่ยังคง ปฏิญาณตนเองว่าเป็นภิกษุพร้อมทั้งบริโภคปัจจัยที่ชาวบ้านนำมาถวายในฐานะของภิกษุผู้มีศีลครบ บริบูรณ์ได้รับปัจจัยที่ชาวบ้านนำมาถวายแล้วบริโภคปัจจัยนั้นเรียกว่าเป็นขโมย

การบริโภคปัจจัยต่าง ๆ โดยความเป็นหนี้ก็กล่าวได้ว่าเป็น อธิบริโภคน คำว่า การบริโภคโดยความเป็นหนี้ มีได้หมายถึงการที่ภิกษุไปกู้หนี้ยืมสินของเขามา แล้วนำมาบริโภค การบริโภคโดยความเป็นหนี้หมายถึง การบริโภคโดยที่มีได้มีการพิจารณา เป็นการ บริโภคของฆราวาส บริโภคปัจจัยโดยมีราคะตัณหาเป็นมูล

การบริโภคปัจจัยโดยความเป็นทนายท เรียกว่าเป็น ทายัชชบริโภค เป็นการ บริโภคของพระอริยบุคคล ๓ ชั้นต้น คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอริย บุคคลเหล่านี้ เป็นโอรสของพระพุทธเจ้า ปัจจัยทั้งหมดที่ทายกนั้นได้ถวายถือว่าเป็นปัจจัยของ พระพุทธเจ้า เพราะภิกษุจะบริโภคได้โดยเฉพาะปัจจัยที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเท่านั้นที่ พระพุทธเจ้าทรงห้าม ภิกษุไม่สามารถบริโภคได้ เปรียบเหมือนมีผู้ถวายสวนมะม่วงแต่พระพุทธองค์ มะม่วงนั้นภิกษุจะฉับได้ก็เฉพาะที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตเท่านั้น พระอริยบุคคลเหล่านี้ชื่อว่า บริโภคปัจจัยของพุทธบิดา ท่านเป็นทนายทผู้รับมรดกของบิดาทุกอย่าง แม้ภิกษุผู้มีศีลและบริโภค ปัจจัยด้วยการพิจารณาก็ถือว่าเป็นทายัชชบริโภคเหมือนกัน

บริโภคโดยความเป็นนาย กล่าวได้ว่าเป็น สามีบริโภค เป็นการบริโภคของ พระชีماسผู้ที่สิ้นอาสวะที่เป็นเครื่องหมักดองทั้งปวงแล้ว ฟ้นแล้วโดยความเป็นอิสระหลุดพ้น แล้วจากการบริโภคโดยความมีตัณหา

^{๒๑} วคิน อินทสระ, สารสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๗), หน้า ๓๔.

^{๒๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๕๒.

^{๒๓} วคิน อินทสระ, สารสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๗), หน้า ๓๕.

ปาติโมกข์สังวรนี้เรียกได้อีก ๔ อย่าง คือ

๔.๑) ปาติโมกข์สังวรนี้เรียก เทสนาวิสุทธิ เพราะบรสิทุทธิได้ด้วยการแสดง ต้องอาบัติแล้ว แสดงอาบัติเสีย ในส่วนของอาบัติที่แสดงได้ เช่น ทุกกฏ ปาจิตตีย์ อุลลัจจัย ทุพภาสิต

๔.๒) อินทรีย์สังวรนี้เรียก สังวรสุทธิ เพราะบรสิทุทธิได้ด้วยการสำรวจระวางทวาร ทั้ง ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๔.๓) อาชีวปาริสุทธิศีลนี้เรียก ปรีเยฎฐิสุทธิ เพราะบรสิทุทธิได้ด้วยการแสวงหา ในความถูกต้องได้มาโดยความเป็นธรรม

๔.๔) ปัจจยสันนิสิตศีลนี้เรียกว่า ปัจจเวกขณสุทธิ เพราะบรสิทุทธิได้ด้วยการพิจารณาในปัจจย ก่อนที่ใช้สอยปัจจยนั้น^{๒๔}

ความสำรวจระวางซึ่งภิกษุผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมรักษาพระวินัย ๒๒๗ สิกขาบท ให้บรสิทุทธิอยู่เสมอ นับตั้งแต่เริ่มการปฏิบัติธรรมเป็นต้นไป ชื่อว่าปาติโมกข์สังวรศีลเมื่อรักษา ศีล ๔ หมวด มีปาติโมกข์สังวรศีลเป็นต้นจนหมดจดบริบูรณ์เป็นอันดีอยู่แล้ว จึงกล่าวได้ว่าเป็นศีลวิสุทธิ ความบรสิทุทธิหมดจดแห่งศีล

ในขณะที่สติปัญฐานเกิดขึ้น ขณะนั้นเป็นอินทรีย์สังวรศีล เป็นอภิสศีล เพราะเป็นการสำรวจระวางอย่างยิ่ง โดยมีรูปธรรมนามธรรมเป็นอารมณ์ ในขณะนั้นก็มีอธิจิตและอธิปัญญาเกิดร่วมอีกด้วย “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วย อารยะและโคจร เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ สีสันธ์เล็ก ๓ สีสันธ์ใหญ่ ๔ ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวาง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล นี้ชื่อว่าศีลสิกขา”^{๒๕}

๒.๓.๒ จิตตวิสุทธิ

ในขณะที่เจริญสมถกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างจดจ่อ จิตมีความบรสิทุทธิสะอาด ปราศจากโลภะ โทสะ โมหะ กิเลสนิวรณ์ธรรมที่เป็นเครื่องเศร้าหมองใด ๆ ไม่สามารถเกิดแทรก ขึ้นมาได้ทุกขณะที่จิตเข้าไปเพ่งจนแนบแน่นในอารมณ์กรรมฐาน อุปะการสมาธิ และ อัปปนาสมาธิ ที่ได้ในเวลานั้น ๆ เป็นจิตตวิสุทธิ “ชื่อว่า จิตตวิสุทธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน”^{๒๖} จิตตวิสุทธิ เป็นสภาวะที่มีความตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ใด อารมณ์จนเกิดความแนบแน่น ที่เรียกว่า สมาธิ สภาวะที่จิตนั้น เกิดสมาธิและปราศจากนิวรณ์ธรรม ไม่มีความฟุ้งซ่าน

สมาธิ คือสภาวะ ที่มีอารมณ์หนึ่งเดียวในกุศลจิต เป็นการดำรงจิตและเจตสิกไว้ใน อารมณ์เดียวเท่านั้น การตั้งอยู่แห่งจิต, ความดำรงอยู่แห่งจิต, ความตั้งมั่นอยู่แห่งจิต, ความสงบไม่ส่ายไปแห่งจิต, ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต, ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป, ความสงบความตั้งใจชอบ, นี้ชื่อว่า

^{๒๔} พระพุทธโฆสเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๖๒.

^{๒๕} ชู.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

^{๒๖} ชู.ป. (ไทย) ๓๑/๑๙/๒๗-๒๘.

สัมมาสมาธิ^{๒๗} อธิจิตตสิกขา เมื่อจิตมีความสงบ ตั้งมั่น เกิดสมาธิขึ้นตามลำดับ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ มีความสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นจิตที่ปราศจาก นิวรณ์ธรรม คือ ๑) กามฉันทะ (ความยินดีพอใจในกาม ความรักใคร่ในกาม ความเพติดเพติด ยินดีในกามทั้งหลาย มีรูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น) ๒) พยาบาท (ความคิดปองร้าย) ๓) ถีนมิตฺตะ (ความง่วงนอนอันที่เกิดขึ้นจากความเกลียดคร้าน) ๔) อุทัจจะกุกกัจจะ (ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ อันเกิดขึ้นเพราะอกุศลยังไม่ระงับ) ๕) วิจิกิฉณา (ความสงสัยลังเลในการปฏิบัติของตน)^{๒๘} เมื่อจิตเป็นสมาธิ ย่อมเพิกถอนนิวรณ์ทั้ง ๕ ประการนี้ได้

เมื่อจิตนั้นมีความสงบจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วจะสามารถบรรลุฌาน ไปตามลำดับ “อธิจิตตสิกขาเป็นอย่างไร คือ ฝึกในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์ สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุข ด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอรียะทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้ชื่อว่าอธิจิตตสิกขา”^{๒๙} จิตตวิสุทธินั้นเป็นสมาธิที่ฝึกฝนโดย ทำให้จิตเกิดเอกกัคคตา อันได้แก่ สมาธิในขณะที่เจริญสติปัฏฐานภาวนา ซึ่งในขณะที่จิตเป็น เอกกัคคตาสมาธิที่มีความละเอียดนั้น ไม่เป็นที่ตั้งของตัณหาและทิฐิ จึงกล่าวได้ว่าเป็นอธิจิตตสิกขา

สมาธิ ๓ ประเภทเป็นสมาธิที่เข้าถึงระดับจิตตวิสุทธิมี ๓ ประเภท คือ

๑) อุปจารสมาธิ สมาธิใกล้ฌาน, สมาธิใกล้จะแนบแน่น เป็นสมาธิที่อยู่ในขั้นมหากุศล หากแต่มีอุคคหิมิตเป็นอารมณ์ ทั้งนิวรณ์ต่าง ๆ ก็สงบเงียบ อุปจารสมาธิเป็นกามาวจรสมาธิที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญสมถภาวนา ปฏิภาคนิมิตในขณะที่ปราศจากนิวรณ์ธรรมแล้ว หรือสามารถรับรู้ พระพุทฺธคุณ เป็นต้นได้อย่างชัดเจน หมายถึง สมาธิในกสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ อานาปานะ พรหมวิหาร ๔ และอรุปรกรรมฐาน ๔ โดยตรง^{๓๐}

๒) อัปปนาสมาธิ สมาธิแนบแน่น เป็นสมาธิที่อยู่ในขั้นมหัคคตกุศล มีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ด้วยนิวรณ์ต่าง ๆ ก็ถูกประหามันเป็นวิขัมภนปหานด้วย องค์ฌานทั้งหลายเกิดขึ้น มีกำลัง เพราะองค์ฌานทั้งหลายเกิดมีกำลัง เมื่ออัปปนาสมาธิเกิดขึ้นแล้ว

^{๒๗} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติภาวนา ลำดับการบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๗๖.

^{๒๘} ดุรายละเอียดใน อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๑/๙๐.

^{๒๙} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๓๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาญาณ เล่ม ๑, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิวังค์ แปลและเรียบเรียง, ๒๕๔๘, หน้า ๖๑.

๓) ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ^{๓๑} เป็นสมาธิใช้ในการเจริญวิปัสสนา เป็นความตั้งมั่นอยู่ชั่วขณะ เมื่อจิตมีสติระลึกรู้อารมณ์ปรมาตม อารมณ์ปัจจุบันที่เป็นรูปนาม อย่างต่อเนื่องปราศจากนิรวณ ในขณะทีอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา มีกำลังเสมอกันแก่ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา^{๓๒}

สมาธินั้นจะประณีตขึ้นไปเป็นขั้น ๆ โดยลำดับสภาวะจิตที่มีสมาธิถึงขั้น อัปนาสมาธิแล้ว ที่เรียกว่า ฌาน ลำดับของฌานนั้นมีหลายขั้นยิ่งสูงขึ้นไปองค์ธรรมต่าง ๆ ซึ่งทำหน้าที่อยู่กับสมาธินั้นจะค่อย ๆ ลดลง ความหมัดจดแห่งจิตคือการฝึกอบรมจิตพัฒนาคุณภาพและสมรรถภาพของจิต จนเกิดสมาธิ ได้แก่ อุปจารสมาธิ จนถึงอัปนาสมาธิ ในฌานสมาบัติทั้ง ๘^{๓๓}

๑) รูปฌาน ๔ ได้แก่

- ๑.๑) ปฐมฌาน (ฌานที่ ๑) มีองค์ประกอบ ๕ คือ วิตก วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตา
- ๑.๒) ทุตติยฌาน (ฌานที่ ๒) มีองค์ประกอบ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา
- ๑.๓) ตติยฌาน (ฌานที่ ๓) มีองค์ประกอบ ๒ คือ สุข เอกัคคตา
- ๑.๔) จตุตถฌาน (ฌานที่ ๔) มีองค์ประกอบ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

๒) อรูปฌาน ๔ ได้แก่

- ๒.๑) อากาสาณัญญาตนะ (ฌานที่กำหนดอากาศ อันอนันต์)
- ๒.๒) วิญญาณัญญาตนะ (ฌานที่กำหนดวิญญาณอันอนันต์)
- ๒.๓) อากิญจัญญาตนะ (ฌานที่กำหนดสภาวะที่ไม่มีสิ่งใด ๆ)
- ๒.๔) เนวสัณญานาสัณญาตนะ (ฌานที่เข้าถึงภาวะมีสัณญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัณญาก็ไม่ใช่)

ไม่ใช่)

เมื่อกำหนดรู้ความเป็นไปของกายและจิตในทุกอากัปกริยาทุกอาการอย่างจดจ่อต่อเนื่อง จิตจะสามารถตั้งมั่นแนบแน่นอยู่กับอารมณ์ที่กำหนดรู้นั้นได้เป็นอย่างดีจิตไม่ซัดส่ายฟุ้งซ่านออกไปสู่อารมณ์อื่นอีก จิตที่ตั้งมั่นแนบแน่นอยู่เฉพาะอารมณ์ที่กำหนดรู้เป็นจิตตวิสุทธิ จิตมีความสงบนิ่งมีความบริสุทธิ์เพราะปราศจากนิรวณธรรมทั้งปวงเหมาะแก่การที่บรรลุมรรคผลและพระนิพพานได้อย่างรวดเร็ว

๒.๓.๓ ทิฏฐิวิสูทธิ

ผู้ปฏิบัติมีสติกำหนดรู้ทำให้เกิดสมาธิความตั้งมั่นแห่งจิตยอมเห็นรูปนามชั้น ๕ ซึ่งการหยั่งเห็นรูปนามชั้น ๕ คือการหยั่งเห็นด้วยปัญญาที่เรียกว่าญาณ (วิปัสสนาญาณ) ในขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมนั้นยังเห็นรูปนามชั้น ๕ ด้วยปัญญาญาณเรียกได้ว่าผู้ปฏิบัตินั้นได้บรรลุถึงนามรูปปริเฉทญาณ การเห็นนามและรูปตามความเป็นจริงซึ่งครอบงำสัตว์สัณญญา (คือ ความสำคัญหมายรู้ว่า มีสัตว์)

^{๓๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๕๙.

^{๓๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๖๑.

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิตภัณท์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๔๗๖.

เสียได้ แล้วตั้งอยู่ในภูมิที่ไม่ลุ่มหลงของโยคาวจรผู้กำหนดรู้รูปนามโดยประการต่าง ๆ การกำหนดรู้รูปนามโดยประการต่าง ๆ คือความเห็นบริสุทธิ์^{๓๔} ที่ภูฏิวิสฺฐิตินี้เป็นความเห็นที่ปรากฏขึ้นด้วยวิปัสสนาญาณโดยมีนามรูปปริเฉทญาณ เป็นญาณที่กำหนดรู้รูปนาม คือ ปัญญาที่รู้เห็นรูปนามเป็นเพียงแค่ว่ารูปนาม พร้อมทั้งละสมมุติบัญญัติโดยปราศจาก บุคคล ตัวตน เราเขา ไม่มีความเห็นที่เป็นตัวตนสิ่งต่าง ๆ ทั้งหลายนั้นเป็นเพียงแค่สมมุติขึ้นเท่านั้นเป็นเพียงแค่การบัญญัติขึ้นโดยตามความจริงแล้วมีเพียงแค่ว่ารูปนามชั้น ๕ เท่านั้น

ผู้ปฏิบัติธรรมเมื่อบรรลุถึงนามรูปปริเฉทญาณทำให้สติมีความตั้งมั่นและจดจ่อต่อเนื่องอย่างชัดเจนแม้ในบางครั้งที่กำหนดรู้อยู่นั้นความฟุ้งซ่านปรากฏขึ้นมีสติกำหนดรู้สภาวะนั้นอาการที่ปรากฏขึ้นนั้นก็ดับลงสภาวะธรรมทางกายคือวาโยธาตุที่เป็นมหาภูตรูปที่กระทบสัมผัสได้ (วาโยโผฏฐัพพธาตุรูป)^{๓๕} ที่เป็นสภาวะ ยืน เดิน นอน นั่ง อาการเคลื่อนไหวเหล่านี้ย่อมมีความเปลี่ยนแปลงจากเดิมไปอย่างชัดเจน มหาภูตรูปที่เป็นความแข็ง อ่อน เย็น ร้อน หย่อน ตึง สามารถกระทบได้ และสามารถเปลี่ยนแปลงได้ดังนั้นผู้ปฏิบัติย่อมมีความเข้าใจว่าสภาวะธรรมทั้งหลายเหล่านี้ย่อมเปลี่ยนแปลงไป

รูปละเอียดอาศัยรูปหยาบเกิดขึ้น

- ๑) สีเป็นสิ่งที่ถูกเห็น และจักขุประสาทเป็นรูปใสที่เห็นสีได้
- ๓) เสียงเป็นสิ่งที่ถูกได้ยิน และโสตประสาทเป็นรูปใสที่ได้ยินเสียง
- ๔) กลิ่นเป็นสิ่งที่ถูกรับรู้ และฆานะประสาทเป็นรูปใสที่ดมกลิ่น
- ๕) รสเป็นสิ่งที่ถูกรับรู้ และชีวหาประสาทเป็นรูปใสที่ลิ้มรส
- ๖) เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อนตึง เป็นสิ่งที่ถูกกระทบสัมผัส และกายประสาทเป็นรูปใสที่กระทบสัมผัสความเย็น ร้อน อ่อน เป็นต้น
- ๗) ทหฺยเป็นวัตถุที่อาศัยของความนึกคิด^{๓๖}

จักขุประสาทรูป คือ รูปใสที่สามารถสะท้อนรูปที่มาปรากฏที่หน้าของตนเองโดยมีแสงสว่างเป็นเครื่องช่วยให้ปรากฏขึ้นเปรียบเหมือนกระจกเงาที่ทำหน้าที่สะท้อนภาพกลับออกมาอีกด้านหนึ่ง

๑) จักขุประสาท ดำรงอยู่ซึ่มซาบอยู่ในเยื่อของตา ๗ ชั้น เหมือนน้ำมันซึ่มซึบปุยนุ่น ๗ ชั้น ในฐานะที่เห็นได้ซึ่งเป็นที่เกิดแห่งสรีระฐานฐานของผู้ยืนอยู่ตรงหน้า มีขนาด ศีรษะเส้นอยู่ท่ามกลางแวงตาดำที่มีตาขาวล้อมรอบ

๒) โสตประสาท ดำรงอยู่ซึ่มซาบตลอดสถานที่ที่มีขนแดงเล็กงอกขึ้นคล้ายวงแหวนภายในช่องหู

๓) ฆานะประสาท ดำรงอยู่ซึ่มซาบตลอดสถานที่มีสณฐานดั่งกลีบแพะภายในจมูก

^{๓๔} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๙๔.

^{๓๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๘๐.

^{๓๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๘๑.

๔) ชิวหาประสาท ดำรงอยู่ซึ่มซาบตลอดสถานที่ที่มีสัณฐานดังปลายกลีบบัวท่ามกลางลึนที่ประกอบด้วยอวัยวะสัณฐาน

๕) กายประสาท ดำรงอยู่ซึ่มซาบตลอดร่างกายทั้งหมด ไม่มีเหลือประคุดจนน้ำมันรดลงที่ผ้านุ่นผืนใหญ่ โดยยกเว้นที่ตั้งของธาตุไฟ ที่ย่อยอาหาร ปลายผม ปลายขน ปลายเล็บ และหนังแห้ง^{๓๗}

การเห็นรูปที่มีการเปลี่ยนแปลงและไม่สามารถรู้อารมณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นตามความจริงเรียกได้ว่าเป็น (รูปยถาภูตสสน) เพราะมีความเข้าใจว่ารูปนั้นมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลง (รูปนลกขณ) และโดยอาการปรากฏที่ไม่รู้อารมณ์ (อพยากตปจจุภูฐาน) ผู้ปฏิบัติรู้เห็นว่าจิตที่กำหนดสภาวะอาการของ ยุก ของท้อง เป็นต้น พร้อมทั้งจิตที่เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น หรือลิ้มรส แม้แต่การกระทบสัมผัส โดยเข้าไปกำหนดรู้สภาวะธรรมเหล่านี้ ความรู้สึกเหล่านี้เรียกว่านาม ผู้ที่รู้เห็นสภาวะรูปนามที่ปรากฏขึ้นอยู่ในขณะนั้นตามความเป็นจริงว่ามีสภาพเปลี่ยนแปลงหรือการไม่รู้อารมณ์ ส่วนนามที่มีสภาวะนุ่มไปสู่อารมณ์ย่อมไม่เห็นว่ามีตัวตนผู้ปฏิบัติรู้เห็นรูปนามว่ามีความแตกต่างกันระหว่างรูปกับนาม

สภาวะพองในขณะพอง เป็นคนละส่วนกับจิตที่กำหนด

สภาวะยุบในขณะยุบ เป็นคนละส่วนกับจิตที่กำหนด

สภาวะนั่งในขณะนั่ง เป็นคนละส่วนกับจิตที่กำหนด

สภาวะเหยียดในขณะเหยียด เป็นคนละส่วนกับจิตที่กำหนด

สภาวะคู้ในขณะคู้ เป็นคนละส่วนกับจิตที่กำหนด

สภาวะเห็นในขณะเห็น เป็นคนละส่วนกับดวงตาหรือจิตที่กำหนด^{๓๘}

“ยถา หิ อังคสมภารา โหติ สหุโท โรโธ อิติ เอวံ ขนฺธสุ สนฺตสุ โหติ สโตตติ สมมติ”
“เมื่อขันธ์ทั้งหลายมีอยู่ การสมมุติสัตว์ก็มีได้ เหมือนคำว่ารถมีได้เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน”^{๓๙}

ผู้ปฏิบัติที่รู้เห็นรูปนามที่ปรากฏขึ้นในขณะนั้นอย่างแจ่มชัดทำให้เข้าใจกิริยาอาการต่าง ๆ เช่น การเดิน การนั่ง การคู้ การตี่ม เป็นต้น ไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากมีเพียงแค่อรูปหรือนามเพียงอย่างเดียว การรู้เห็นนั้นจะมีขึ้นได้ด้วยการรวมกันทั้งรูปและนาม “บรรดานามและรูปนี้ นามไม่มีเดช ไม่สามารถเป็นไปได้ด้วยเดชของตนเอง ไม่กิน ไม่ตี่ม ไม่พูด ไม่สำเร็จในอิริยาบถ ถึงแม้รูปก็ไม่มีเดช ไม่สามารถเป็นไปได้ด้วยเดชของตนเองเพราะรูปนั้นไม่มีความต้องการที่จะกินอีกทั้งไม่มีความต้องการที่จะตี่ม ไม่มีความต้องการที่จะพูด ไม่มีความปรารถนาที่จะสำเร็จอิริยาบถ รูปเป็นไปได้เพราะอาศัยนาม (และ) นามก็เป็นไปได้เพราะอาศัยรูปโดยแท้ แต่ทว่าเมื่อนามนั้นมีความปรารถนาที่จะกิน มีความปรารถนาที่จะตี่ม มีความปรารถนาที่จะพูด มีความปรารถนาที่จะสำเร็จ

^{๓๗} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิบัติภา ปฏิภาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๘๙.

^{๓๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๘๓.

^{๓๙} คุรยละเอียดใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๑/๑๖๓., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

อริยาบถ รูปจึงกิน จึงดื่ม จึงพูด จึงสำเร็จอริยาบถ”^{๔๐}

ผู้ปฏิบัติที่ได้บรรลุถึงญาณนี้แล้วปัญญาที่รู้เห็นนั้นย่อมเข้าใจได้ว่าคนทั้งหลายนั้นมีเพียงแค่ชั้น ๕ หรือรูปนามเท่านั้น ตัวตน บุคคล เรา เขา ไม่มีอยู่เป็นเพียงชั้น ๕ ประกอบรวมตัวกันไว้เท่านั้น ความเห็นเช่นนี้เรียกว่า (ทิวฏฐิวิสูทธิ) เป็นความเห็นที่มีความบริสุทธิ์หมดจด

๒.๓.๔ กังขาวิตรณวิสูทธิ

ความหมดจดแห่งญาณ (ความบริสุทธิ์แห่งปัญญา) เป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย ได้แก่ ความบริสุทธิ์เพราะหายสงสัย (เกี่ยวกับกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคต และปัจจุบัน) คือ ขณะที่พิจารณาอยู่พบเพียงเหตุและผล ที่ล่วงมาแล้วก็เพียงเหตุและผลต่อไปมีเพียงเหตุและผลเท่านั้นความรู้นี้เป็นขั้น ตีรณปริณญา คือ รู้สามัญญลักษณะของไตรลักษณ์ “พระภิกษุผู้ปรารถนาบรรลุถึงกังขาวิตรณวิสูทธินั้น ราพึงถึงการค้นหาเหตุและปัจจัยของนามและรูปนั้นอยู่ เหมือนนายแพทย์ผ่าตัดผู้ฉลาด ครั้นเห็นโรคก็ค้นหาสมุฏฐานของโรคนั้นอยู่ เหมือนบุรุษผู้มีเมตตา ครั้นเห็นเด็กเล็กอ่อนวัยนอนหงายแบเบาะอยู่ในตรอก จึงราพึงถึงมารดาของเด็กอ่อนวัยนั้นว่า “เด็กนี้เป็นบุตรน้อยของใคร”^{๔๑}

ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้สภาวะรูปนามในปัจจุบันขณะเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริงของรูปนามย่อมมีความเข้าใจรูปนามตามสมควรโดยรู้เห็นว่ารูปนามมีกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคตโดยการทั้ง ๓ นี้จะเกิดขึ้นจากเหตุและปัจจัย “มีความเห็นอยู่เสมอเนื่อง ๆ ว่า “นามและรูปนี้เป็นอยู่ทั้งใน (ปัจจุบัน) บัดนี้ ฉันทไถถึงแม้ในอดีตกาลก็ได้เป็นไปแล้วโดยปัจจัย อีกทั้งในอนาคตกาลก็จักเป็นไปโดยปัจจัย”^{๔๒} ทิวฏฐิวิสูทธิ คือ นามรูปปริจเฉทญาณโดยการเห็นแจ้งรูปนามตามความเป็นจริงแล้ว ตั้งอยู่ในวิสูทธินั้น โดยความเสื่อมถอยอันตรายต่าง ๆ มีนิเวรณและนิมิตรายต่าง ๆ ไม่สามารถเข้าได้ เพราะความที่มีอินทรีย์แก่กล้า คือ ศรัทธาเชื่อต่อการปฏิบัติแน่อน วิริยะพากเพียรปฏิบัติ สติระลึกทันต่อปัจจุบันแห่งรูปนามทุกขณะ สมาธิมั่นคงไม่เผลอจากรูปนาม ปัญญารู้เห็นรูปนามแจ่มชัดยิ่งขึ้นด้วยกำลังในอินทรีย์ ๕ ประการนี้ สามารถทำให้ผู้ปฏิบัติเห็นแจ้งในปัจจุบันที่เกิดของรูปนาม คือ เห็นแจ้งว่าปัจจัยที่เกิดรูป ได้แก่ กรรม จิต อุตฺ อาหาร ปัจจัยที่เกิดนาม ได้แก่ อารมณฺ วัตถุ มนสิการ เมื่อผู้ปฏิบัติมีความรู้หมดสิ้นในสงสัยในกาลทั้ง ๓ คือ รู้ว่ารูปนามปัจจุบันมีความเป็นมาเช่นนี้ อดีตที่ล่วงมาแล้วก็ภพก็ชาติก็เป็นมาเช่นนี้ ต่อไปในอนาคตก็ภพก็ชาติก็ต้องเป็นไปเช่นนี้

^{๔๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสูทธิมรรค, หน้า ๙๙๑.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙๕.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙๖.

๑) การรู้เห็นเหตุปัจจัยตามนัยที่ ๑

โยคีผู้ปฏิบัติธรรมบางท่านรู้เห็นเหตุเกิดของรูปตามนัยว่า

๑.๑) รูป คือร่างกายนี้เกิดขึ้นได้เพราะเหตุ ๔ คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกรรมที่ทำไว้ในภพก่อน

๑.๒) ร่างกายนี้ดำรงอยู่ตามสภาพได้ด้วยอาหารที่กินดื่มในภพนี้

๑.๓) รูปที่เป็นอากัปกิริยานั่ง เหยียด คู้ มีได้เพราะจิตสั่งที่ต้องการจะนั่ง เหยียด คู้

๑.๔) รูปที่เป็นความเย็น ร้อน มีได้เพราะธาตุเย็น ธาตุร้อน^{๔๓}

การเกิดขึ้นในปัจจุบันนี้มีได้ด้วย ๓ ประการ คือ จิต อุตุ และอาหาร เป็นสิ่งที่รู้เห็นประจักษ์ง่ายโดยมีเหตุจากอดีต คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกรรม ไม่อาจรู้เห็นประจักษ์ได้ ซึ่งรูปที่เกิดขึ้นมานั้นมีธรรมเป็นเหตุเป็นปัจจัยได้แก่กรรม ๔ อย่าง คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม เหล่านี้เป็นเหตุ เพราะเป็นผู้ให้เกิดขึ้นและอาหารเป็นปัจจัยเพราะเป็นผู้อุปถัมภ์ถึงแม้กรรม ๓ ประการแรกซึ่งมีอวิชชาเป็นต้น ที่มีได้เพราะอาศัยรูปนี้เปรียบเหมือนมารดาเป็นผู้ให้บุตรเกิด อาหารเป็นผู้ค้ำจุน (กายนี้) ให้ดำรงอยู่^{๔๔} อวิชชา คือ ความไม่รู้ไม่เข้าใจในสัจจะอย่างถูกต้องตรงตามจริงและเข้าใจสัจจะแบบผิด ๆ ย่อมเกิดขึ้นได้ในจิตของผู้ที่ยังเป็นปุถุชนตามสันตทานุสัย (อนุสัยที่นอนเนื่องในกระแสจิต)^{๔๕} นอกจากนั้นปุถุชนทั่วไปมีความยินดีหลงไหลเพติดเพลินยินดีในรูปนามและภพ เป็นความเข้าใจผิดว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ตั้งงามความเข้าใจผิดนี้เป็นตัวตันทาเมื่อมีความหลงไหลเพติดเพลินว่าเป็นสุขย่อมทำให้ยึดมั่นถือมั่นเพื่อต้องการให้ความสุขนั้นอยู่นานเท่าที่จะนานได้ ความยึดมั่นถือมั่นเช่นนี้เป็นอุปาทานและทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้ได้รับสิ่งที่ตนยึดถือ เมื่อการกระทำนั้นประกอบไปด้วยตัณหา อุปาทาน นั้นแล้วข้อนี้ถือได้ว่าเป็นกรรม ดังนั้นแล้วผู้ปฏิบัติธรรมจำเป็นที่จะต้องกำหนดรู้ ตัณหา อุปาทาน และกรรมในปัจจุบันขณะนั้นแล้ว การรู้เห็นโดยประจักษ์แจ้งและอนุমানรู้สภาพเหล่านี้ที่เคยเกิดขึ้นในภพก่อนอีกด้วยการรู้เห็นประจักษ์นี้เรียกว่า “ปัจจกขญาณ”^{๔๖} ย่อมเข้าใจว่ารูปนามต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในภพนี้เกิดขึ้นจากกรรมในภพก่อนแล้วสามารถเข้าใจได้ว่ารูปนามทั้งหลายนั้นยังเกิดขึ้นจากอวิชชา ตัณหา อุปาทาน

ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดอาการเห็น อาการได้ยิน อาการถูก หรือความคิด ที่ปรากฏขึ้นนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมที่จะเข้าใจได้ว่ากายและใจนั้นมีความสุขหรือมีความทุกข์นั้นเพราะจิตที่กระทบกับอารมณ์ (เหตุเกิดเวทนา) การที่อยากให้ตนเองนั้นได้ความสุขตามที่ตนเองปรารถนา หรือการที่ตนเองนั้นอยากให้ความทุกข์นั้นหายไป (เหตุเกิดของตัณหา) การที่ตนเองนั้นมีความยึดมั่นถือมั่นใน

^{๔๓} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๕๕.

^{๔๔} พระมหาพุทธโฆสเถระ รัตนา, วิสุทธิ ญาณ นิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากรรมฐาน, ธนิต อยู่โพธิ์ แผลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๑, ๒๕๒๕, หน้า ๔๕.

^{๔๕} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๕๖.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

ความสุขที่เกิดขึ้นนั้นโดยอยากให้ความสุขนั้นอยู่เช่นนั้นตลอดไป (เหตุเกิดของอุปาทาน) การที่ตนเองนั้นกระทำในสิ่งที่ไม่ดี หรือกระทำในสิ่งที่ดีเพราะความยึดมั่นถือมั่นนั้น (เหตุเกิดของกรรม)

๒) การอนุมานรู้เหตุที่เป็นอดีตและอนาคต

ผู้ที่รู้เห็นว่าเหตุเกิดขึ้นของรูปนามในปัจจุบันเช่นนี้ ผู้นั้นสามารถอนุมานได้ว่าการเกิดขึ้นของรูปนามในอดีตที่ผ่านมาและในอนาคตต่อ ๆ ไปก็มีได้เช่นนี้เหมือนกัน “พระภิกษุหนึ่งครั้งเห็นความเป็นไปของนามและรูปโดยปัจจัยดังกล่าวนี้แล้วก็เห็นอยู่เสมอเนื่อง ๆ ว่า “นามและรูปนี้เป็นปัจจัยอยู่ทั้งใน (ปัจจุบัน) บัดนี้ ฉันทใด ถึงแม้ในอดีตกาลก็ได้เป็นไปแล้วโดยปัจจัย อีกทั้งในอนาคตกาลก็จักเป็นไปโดยปัจจัย”^{๔๗} ผู้ที่เข้าใจเช่นนี้ย่อมรู้เห็นว่ารูปนามนั้นเป็นเหตุเป็นผลในกาล ๓ คือ อดีต อนาคต ปัจจุบัน ซึ่งไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล ไม่มีตัวตน ไม่มีเราเขา ผู้นั้นย่อมพ้นความสงสัย ๑๖ ประการ คือ

๒.๑) ความสงสัยในอดีต ๕ ประการ

๑) ในอดีตกาล ข้าพเจ้าได้เป็นแล้วหรือหนอ^{๔๘} เกิดมาก่อนในอดีตกาลหรือ หมายความว่า เราเคยเกิดมาก่อนอย่างต่อเนื่องในภพก่อนจะถึงภพนี้หรือไม่

๒) ในอดีตกาล ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นมาแล้วหรือหนอ เราไม่เคยเกิดมาก่อนในอดีตกาลหรือ หมายความว่า เราไม่เคยเกิดมาก่อนแล้วเพิ่งเริ่มมาเกิดในภพนี้หรือไม่

๓) ในอดีตกาล ข้าพเจ้าได้เป็นอะไรมาแล้วหนอ เราเคยเป็นอะไรในอดีตกาล หมายความว่า เราเคยเกิดเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ เศรษฐี ยาจก มนุษย์ เทวดา พรหม หรือสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น

๔) ในอดีตกาล ข้าพเจ้าได้เป็นอย่างไรมาแล้วหนอ เราได้เป็นอย่างไรในอดีตกาลหรือ หมายความว่า เราเคยมีรูปร่างสัณฐานสูง ต่ำ ดำ หรือขาว เป็นต้น อีกนัยหนึ่ง คือ เราได้เกิดในอดีตเพราะเหตุใด หมายความว่า ใครที่เนรมิตเรามาคือพระเจ้า พระอินทร์ พรหม หรือเทวดา หรือเราเกิดมาเองตามธรรมชาติ

๕) ในอดีตกาล ข้าพเจ้าเป็นอย่างไรแล้วจึงได้เป็นอะไรมาแล้วหนอ^{๔๙} เราได้เป็นอะไรแล้วเป็นอะไรอีกในอดีตกาลหรือ

๒.๒) ความสงสัยฝ่ายอนาคต ๕ ประการ

๑) ในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะเป็นหรือหนอ เราจักเกิดในอนาคตกาลหรือ หมายความว่า อนาคตของเรา จะคงอยู่ไม่สูญสลายไปหลังจากเสียชีวิตหรือไม่

๒) ในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะไม่เป็นหรือหนอ เราจักไม่เกิดในอนาคตกาลหรือ หมายความว่า อนาคตของเราจะสูญสลายไปหลังจากเสียชีวิตหรือไม่

๓) ในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะเป็นอะไรหนอ เราจะเป็นอะไรในอนาคตกาลหรือหมายความว่า จะไปเกิดเป็นกษัตริย์หรืออะไร เป็นต้น

^{๔๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๙๖.

^{๔๘} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๙๖.

^{๔๙} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๙๗.

๔) ในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะเป็นอย่างไรหนอ เราก็คงเป็นอย่างไรในอนาคตกาล หมายความว่า จะมีรูปร่างสัณฐานอย่างไร อีกนัยหนึ่ง คือ เราจะเกิดในอนาคตได้ เพราะเหตุอันใด หมายความว่า จะมีผู้เนรมิตเราหรือจะเกิดเองตามธรรมชาติ

๕) ในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะเป็นอะไรแล้วจึงได้เป็นอะไรมาแล้วหนอ เราก็คงไปเป็นอะไรแล้วเป็นอะไรอีกในอนาคตกาลหรือ

๒.๓) ความสงสัยฝ่ายปัจจุบัน ๖ ประการ คือ

๑) ข้าพเจ้าจะเป็นอยู่หรือหนอ เรามืออยู่หรือ หมายความว่า อตฺตาหรือ วิญญานมียอยู่ในร่างกายนี้หรือ

๒) ข้าพเจ้ามิได้เป็นอยู่หรือหนอ เราไม่มีอยู่หรือ หมายความว่า อตฺตาหรือ วิญญานไม่มีอยู่ในร่างกายนี้หรือ

๓) ข้าพเจ้าเป็นอะไรอยู่หนอ เราเป็นอะไรอยู่หรือ หมายความว่า เราเป็นกษัตริย์ หรือเป็นอะไรอยู่หรือ

๔) ข้าพเจ้าเป็นอย่างไรอยู่หนอ เราเป็นอย่างไรอยู่หรือ หมายความว่า เรามีรูปร่างสัณฐานอย่างไร อีกนัยหนึ่ง คือ เราเกิดในปัจจุบันเพราะเหตุอันใด

๕) สัตว์นี้มาจากไหนหนอ หมายความว่า บุคคลนี้มาจากไหน

๖) สัตว์นั้นจะไปไหนหนอ หมายความว่า เรามาจากภพไหนแล้วจักไปสู่ภพไหน

ความสงสัยทั้ง ๑๖ ประการ เป็นความสงสัยในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ผู้นั้นย่อมเข้าใจ ว่ารูปนามนั้นเป็นเหตุและผลของกันและกัน ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ไม่มีบุรุษ ไม่มีสตรี เรียกได้ว่าเป็นความดับไปด้วยการข่มไว้ (วิขัมภนนิโรธ)

๓) การกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูปอีกวิธีหนึ่ง

๓.๑) การเห็นปัจจัยมิได้เพราะมีตา มีสี

๓.๒) การได้ยินมิได้เพราะมีหู มีเสียง

๓.๓) การรู้กลิ่นมิได้เพราะมีจมูก มีกลิ่น

๓.๔) การลิ้มรสมิได้เพราะมีลิ้น มีรส

๓.๕) กระทบสัมผัสมิได้เพราะมีร่างกาย มีสัมผัส

๓.๖) การคิด การรู้ หรือการกำหนดมิได้เพราะมีหทัยวัตถุ มีอารมณ์ที่จิตรับรู้

๓.๗) กุศลหรือการเจริญวิปัสสนามีได้เพราะการใส่ใจโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ)

อยู่ในสถานที่เหมาะสม คบหากับสัตบุรุษ ฟังธรรมของสัตบุรุษ และบารมีเก่า

๓.๘) อกุศลมิได้เพราะการไม่ใส่ใจโดยแยบคาย (อโยนิโสมนสิการ) อยู่ในสถานที่ ไม่เหมาะสม คบหากับคนพาล ฟังคำของคนพาล และไม่มีบุญบารมีเก่า

๓.๙) วิบากดีมิได้เพราะกรรมดี (วิบากดี คือ ผลกรรมดีอันได้แก่ การเกิดในภพที่ดี การเห็น ได้ยิน ลิ้มรส กระทบสัมผัส และรับรู้สิ่งที่ดี)

๓.๑๐) วิบากไม่ดีมิได้เพราะกรรมชั่ว (วิบากไม่ดี คือ ผลกรรมไม่ดีอันได้แก่การเกิด ในภพที่ไม่ดี การเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส กระทบสัมผัส และรับรู้สิ่งที่ไม่ดี)

๓.๑๑) การพิจารณา (อวัชชนจิต) มีได้เพราะภวังคจิตที่เกิดขึ้นก่อน^{๕๐}

๔) การรู้เห็นเหตุปัจจัย

ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถรู้เห็นการเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การดับไป คือ (ชาติ ชรา มรณะ) ของรูปนามปัจจุบันที่กำหนดรู้อยู่ “ที่เรียกว่าชรามรณะของสังขารทั้งหลายนี้มีขึ้นเพราะมีความเกิดความเกิดมีเพราะมีภพ ภพมีเพราะมีอุปาทาน อุปาทานมี เพราะมีตัณหา ตัณหาเพราะมีเวทนา เวทนามีเพราะมีผัสสะ ผัสสะมีเพราะมีอายตนะ ๖ อายตนะ ๖ มีเพราะมีนามและรูป นามและรูปมีเพราะมีวิญญาณ วิญญาณมีเพราะมีสังขารทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีเพราะมีอวิชชา”^{๕๑} ความดำรงอยู่นี้เป็นความดำรงอยู่ของรูปนาม ย่อมรู้เห็นเหตุเกิดของรูปนามโดยปฏิจจสมุปบาท โดยนัยปฏิโลม

๔.๑) ความแก่ (ชรา) และความตาย (มรณะ) มีได้เพราะมีการเกิดขึ้นก่อน

๔.๒) การเกิดขึ้นก่อน (ชาติ) มีได้เพราะมีกรรมที่เคยทำไว้ในภพก่อน (กรรมภพ)

๔.๓) กรรมที่เคยทำไว้ในภพก่อน (กรรมภพ) เพราะยึดมั่นว่าถ้าทำแล้วก็จะได้รับผลดี

๔.๔) ความยึดมั่น (อุปาทาน) มีได้เพราะความต้องการรูปนาม

๔.๕) ความต้องการรูปนาม (ตัณหา) มีได้เพราะเวทนาที่รู้สึกดีหรือไม่ดี

๔.๖) เวทนามีได้เพราะการกระทบระหว่างจิตกับอารมณ์ (ผัสสะ)

๔.๗) การกระทบระหว่างจิตกับอารมณ์มีได้เพราะอายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ (เมื่อมีตาและจิต จึงพบเห็นสี)

๔.๘) อายตนะ ๖ (สฬายตนะ) มีได้เพราะมีรูปนามอันเป็นที่อยู่อาศัยกล่าวคือ อายตนะ ๕ ได้แก่ ประสาทรูปที่เป็นรูปใสอันได้แก่จักขุประสาทรูปโดยประสาทรูป ฆานประสาทรูป ชิวหาประสาทรูป และกายประสาทรูป มีได้โดยอาศัยมหาภูตรูป ๔ มีปฐวี เป็นต้น ส่วนนายนตนะ คือ จิต มีได้โดยอาศัยมหาภูตรูป ๔ มีปฐวี เป็นต้น ส่วนนายนตนะ คือ จิต มีได้โดยอาศัยหทัยวัตถุและนามธรรมที่ประกอบด้วยจิต

๔.๙) รูปนามมีได้เพราะมีปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และสภาวะเห็น ได้ยิน เป็นต้น (จิต)

๔.๑๐) จิตดังกล่าวมีได้เพราะการทำความกรรมเพื่อให้อยู่ดีมีสุขในภพก่อน (สังขาร)

๔.๑๑) การทำความกรรมในภพก่อน มีได้เพราะความไม่รู้จริงและรู้ผิด (อวิชชา)^{๕๒}

ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายรู้เห็นเหตุเกิดของรูปและนามโดยทั่วไปและไม่ทั่วไปอย่างที่กล่าวมาแล้วนั้นทำให้ผู้ปฏิบัติอนุমানรู้ได้ว่ารูปนามในภพก่อนก็มีได้จากเหตุปัจจัยเหมือนรูปนามในภพนี้ และแม้รูปนามในภพต่อไปข้างหน้า ก็มีได้เหมือนรูปนามในภพนี้เช่นกัน ถ้าหากยังมีเหตุปัจจัย เขาย่อมข้ามพ้นความสงสัย ๑๖ ประการ

^{๕๐} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๐๑.

^{๕๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๙๘.

^{๕๒} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๐๓.

๕) การกำหนดรู้ปัจจัยทางกัมมวิภวัญญ์และวิปากวิภวัญญ์

“ธรรม ๕ อย่าง คือ โมหะในกรรมภพก่อน ได้แก่อวิชชา ๑ ความตั้งใจทำไว้ในภพก่อน ได้แก่สังขาร ๑ ความใคร่ ได้แก่ตัณหา ๑ ความยึดมั่นถือมั่น ได้แก่อุปาทาน ๑ เจตนา ได้แก่ภพ ๑ ในกรรมภพก่อนเหล่านี้เป็นปัจจัยของปฏิสนธิในภพนี้”^{๕๓} ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมเข้าใจและรู้เหตุเกิดขึ้นของรูปนามที่เกี่ยวข้องด้วยกรรมวิภวัญญ์ (วนเวียนกรรม) วิปากวิภวัญญ์ โดยเข้าใจว่าผลกรรมนั้นมีได้เพราะการกระทำกรรมและกรรมก็มีได้เพราะมีผลของกรรมเช่นกัน

๕.๑) กรรมวิภวัญญ์ คือ อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน และกรรมภพ

บุคคลที่ได้กระทำกรรมไว้ในภพก่อนมีความหลงผิดที่เรียกว่าอวิชชาการชวนชวนในการกระทำนั้น เช่น การให้ทาน การรักษาศีล หรือการฆ่าสัตว์ เป็นต้นเพื่อประสงค์ให้ตนเองนั้นมีความสุข เรียกว่าเป็นความต้องการทางด้านสังขารโดยการกระทำนั้นจะได้รับผลในปัจจุบันและในอนาคต ตัณหาที่เป็นความต้องการปรารถนาอยากได้พร้อมทั้งความยึดมั่นถือมั่นเพื่อให้ตนเองนั้นเป็นสุขในปัจจุบันและในอนาคต การกระทำนั้นจึงเป็นเหตุให้เกิดภพใหม่โดยธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ คือ อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน และกรรมภพ ธรรมเหล่านี้ย่อมเป็นปัจจัยแห่งการปฏิสนธิในปัจจุบันนี้ ต่อไป “ในกัมมภพก่อน ความหลงเป็นอวิชชา กรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นสังขาร ความคิดในตัณหา ความยึดมั่นเป็นอุปาทานเจตนาเป็นภพ ธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ในกัมมภพก่อนย่อมเป็นปัจจัยแห่งปฏิสนธิในภพปัจจุบัน”^{๕๔} โดยที่ธรรมทั้ง ๕ ประการนี้แหละเกิดขึ้นในขณะที่ทำกรรมในภพก่อน “เป็นปัจจัยของปฏิสนธิ”

- ๑) เพราะมีอวิชชาที่ไม่รู้จริงและรู้ผิด จึงมีตัณหาที่ทะยานอยาก
- ๒) เพราะมีตัณหา จึงมีอุปาทานที่ยึดมั่นว่าเมื่อทำกรรมนี้แล้วจะอยู่ดีมีความสุข
- ๓) เพราะมีอุปาทาน จึงมีสังขารที่ดำรงชวนชวน
- ๔) เพราะมีสังขาร จึงมีกรรมภพในขณะที่ทำกรรม
- ๕) เพราะมีภพ จึงมีอวิชชาที่รู้ผิดว่ากรรมและผลกรรมเป็นสิ่งที่ดีงาม มีตัณหาที่พอใจกรรมและผลกรรม มีอุปาทานที่ยึดมั่นว่าเราจะอยู่ดีมีความสุขด้วยกรรมนั้น

๕.๒) วิปากวิภวัญญ์ คือ วิญญูญาณ นามรูป สหายตนะ ผัสสะ และเวทนา

จิตที่เชื่อมภพไว้กับภพต่อไปเป็นวิญญูญาณ การหยั่งลงเป็นนามรูป ความใสเป็นอายตนะ การกระทบเป็นผัสสะความรู้สึก เป็นเวทนา ธรรมทั้ง ๕ ประการนี้เป็นผลในภพต่อไป เพราะอาศัยกรรมที่ทำไว้ในภพ ที่จริงแล้วผลทั้ง ๕ ประการ เป็นสภาพที่ปรากฏขึ้นในดวงจิตดวงหนึ่ง ๆ ที่บุคคลกำหนดอยู่ผู้ที่เข้าใจผลโดยนัยสังเขปย่อมรู้ผลทั้ง ๕ โดยความเป็นผลเหมือนกัน กล่าวคือ เมื่อระลึกรู้เท่าทันสภาวธรรมที่ปรากฏโดยลักษณะที่ดีหรือไม่ดี พึงกำหนดเพียงสภาวะเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น กระทบสัมผัส และนึกคิด แล้วอาจรู้เห็นว่าสภาพเหล่านั้นเป็นผลที่เกิดมาจากกรรมเก่า ไม่จำเป็นต้องแยกแยะว่าสภาพนี้เป็นวิญญูญาณหรือนามรูป

^{๕๓} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๙๙.

^{๕๔} ดุราลัยละเอียดยุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๗/๗๓.

เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติธรรมที่เข้าใจเหตุและผลในขณะที่กำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบันย่อมรู้ว่า ผลกรรมและกรรมอันเป็นเหตุให้เกิดมาแล้วในภพก่อนแล้วจะเกิดขึ้นอีกในภพต่อ ๆ ไปไม่มีเพียงกรรมและผลกรรมปรากฏอยู่จริง เมื่อปราศจากบุคคลผู้ทำกรรมและผู้สวयกรรมเขาย่อมข้ามพ้นความสงสัย ๑๖ ประการ โดยบรรลุถึงปัจเจยปริคคณญาณนี้แล้วย่อมจะเข้าใจได้ว่ารูปนามล้วนเกิดจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องกัน ปราศจากอำนาจเหนือธรรมชาติที่บันดาลให้เกิดขึ้น “น เหติถ เทโว พรหมา วา สัสสารสสทธิ การโก สุทฺถธมมา ปวตตนติ เหตุสมภารปัจเจยยา. ความจริงโลกนี้ ไม่มีเทพเจ้า หรือพระพรหมผู้สร้าง สัสสารวิภูฏี ธรรมแท้ ๆ เป็นไปเอง เพราะการประกอบกันของเหตุเป็นปัจจัย”^{๕๕} ในอดีตที่ล่วงผ่านมาแล้วนั้นรูปนามทุก ๆ รูปนามมีเหตุและผลซึ่งกันและกันอย่างที่กล่าวมา และรูปนามทั้งหลายนั้นยังคงเป็นเช่นนี้อยู่ตลอดไปการที่จะสิ้นความสงสัยว่า เดียวนี้เราเป็นอะไร เคยเป็นเช่นไรมา และจะเป็นอะไรต่อไปในกาลครั้งหน้า หรือความสงสัยว่าเรามาจากที่ใด จะไปสู่ที่ใด ความสงสัยต่าง ๆ เหล่านี้จะสิ้นไปเพราะผู้นั้นได้รู้เห็นปัจจัยของรูปนามอย่างแจ่มชัด การรู้เห็นเช่นนี้เรียกว่า กังขาวิตรณวิสุทธิตี

๒.๓.๕ มัคคามัคคญาณทัตสนวิสุทธิตี

ความเห็นอันบริสุทธิ์ที่เกิดขึ้นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทางสามารถตัดสินใจได้ว่าการยินดีในนิमितเป็นทางผิดและการกำหนดเท่านั้นจึงจะเป็นทางถูกเป็นญาณที่ปรากฏคือสัมมสนญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นไตรลักษณ์ คือ ความเกิดดับของรูปนาม แต่รูปร่างนามดับไปก็เพราะเห็นรูปนาม ใหม่เกิดขึ้นสืบต่อแทนขึ้นมาแล้ว

มัคคามัคคญาณทัตสนนี้จะเกิดขึ้นหลังจากที่วิปัสสนูปกิเลสเครื่องเศร้าหมองแห่งวิปัสสนาทั้งหลายซึ่งมี แสงสว่าง เป็นต้น ได้ปรากฏขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติเพราะเมื่อวิปัสสนาญาณนี้เองมาช่วยวนเล้าอาารมณ์ของผู้ปฏิบัติให้หลงออกจากทาง เมื่อใดที่ละวิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๑๐ ได้แล้วนั้น จึงกล่าวได้ว่าเป็นการเดินเข้าถูกทาง แต่ถ้าผู้ปฏิบัติหลงบำเพ็ญเพียรตามวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ นั้นแปลว่าเดินในทางที่ผิด ในขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุเข้าสู่สัมมสนญาณอย่างยั้งยวดแล้วย่อมทำให้เกิดรู้เห็น ความเกิดขึ้นและความดับไปของรูปนามในปัจจุบันขณะทำให้ทราบว่ารูปนามที่พบบ่อยนั้นเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะแล้วดับไป จึงเข้าใจไตรลักษณ์ว่ารูปนามไม่เที่ยงเพราะเกิดขึ้นและดับไป มีสภาพเป็นทุกข์ เพราะถูกความเกิดดับบีบคั้นอยู่เสมอ และไม่ใช่อัตถนเพราะไม่อาจบังคับบัญชาให้เที่ยงและสุขได้^{๕๖} ดังนั้นสัมมสนญาณจึงเป็นญาณพิจารณาสภาวะธรรมที่เป็นอดีตอนาคต และปัจจุบัน โดยพิจารณาทั้งหมดนี้โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน โดยพิจารณาเปรียบเทียบกับรูปนามปัจจุบันให้เห็นประจักษ์ในตนเอง “ปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลายทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน แล้วกำหนดไว้ ชื่อว่าสัมมสนญาณ เป็นอย่างไร คือพระโยคาวจรกำหนดรู้ทุกอย่างทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในก็ตาม เป็นภายนอกก็ตาม

^{๕๕} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๐๔.

^{๕๖} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวงศ์ปฏิบัติภา ปฏิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๑๐.

หยาบก็ตาม เลวก็ตาม ประณีตก็ตาม มีในที่ใกล้ก็ตาม มีในที่ไกลก็ตาม โดยความไม่เที่ยง กำหนดนี้ชื่อว่า สัมมสนญาณอย่างหนึ่ง กำหนดโดยความเป็นทุกซ์ การกำหนดนี้ ชื่อว่าสัมมสนญาณ กำหนดโดยความเป็นอนัตตา การกำหนดนี้ ชื่อว่าสัมมสนญาณอย่างหนึ่ง”^{๕๗} สัมมสนญาณนี้มีชื่ออื่นอีก

๑) กลาปสัมมสนญาณ ญาณพิจารณาโดยความเป็นกลุ่ม มิได้หยั่งเห็นรูปนามที่ละอย่างเหมือนปัจจุขญาณ คือ ญาณรู้เห็นโดยประจักษ์

๒) นยวิปัสสนา วิปัสสนาที่หยั่งเห็นโดยอาศัยนัยจากรูปนามที่ตนเห็นประจักษ์แล้ว

๓) นยมนสิการ ความใส่ใจโดยอาศัยนัยจากรูปนามที่ตนเห็นประจักษ์แล้ว

๔) นยทัสสนะ การรู้เห็นโดยอาศัยนัยจากรูปนามที่ตนเห็นประจักษ์แล้ว^{๕๘}

กลาปสัมมสนญาณ เป็นญาณเริ่มต้นของวิปัสสนาเพราะฉะนั้นท่านจึงยกกลาปสัมมสนะ (ญาณ) ขึ้นไว้แสดงไว้ในลำดับของกัณฑ์ชาตวิสุทธิ^{๕๙} อีกประการหนึ่ง คือ เมื่อตีสณปริยญา เป็นไปอยู่ในขณะนั้น มักคัมคคญาณจึงบังเกิดขึ้น และตีสณปริยญาก็บังเกิดขึ้นในลำดับของญาคตปริยญา เพราะฉะนั้นผู้ปรารถนาบรรลุคัมคคญาณทัสสนวิสุทธิ นั้นจำเป็นต้องกำหนดรู้ในกลาปสัมมสนญาณ พิจารณา กำหนดรู้โดยความเป็นหมวดเป็นกอง ดังนี้

๑) ญาคตปริยญา การกำหนดรู้ในสิ่งที่รู้กันอยู่แล้ว (ปรากฏอยู่แล้ว)

๒) ตีสณปริยญา การกำหนดรู้ด้วยการไตรตรอง (ใคร่ครวญ)

๓) ปหานปริยญา การกำหนดรู้ด้วยการละ^{๖๐}

ในปริยญาทั้ง ๓ ประการนี้ ปัญญาที่เข้าไปกำหนดรู้ลักษณะเฉพาะในธรรมทั้งหลายเหล่านั้นเช่น “รูปมีลักษณะเสื่อมสลายไป เวทนามีลักษณะเสวยอารมณ์” ความรู้เห็นดังนี้ เป็นญาคตปริยญาเป็นการกำหนดรู้สิ่งที่ปรากฏขึ้นอยู่แล้ว ส่วนปัญญาที่เป็นวิปัสสนาโดยมีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์โดยการยกระดมทั้งหลายเหล่านั้นขึ้นสู่สามัญลักษณะโดยพิจารณาว่า “รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง” การพิจารณาเช่นนี้เรียกว่า ตีสณปริยญา แต่วิปัสสนาที่มีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นไปด้วยการละความหมายรู้ความที่รู้ว่าเที่ยงเป็นต้นในธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า ปหานปริยญา

๑) อนิจจะสัมมสนะ การพิจารณาว่าไม่เที่ยง

ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายกำหนดรู้อารมณ์อย่างเท่าทันในปัจจุบันขณะย่อมรู้เห็นว่า สภาวะพอง สภาวะยุบ สภาวะนั่ง สภาวะเหยียด เป็นต้นนี้ เกิดขึ้นแล้วดับไป (เช่นสภาวะพองปรากฏขึ้นแล้วดำเนินไปชั่วขณะจึงสิ้นสุดลง แล้วจึงเกิดสภาวะยุบ หลังจากนั้นสภาวะพองเกิดขึ้นอีกดังนี้

^{๕๗} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๗๔-๗๕.

^{๕๘} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสุมมหาเถระ), อริยวงศ์ปฏิบัติ ปฎิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๑๑.

^{๕๙} พระมหาพุทธโฆสเถระ รจนา, วิสุทธิ ญาณ นิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากัมมัฏฐาน, หน้า ๖๑.

^{๖๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๑๐.

เป็นต้น “รูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ชื่อว่าไม่เที่ยง โดยความหมายว่าสิ้นไป”^{๖๑} ดังนั้นแล้วผู้ปฏิบัติรู้เท่าทันปัจจุบันย่อมรู้เห็นว่ารูปที่กำหนดอยู่นั้นไม่เที่ยงจากนั้นย่อมอนุมานได้ว่า

๑.๑) รูปทั้งหมดในอดีตมีสภาพไม่เที่ยงเหมือนรูปในปัจจุบัน เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปในอดีตมิได้ปรากฏในปัจจุบัน จึงเรียกว่าสังขมสนญาณ

๑.๒) รูปทั้งหมดในอดีตย่อมดับไปเหมือนรูปที่กำหนดไว้ในปัจจุบัน ไม่มีรูปอย่างใดอย่างหนึ่งในอดีตจะดำรงอยู่จนถึงปัจจุบันด้วยเหตุนี้จึงเป็นของไม่เที่ยง เพราะมีความเสื่อมสลายไป จึงเรียกว่าสังขมสนญาณ

๑.๓) รูปทั้งหมดในอนาคตมีสภาพไม่เที่ยงเหมือนรูปในปัจจุบัน เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปในอนาคต มิได้ปรากฏในขณะอื่นด้วยเหตุนี้จึงเป็นของไม่เที่ยง เพราะมีสภาพเสื่อมสิ้นไป จึงเรียกว่าสังขมสนญาณ^{๖๒}

รูปนามทั้งหลายนั้นเป็นธรรมชาติที่มีความไม่เที่ยง ดังนั้นผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องปฏิบัติจนกระทั่งรู้ธรรมตามความเป็นจริงว่า รูปนามไม่เที่ยง

๒) ทุกขสังขมสนะ การพิจารณาว่าเป็นทุกข์

บุคคลผู้ที่ยังมีอายุน้อยนั้นเมื่อคบหาสมาคมกับบุคคลในวัยใกล้เคียงกันจะมีความเข้มแข็งรื่นเริงและเป็นการอยากที่จะเข้าใจว่ารูปนามของตนเองนั้นเป็นสิ่งที่น่ากลัวแต่พอมีอายุเพิ่มมากขึ้นแล้วพบกับศพคนสูงอายุที่เสียชีวิตด้วยโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ ในขณะเดียวกันตนเองก็มีความเจ็บป่วยไม่สบายและคิดไปถึงว่าตนเองก็ต้องตาย บุคคลนั้นย่อมสำคัญในรูปนามของตนเองว่าน่ากลัว ในทางเดียวกันนั้น ผู้ไม่รู้เห็นความเกิดดับของรูปนามโดยประจักษ์แจ้งบุคคลนั้นย่อมไม่สำคัญว่ารูปนามนั้นน่ากลัว แต่เมื่อใดก็ตามที่ได้รู้เห็นความน่ากลัว หรือรู้เห็นความเกิดดับของรูปนามว่าไม่ตั้งอยู่นานและมิได้ตั้งอยู่เพียงชั่วพริบตาเดียวบุคคลนั้นก็ย่อมที่จะอนุมานได้ว่ารูปนามนั้นน่ากลัว เพราะเกิดขึ้นแล้วมีความดับสูญไป หรืออาจจะเข้าใจได้ว่ารูปนามเป็นสิ่งที่น่ากลัวมีความน่ารังเกียจ ไม่สวยงามเพราะถูกบีบคั้นโดยความเกิดดับ

บุคคลที่เข้าใจว่ารูปนามนั้นมีความน่ากลัว เพราะเมื่อขณะแห่งความตายนั้นปรากฏขึ้นในทุกขณะที่รูปนามเก่าดับไปแล้วรูปนามใหม่ยังไม่เกิดขึ้นไม่มีเวลาใดที่จะมั่นใจได้ว่าจะไม่ตายเช่นเดียวกันในขณะที่รู้สึกถึงทุกข์เวทนาที่ทนได้อยากนั้นก็เข้าใจว่าเป็นกองทุกข์และไม่มีความสุขที่เป็นถาวรตามที่ตนเองนั้นต้องการ

ฉะนั้นผู้ปฏิบัติธรรมเห็นความเกิดขึ้นและความดับไปของสภาวะธรรมต่าง ๆ เช่น อากาณัง อากาณเหยียด อากาณคู้ อากาณเคลื่อนไหว เป็นต้น ผู้ปฏิบัติย่อมเข้าใจได้ว่ารูปที่กล่าวมานี้มีความน่ากลัว ไม่สวยงาม และมีความเป็นทุกข์เพราะถูกบีบคั้นโดยความเกิดดับอยู่เสมอพร้อมทั้งยังเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์เป็นสิ่งที่ทนได้ยาก

^{๖๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๑๖.

^{๖๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๑๔๒.

ผู้ปฏิบัติธรรมที่มีความเข้าใจในรูปปัจจุบันว่ามีความเป็นทุกข์ ผู้ปฏิบัติย่อมอนุมานได้ว่ารูปทั้งในอดีตและอนาคตล้วนแล้วแต่ความน่ากลัว ไม่สวยไม่งาม มีความเป็นทุกข์เพราะความถูกบีบคั้นด้วยความเกิดดับเช่นเดียวกับรูปในปัจจุบันนี้

๓) อนัตตสัมมสนะ การพิจารณาว่าไม่ใช่ตัวตน

ผู้ปฏิบัติธรรมรู้เห็นความเกิดดับของรูปนามแล้วย่อมเข้าใจได้ว่าตัวตนไม่มีอยู่จริงมีเพียงรูปนามเท่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วดับไปอย่างไม่ขาดช่วงเท่านั้น ผู้ปฏิบัติธรรมรู้เห็นสภาวะธรรมอาการของอาการยุบ อาการนั้ง เป็นต้น ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยและมีความดับไปอย่างไม่ขาดสายผู้ปฏิบัติก็ย่อมที่จะเข้าใจได้ว่ารูปที่เกิดขึ้นทั้งหลายนั้นล้วนแล้วแต่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยเท่านั้น เพราะเมื่อมีเหตุก็ต้องมีผลเกิดขึ้นต่อเมื่อเหตุดับไปผลนั้นก็ย่อมดับสิ้นไปเช่นกัน รูปที่ปรากฏขึ้นนั้นย่อมมีความดับไปตามเหตุและตามปัจจัยของตัวมันเองไม่สามารถทนอยู่ได้ ความเข้าใจเช่นนี้เป็นการรู้เห็นอนัตตา หรืออนัตตสัมมสนญาณซึ่งจะปรากฏขึ้นในขณะเหล่านี้ คือ

๓.๑) เมื่อพบความเกิดขึ้นของรูปที่ไม่ต้องการให้เกิดขึ้น

๓.๒) เมื่อพบความดับไปของรูปที่ไม่ต้องการให้ดับ

๓.๓) เมื่อพบความเกิดขึ้นและดับไปของรูปนามในปัจจุบันขณะ^{๖๓}

ผู้ปฏิบัติธรรมที่รู้เห็นรูปปัจจุบันว่าเป็นอนัตตาโดยประจักษ์แล้วย่อมที่จะอนุมานรู้รูปอดีต อนาคต และปัจจุบันว่า ไม่ใช่ตัวตนเหมือนรูปปัจจุบันเพราะบังคับบัญชาไม่ได้เป็นเพียงแค่ว่าสภาวะธรรมที่เกิดดับไปตามธรรมชาติแม้เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และวิญญูณขันธ ก็เป็นเช่นเดียวกัน^{๖๔}

ผู้ปฏิบัติที่ยังเห็นรูปนามโดยความเกิดและความดับที่ปรากฏขึ้นในปัจจุบันขณะนั้น ผู้ปฏิบัติที่ย่อมที่จะเข้าใจได้ว่ารูปนามเป็นของไม่เที่ยงเพราะเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ย่อมดับไป รูปนามมีความเป็นทุกข์เพราะมีการถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและการดับไป รูปนามมีความไม่ใช่ตัวตนเพราะไม่เป็นไปตามที่เราต้องการ ผู้ปฏิบัติเห็นประจักษ์ในลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้เรียกได้ว่าเป็นการพิจารณารูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ปัญญาที่รู้เห็นเช่นนี้เรียกว่าสามัญญลักษณะ เป็นลักษณะที่มีอยู่ทั่วไปในทุกูปนาม

ผู้ปฏิบัติธรรมที่ได้บรรลุถึงสัมมสนญาณสามารถรู้เห็นรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ในปัจจุบันขณะที่กำหนดรู้ในขณะเดียวกันนั้นผู้ปฏิบัติย่อมอนุมานได้ว่าแม้รูปนามก็มีลักษณะเช่นเดียวกันลำดับต่อจากนั้นวิปัสสนูปเพกขาที่เป็นความวางเฉยในการเห็นแจ้งในการเกิดขึ้นและความดับไปย่อมเกิดขึ้น วิปัสสนูปเพกขานั้นเรียกว่า อุทยัพพญาณ เป็นญาณที่รู้เห็นความเกิดและความดับของรูปนามในปัจจุบัน “ปัญญาพิจารณาเห็นความแปรผันแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน ชื่อว่าอุทยัพพญาณ เป็นอย่างไร คือ รูปที่เกิดขึ้นแล้วเป็นปัจจุบัน ลักษณะความบังเกิด

^{๖๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๒, หน้า ๑๕๔.

^{๖๔} ดุรายละเอียตใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๓/๓๐.

แห่งรูปนั้น ชื่อว่าความเกิดขึ้น ลักษณะความแปรผันไป (แห่งรูปนั้น) ชื่อว่าความเสื่อม ปัญญาที่พิจารณาเห็นดังนี้ ชื่อว่าอนุปัสสนาญาณ”^{๖๕} ผู้ปฏิบัติพยายามกำหนดพิจารณารูปนามนั้น ต่อไปสมาธิจะค่อยมีกำลังแก่กล้าขึ้นโดยลำดับ ในลำดับนั้นวิปัสสนูปেকชา คือ ความวางเฉยด้วย เห็นประจักษ์ในความเกิดขึ้นและดับไปอันเป็นเบื้องต้นและที่สุดของรูปนามในปัจจุบันย่อมเกิดขึ้น วิปัสสนูปেকชา^{๖๖} คือ อุทยัพพญาณ

วิปัสสนาญาณที่มีกำลังแก่กล้าในระดับของสัมมสนญาณแล้ว ผู้ปฏิบัติธรรมยังเห็นรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ ขณะเดียวกันความยินดีพอใจในชั้นธว่าเที่ยง เป็นสุข มีตัวตน ย่อมอันตรธานหายไปจากนั้นย่อมเห็นความเกิดดับอย่างรวดเร็วของรูปนามพร้อมด้วยความเป็น ทุกข์ไม่ใช่ตัวตน เป็นการทำลายความยินดีพอใจชั้นธว่าเที่ยง เป็นต้น และยังปล่อยวางชั้นธอีกด้วย จึงกล่าวได้ว่าเป็นอุเบกขาอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า วิปัสสนูปেকชา อุทยัพพญาณเป็นปัญญาที่หยั่งเห็น ความเกิดขึ้นและความดับไปของรูปนามในปัจจุบันขณะ ซึ่งเป็นการเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและมีความ ดับลงไปอย่างรวดเร็วเช่นกัน “ปัญญาในการเห็นเนื่อง ๆ ความแปรผันของธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน ชื่อว่าอุทยัพพยานุปัสสนาญาณ คือ รูปที่เกิดแล้วเป็นปัจจุบันลักษณะแห่งความเกิด ของรูปนั้นเป็นอุทยะ (ความเกิดขึ้น) ลักษณะแห่งความแปรผัน (ของรูปนั้น) เป็นวยะ (ความดับไป) ปัญญาเห็นเนื่อง ๆ เป็นญาณ”^{๖๖} ผู้ปฏิบัติที่เริ่มบรรลุอุทยัพพญาณย่อมสามารถรู้เห็นกิริยาอาการของร่างกายว่ามีความแตกต่างกันและแยกออกเป็นคนละอย่างกัน เช่น

- ๑) สภาวะเหยียดต่างจากสภาวะคู้
- ๒) สภาวะคู้ต่างจากสภาวะเหยียด
- ๓) สภาวะย่างเท้าซ้ายต่างจากสภาวะย่างเท้าขวา^{๖๗}

เมื่อผู้ปฏิบัติหยั่งเห็นความเกิดดับอย่างรวดเร็วของรูปนามในขณะปัจจุบันได้แล้ว ย่อมเข้าใจได้ว่าสภาวะธรรมที่มีอยู่ก่อนย่อมปรากฏขึ้นใหม่ สภาวะธรรมที่ปรากฏแล้วย่อมดับสูญไป ย่อมทำความรู้สึกถึงสภาวะรูปนามที่ปรากฏใหม่ ๆ ดำรงอยู่เพียงชั่วขณะแล้วดับไปอย่างรวดเร็ว เหมือนฟองน้ำที่เกิดจากเมฆพัดตกลงบนผิวน้ำย่อมแตกไปอย่างรวดเร็ว เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมเห็นหยั่ง เห็นสภาวะธรรมที่ปรากฏเช่นนั้นเขาย่อมบรรลุตรุณวิปัสสนาญาณเป็น วิปัสสนาระดับต้น ซึ่งมี ชื่อว่า อุทยัพพยานุปัสสนา คือ ปัญญาหยั่งเห็นความเกิดดับและได้ชื่อว่า อารัทธวิปัสสกะ เป็นผู้ ที่เริ่มเดินมุ่งหน้าสู่วิปัสสนาภาวนาเมื่ออุทยัพพญาณอย่างอ่อนเริ่มปรากฏวิปัสสนูปกิเลส คือสิ่ง ที่ทำให้วิปัสสนาหม่นหมองทำให้วิปัสสนาเสื่อมไป^{๖๘} เพราะผู้ปฏิบัติพบเห็นสิ่งเหล่านี้จึงทำให้ผู้ปฏิบัติ สำคัญผิดว่า ตนเองนั้นได้บรรลุมรรคผลนิพพานแล้วหยุดปฏิบัติถึงแม้จะไม่สำคัญผิดเช่นนั้นก็อาจ ทำให้ผู้ปฏิบัติยินดีพอใจในวิปัสสนูปกิเลสต่าง ๆ พร้อมทั้งส่งผลให้ขาดสติ พร้อมทั้งการปฏิบัติก็ไม่ เจริญก้าวหน้า แต่เมื่อใดที่ผู้ปฏิบัติเข้าใจว่าเป็นเพียงทางผ่านเปรียบเหมือนป้ายบอกทางแล้ว

^{๖๕} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๗๗.

^{๖๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๕๕.

^{๖๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๒, หน้า ๒๑๘.

^{๖๘} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๖๑.

กำหนดรู้ตามความเป็นจริง ผู้ปฏิบัติก็จะสามารถผ่านไปได้ “พระโยคาวจรครั้งยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์แล้ว เห็นแจ้งอยู่กำหนดทางมิใช่ทางว่า เมื่อวิปัสสนามีแสงสว่างเป็นต้นเกิดขึ้น ในขณะที่อุทฺทพพญาณเกิด นี้ไม่ใช่ทาง อุทฺทพพญาณเท่านั้นเป็นอุบาย คือเป็นทางอันส่วนเบื้องต้นของอริยมรรคแล้ว ยังอุทฺทพพญาณและกัณฺเฑญาณเป็นต้นให้เกิดขึ้นตามลำดับ ย่อมบรรลุโสดาปัตติมรรคเป็นต้น”^{๖๙} ซึ่งวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการนี้ เป็นเสมือนป้ายบอกทางว่ามาถูกทางแล้ว

๑) โอภาส (แสงสว่าง) สามารถเกิดขึ้นจากสมาธิล้วน ๆ ก็ได้ หรือเกิดจากวิปัสสนาญาณก็ได้

ผู้ที่ปฏิบัติสมถกรรมฐานเป็นบาทฐานแล้วทำการเจริญวิปัสสนากรรมฐานต่อในระยะแรกของการเจริญวิปัสสนากรรมฐานการปฏิบัติยังไม่สามารถจะกำหนดรู้ได้เท่าทันความเกิด ความดับของรูปนามที่เป็นไปอย่างรวดเร็วตามลำดับได้ หากปรากฏมีแสงสว่างเกิดขึ้นแสงสว่างนั้นเป็น แสงสว่างที่เกิดขึ้นจากสมาธินั่นเอง แสงสว่างนั้นเป็นแสงสว่างที่เกิดจากพลังสมาธิ ซึ่งเป็นอำนาจของสมถภาวนานั้นเอง^{๗๐}

๒) ปิติ ความอิมใจเกิดขึ้นจากเหตุต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการปฏิบัติสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนามีความก้าวหน้าและมีกำลังดีก็ทำให้ปิติต่าง ๆ ที่มีกำลังเกิดขึ้นเช่นกันปิติที่เกิดขึ้นในอุทฺทพพญาณนี้ มีอยู่ ๕ ประเภท

๑.๑) ชุททกาปิติ

๑.๒) ขณิกาปิติ

๑.๓) โอกันติกาปิติ

๑.๔) อุพเพงคาปิติ

๑.๕) ปรณาปิติ

๓) ปัสสัทธิ ความสงบกาย สงบใจ

๔) อธิโมกข์ ศรัทธาที่มีกำลัง

๕) ปัคคาหะ (วิริยะ) ความเพียรที่มีกำลังสม่ำเสมอ

๖) สุข ความสุขใจและสุขกาย

๗) ญาณ ความรู้ในธรรมที่ชัดเจนในทุก ๆ การกำหนด

๘) อุပ္ภูฐาน สติที่มีความคมชัดกำหนดรู้ได้อย่างแม่นยำและง่ายดาย

๙) อุเบกขา จิตที่เป็นกลางวางเฉยในอารมณ์

๑๐) นิกันติ ความเพลิตเพลินยินดี ความพอใจ ในแสงสว่าง ปิติ ปัสสัทธิ เป็นต้น

^{๖๙} ชุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๑๒๐.

^{๗๐} สยาดอภัททนต์วิโรจนะ (มหาคันถาจากบัณฑิต-มหากัมมัฏฐานาจริยะ), วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี, ๒๕๕๖), หน้า ๑๙๑.

ปัญญาที่เข้าใจว่าแสงสว่างเป็นต้นไม่ใช่ทางปฏิบัติที่ถูกต้องการใส่ใจต่อสิ่งเหล่านี้
นั้นก็ไม่ใช่ทางปฏิบัติที่ถูกต้อง แต่การกำหนดรูปร่างนามตามความเป็นจริงโดยไม่ใส่ใจสิ่งนั้นจึงเป็น
ทางปฏิบัติที่ถูกต้อง การเห็นเช่นนี้เรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิติ

๒.๓.๖ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิติ

ปัญญาที่เข้าถึงความรู้สึกในทางที่ถูกมุ่งหน้าตรงสู่พระนิพพานโดยถูกต้อง หมายถึง
อารมณ์อันเป็นปฏิปทาที่ถูกต้องโดยที่ตัณหาและทิฐิไม่สามารถเข้าไปในอารมณ์นั้นได้ อารมณ์
ของวิปัสสนา คือ ไตรลักษณ์ในรูปร่างนามเป็นตัวถูกรู้ เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมบำเพ็ญเพียรจนวิปัสสนา
ปัญญาตั้งแต่อุทฺถัพพญาณที่ปราศจากอุปกิเลสจนถึงอนุโลมญาณจัดเข้าในปฏิปทาญาณทัสสน
วิสุทธิติ ดังนั้นวิสุทธิติที่ ๖ คือ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิติ รวมวิปัสสนาญาณ ไว้ถึง ๙ ญาณ ได้แก่
อุทฺถัพพญาณที่ปราศจากวิปัสสนูปกิเลส ภังคญาณ ภยญาณ อาทีนญาณ นิพพิทาญาณ
มฺยจิตฺกัมมยตาญาณ ปฏิสังขยาญาณ สังขารุเปกขาญาณ และอนุโลมญาณ “วิปัสสนาที่บรรลุถึง
ยอดด้วยญาณ ๘ และสังขานุโลมิกญาณ อันดับที่ ๙ นี้ เรียกชื่อว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิติ
คือ ความบริสุทธิ์ของความรู้และความเห็นทางปฏิบัติถูก”^{๗๑}

๑) อุทฺถัพพญาณ (อย่างแก่)

ผู้ปฏิบัติมีสติกำหนดอย่างถูกต้องโดยเข้าใจว่า แสงสว่าง ญาณ และปีติ และวิปัสสนูปกิเลส
๑๐ ประการนี้ เป็นอุปสรรคที่ทำให้วิปัสสนาเศร้าหมองและไม่ใช่คุณวิเศษไม่ใช่เกิดจากการบรรลุ
ธรรมพิเศษ เมื่อผู้ปฏิบัติพิจารณาสิ่งเหล่านี้ว่าไม่ใช่วิปัสสนาญาณที่ถูกต้องเพราะจริง ๆ แล้วตกอยู่ใน
อำนาจของไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน การกำหนดรู้เท่าทันอารมณ์
เหล่านี้จึงเป็นทางปฏิบัติที่ถูกต้องอันเป็นเหตุให้บรรลุธรรมเมื่อผู้ปฏิบัติมีความเข้าใจเช่นนี้แล้ว
หยุดใส่ใจต่อแสงสว่าง และอารมณ์ของวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ เมื่อผู้ปฏิบัติเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรม
ต่อไปแล้วนั้น เป็นเหตุให้เกิดปัญญาหยั่งเห็นความเกิดดับอย่างชัดเจนของรูปร่างนามโดยความ
เป็นไตรลักษณ์ เห็นประจักษ์ในรูปร่างนามว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน การรู้เห็นความเกิดขึ้นและ
ความดับไปอย่างรวดเร็วในทุกขณะที่กำหนดรู้จึงเป็นอุทฺถัพพญาณที่พ้นจากวิปัสสนูปกิเลส จากนั้น
ภังคญาณเป็นต้นไปจนถึงอนุโลมญาณรวมกันเป็น วิปัสสนาญาณ ๙ ญาณ ได้แก่ ความรู้
เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงทำให้จิตหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์
ได้ แบ่งออกเป็น ๙ ชั้น อุทฺถัพพยานุปีสสนาญาณ ภังคานุปีสสนาญาณ ภยตฺถูฏฐานญาณ
อาทีนวานุปีสสนาญาณ นิพพิทานุปีสสนาญาณ มฺยจิตฺกัมมยตาญาณ ปฏิสังขยานุปีสสนาญาณ
สังขารุเปกขาญาณ สังขานุโลมิกญาณ หรือ อนุโลมญาณ^{๗๒}

^{๗๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๗๑.

^{๗๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุง, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์ผลิตภัณท์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๔๗๖ - ๔๗๘.

๒) ภัังคญาณ

ผู้ปฏิบัติที่หยั่งเห็นสภาวะความเกิดขึ้นและความดับไปของรูปนามแล้วมีความเข้าใจในไตรลักษณ์อย่างถ่องแท้ มีสติระลึกรู้เท่าทันปัจจุบันในขณะนั้นย่อมกำหนดรู้อารมณ์นั้นได้อย่างรวดเร็วทำให้ไม่ได้ใส่ใจสภาวะเกิดขึ้นและตั้งอยู่ของรูปนามและไม่ได้ทำความใส่ใจต่อกระแสของรูปนามที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องและไม่ได้ใส่ใจรูปร่างสัณฐานโดยมีความรู้สึกว่ามีรูปร่างของมือและเท้า “รูปและนามทั้งหลาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อยู่แล้ว อยู่เล่า ญาณนั้นก็ดำเนินไปแก่กล้า สังขารทั้งหลายก็ปรากฏขึ้นรวดเร็ว เมื่อญาณดำเนินไปอย่างแก่กล้า เมื่อสังขารทั้งหลายปรากฏขึ้นรวดเร็วญาณก็ตามไม่ทันความเกิดขึ้น หรือความตั้งอยู่ หรือความเป็นไป หรือนิमित (ของสังขารทั้งหลาย) สติ (คือญาณ) ก็ตั้งอยู่ในนิโรธ คือความสิ้นไป ความเสื่อมไป และความแตกทำลายไปอย่างเดียว”^{๗๓} ผู้ที่บรรลุภัังคญาณแล้วย่อมรู้เห็นว่ารูปนามในปัจจุบันขณะ เช่น สภาวะpong ยุบ นิ่ง ยืน เดิน เหยียด คู้ เป็นต้นนี้ มีสภาวะที่ดับลงไปอย่างรวดเร็ว “ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความดับ ชื่อว่า วิปัสสนาญาณ เป็นอย่างไร คือจิตมีรูปเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์นั้นแล้ว พิจารณาเห็นความดับไปแห่งจิต ฯลฯ”^{๗๔} ผู้ปฏิบัติที่บรรลุถึงภัังคญาณที่มีความแก่กล้าแล้วนั้นย่อมหยั่งเห็นความดับของรูปนามขณะนั้น โดยมีความดับไปอย่างรวดเร็วเปรียบเหมือนเมฆถึงตาแตกที่ถูกคว่ำในหม้อ เหมือนฟองน้ำบนผิวน้ำที่เกิดจากฝนตกหนัก หรือเมฆเหมือนพยับแดด ซึ่งเป็นความดับอย่างรวดเร็วของรูปนาม บุคคลผู้บรรลุภัังคญาณแล้ว ย่อมไม่เกิดอวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ภพใหม่ และขันธในอารมณ์ทุกอย่างที่รู้เห็นว่าดับไปด้วยภัังคญาณ ดังนั้นแล้วพระพุทธองค์จึงตรัสว่า มจจุราชา น ปสสตี (พญามัจจุราชย่อมตามหาไม่พบ) โดยหมายถึงการปราศจากความตายชั่วขณะ เพราะไม่มีภพใหม่และขันธ^{๗๕} โยคีผู้ที่บำเพ็ญเพียรจนบรรลุภัังคญาณนี้ ย่อมจะได้รับ อานิสงส์ ๘ ประการ คือ

- ๒.๑) ละความเห็นในภพเสียได้ คือละความติดใจในภพเสียได้ (ภวทิฏฐิปปหวน)
- ๒.๒) สละความยินดีติดใจในชีวิตเสียได้ (ชีวิตนิกนติปริจจาโค)
- ๒.๓) หมั่นประกอบความเพียรภาวนาอยู่เสมอ (สทา ยุตตปยุตตตา)
- ๒.๔) มีการเลี้ยงชีพบริสุทธิ์ (วิสุทธา ชีวิตา)
- ๒.๕) สละความขวนขวายวุ่นวาย (อุสสุกกปปหวน)
- ๒.๖) ไม่พรั่นพรึง ไม่กลัว (วิคตภยตา)
- ๒.๗) ได้ขันติและโสรัจจะ (ขนติโสรัจจปฏิลาโก)
- ๒.๘) อุดหนุนต่อความยินดียินดีร้าย (อรติริตีสหนตา)^{๗๖}

^{๗๓} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๗๔.

^{๗๔} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๑/๘๒.

^{๗๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๒, หน้า ๒๘๓.

^{๗๖} วติน อินทสระ, สารสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค, หน้า ๒๕๑.

๓) ภัยญาณ

ผู้ปฏิบัติธรรมที่บรรลุถึงภังคญาณที่มีความแก่กล้าแล้วนั้นย่อมที่จะเข้าใจได้ว่ารูปนามในอดีตนั้นดับลงไปทั้งรูปนามในปัจจุบันก็กำลังจะดับลงไปและรูปนามในอนาคตก็จะดับลงไปเช่นกัน เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมมีสติในการกำหนดรู้รูปนามปัจจุบันขณะนั้นสมาธิย่อมมีความตั้งมั่นขึ้นตามลำดับจนสมาธิมีความแก่กล้ามากขึ้นผู้ปฏิบัตินั้นย่อมจะบรรลุเข้าสู่ภังคญาณ

ภังคญาณเป็นปัญญาที่ยังเห็นความน่ากลัวของรูปนามที่มีความดับไปในขณะที่กำหนดรู้ อีกทั้งยังเป็นญาณที่มีความน่ากลัวในอารมณ์ที่กำหนดรู้ในขณะที่กำหนดรู้อารมณ์เหล่านั้นอยู่จิตของผู้ปฏิบัติธรรมจะไม่สดชื่นไม่แจ่มใสเหมือนในอุทกัพพญาณและภังคญาณ และความกลัวในภังคญาณ ไม่ใช่ความที่กลัวผู้ร้าย กลัวโจร ต่าง ๆ เป็นความไม่สดชื่นเพราะเห็นความจริงที่ว่ารูปนามเป็นสิ่งที่น่ากลัว “ถามว่า ภัยตูปัญฐานญาณ กลัวหรือไม่กลัว

ไม่กลัว เพราะว่า ภัยตูปัญฐานญาณนั้นเป็นแต่เพียงไตร่ตรองอยู่ว่า สังขารทั้งหลายที่เป็นอดีต ก็ดับไปแล้วสังขารทั้งหลายที่เป็นปัจจุบันก็กำลังดับไป สังขารทั้งหลายที่เป็นอนาคต ก็จักดับไป”^{๗๗}

ภังคญาณเป็นญาณที่กำหนดรู้เห็นรูปนามโดยความเป็นภัยซึ่งปรากฏขึ้นโดยความเป็นสิ่งที่น่ากลัวเป็นลักษณะในขณะที่กำหนดรู้สภาวะรูปนามมีความเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในขณะที่ผู้ปฏิบัติบางท่านก็พบเห็นสภาวะความน่ากลัวนี้ช้านาน เพราะการปฏิบัติที่บกพร่อง แต่เมื่อผู้ปฏิบัติทำภังคญาณให้แก่กล้าดีแล้ว อาทิวาณญาณย่อมเกิดขึ้น ในลำดับนั้นผู้ปฏิบัติย่อมไม่รู้เห็นรูปนามที่กำหนดว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม อีกทั้งไม่เห็นรูปนามอื่นและภพที่ตนอนุমানรู้ด้วยการพิจารณาว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม เขาย่อมพบแต่ความน่ารังเกียจของสิ่งต่าง ๆ ที่กำหนดรู้ และพิจารณา

๔) อาทิวาณญาณ

ผู้ปฏิบัติบรรลุภังคญาณแล้วมีความเพียรในการปฏิบัติอย่างไม่ลดละอาทิวาณญาณย่อมปรากฏขึ้นในขณะนั้นผู้ปฏิบัติย่อมไม่กำหนดเห็นรูปนามไม่เห็นรูปนามที่กำหนดรู้อยู่ว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม แต่จะพบความน่ารังเกียจในรูปนามที่ตนได้กำหนดรู้และพิจารณา “ปัญญาในการเห็นสังขารปรากฏ โดยความเป็นภัยว่า ความเกิดขึ้นเป็นทุกข์ชื่อว่าอาทิวาณ ฯลฯ ปัญญาในการเห็นสังขารปรากฏขึ้นโดยความเป็นภัยความคับแค้นใจเป็นทุกข์ ชื่อว่าอาทิวาณ”^{๗๘}

ปัญญาในความปรากฏด้วยความน่ากลัว

- ๔.๑) ความเกิดขึ้น (ของรูปนาม) น่ากลัว เป็นอาทิวาณญาณ
- ๔.๒) ความดำเนินไป (ของรูปนาม) น่ากลัว เป็นอาทิวาณญาณ
- ๔.๓) นิमित (คือสังขารรูปนาม) น่ากลัว เป็นอาทิวาณญาณ
- ๔.๔) ความขวนขวาย (คือกุศลและอกุศล) น่ากลัว อาทิวาณญาณ
- ๔.๕) การเกิดใหม่น่ากลัว เป็นอาทิวาณญาณ

^{๗๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๘๒.

^{๗๘} ชู.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓/๘๔.

๔.๖) คติ (ภูมิที่ไปเกิดโดยความเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน การเกิดเป็นมนุษย์และเทวดา) นำกลัวเป็นอาทีนวญาณ เป็นต้น^{๗๙}

ผู้ปฏิบัติธรรมยังเห็นความเกิดขึ้นของรูปนามทั้งหลายว่าเป็นของน่ากลัว เป็นทุกข์ เป็นความไม่สงบของสังขาร ผู้ปฏิบัตินั้นย่อมเกิดปัญญาเห็นเห็นและสามารถอนุมานได้ว่าพระนิพพานมีลักษณะที่เป็นความสงบแห่งสังขารพร้อมทั้งมีความไม่เกิดขึ้นแห่งรูปนามใหม่ และความไม่ดำเนินไปแห่งรูปนาม เรียกได้ว่าเป็นความไม่เกิดใหม่เป็นความสุขที่หลุดพ้นจากความทุกข์กามคุณและกิเลส “อาทีนวญาณนี้ เพราะสิ่งใดเป็นของน่ากลัว สิ่งนั้นเป็นทุกข์โดยแน่นอนและสิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นเป็นของเจ็ดด้วยอามิสโดยแท้ เพราะเป็นของไม่พ้นไปจากอามิส ๓ คือ อามิสวิภวัญญะ อามิสโลก และอามิสกิเลส และสิ่งใดเจ็ดด้วยอามิส สิ่งนั้นก็เพียงสังขารเท่านั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ความรู้ในความปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัวว่า ความเกิดขึ้นเป็นทุกข์ เช่นนี้เป็นอาทีนวญาณ”^{๘๐} ผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุอาทีนวญาณนี้แล้วก็จะเห็นเหตุให้เห็นขั้น ๕ หรือรูปนาม ว่ามีแต่ความทุกข์โดยส่วนเดียว ไม่สามารถหลบหลีกได้ไม่เป็นที่น่าปรารถนา ไม่น่ารักใคร่ ไม่น่าพอใจ เรียกได้ว่าเข้าถึงอาทีนวญาณ

๕) นิพพิทาญาณ

ผู้ปฏิบัติธรรมบรรลุอาทีนวญาณแล้วมีความเพียรพยายามในการกำหนดพัฒนาอินทรีย์ให้มีความแก่กล้าดีแล้วย่อมที่จะบรรลุถึงนิพพิทาญาณ คือ ปัญญาที่รู้เห็นว่ารูปนามนั้นเป็นที่น่าเบื่อหน่ายผู้ปฏิบัติย่อมเข้าใจได้ว่ารูปนามที่กำลังกำหนดอยู่ในขณะนั้นน่าเบื่อหน่าย เพราะความเห็นโทษในอาทีนวญาณที่ผ่านมานั่นเอง “การเบื่อหน่ายเอื้อมระอา ไม่เอื้อมยในสังขารอันมีการแตกดับ ซึ่งดำเนินอยู่ในภพ ๓ กำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๖ สัตตาวาส ๙ ท้าวทนต์ทุกแห่ง เปรียบเหมือนพญาหงทอง ผู้เอื้อมยยืนต้อยอยู่ ณ เชิงเขาจิตรกูฏ ไม่เอื้อมยยืนต้อยในบ่อน้ำที่สกปรกใกล้ประตูบ้านคนจันทาล อภิรมยยืนต้อยในสระใหญ่ทั้ง ๗ ในป่าหิมพานต์”^{๘๑} ปัญญาที่รู้เห็นรูปนามว่าน่าเบื่อหน่าย ในขณะนั้นผู้ปฏิบัติย่อมเข้าใจว่ารูปนามที่กำหนดรู้ น่าเบื่อหน่าย

“สพเพ สงขารา อนิจจาติ ยทา ปญญาเย ปสฺสตี
 อถ นิพพินทตี ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.
 สพฺพ สงขารา ทุกฺขาติ ยทา ปญญาเย ปสฺสตี
 อถ นิพพินทตี ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.
 สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญญาเย ปสฺสตี
 อถ นิพพินทตี ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.”^{๘๒}

^{๗๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนาญาณเล่ม ๒**, หน้า ๒๙๑.

^{๘๐} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๑๐๘๙.

^{๘๑} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๑๐๙๐.

^{๘๒} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗๗/๖๔.

เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญา ว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ เมื่อนั้นย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ เมื่อใด อริยสาวกเห็นด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์”^{๘๓} ญาณทั้ง ๓ คือ ภัยตุปฏฐานญาณ อาทีนวญาณ นิพพิทาญาณ ทั้ง ๓ ญาณนี้มี ลักษณะเห็นโทษของรูปนามเหมือนกันแตกต่างกันโดยความเป็นญาณระดับอ่อน ปานกลาง และแก่กล้า ฉะนั้นแล้วเมื่อภัยตุปฏฐานญาณเกิดขึ้นแล้วไม่นานนักจึงเกิดอาทีนวญาณและนิพพาน ทาญาณปรากฏขึ้นโดยมีลักษณะ คือ ความกลัว เห็นโทษ หรือเบื่อหน่ายเพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่ง หรือทั้งสองอย่าง ก็เป็นได้ “นิพพิทาญาณนี้ โดยความหมายก็เป็นญาณเดียวกับ ๒ ญาณข้างต้น (คือ ภัยตุปฏฐานญาณและอาทีนวญาณ) เพราะเหตุนี้ ท่านพระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า “ภัยตุปฏฐานญาณเดี่ยวนั้นแล ได้ชื่อ ๓ ชื่อ คือ ชื่อว่าภัยตุปฏฐาน เพราะเห็นสังขารทั้งปวงโดยความ น่ากลัว ชื่อว่าอาทีนวานุปัสสนาเพราะให้เกิด (ความเห็น) โทษร้ายขึ้นในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น นั่นเอง ชื่อว่านิพพิทานุปัสสนา เพราะความเบื่อหน่ายเกิดขึ้นแล้วในสังขารทั้งหลายนั้นนั่นแล “ปัญญาใดในภัยตุปฏฐาน ญาณใดในอาทีนวะ นิพพิทา ธรรมทั้งหลายนั้นมีความหมายเช่นเดียวกัน แต่พยัญชนะต่างกัน”^{๘๔} ผู้ปฏิบัติธรรมที่ได้บรรลุถึงนิพพิทาญาณนี้ย่อมเกิดความน่าเบื่อหน่ายไม่ ยินดีพอใจในรูปนามซึ่งมีโทษมีภัยที่ตนได้เห็นแล้วเกิดความรำคาญละอาใจในความเป็นไปแห่งรูป นามเป็นที่สุดเมื่อเกิดความเบื่อหน่ายในรูปนามทั้งหลายนั้นแล้ว จิตเริ่มน้อมเข้าไปหาพระนิพพาน

๖) มุญจិតุกัมยตาญาณ

ผู้ปฏิบัติธรรมบรรลุนิพพิทาญาณแล้วมีความเพียรต่อไปสภาวะญาณก็จะก้าวหน้าสูงขึ้น ไปอีกโดยจะเกิดความรู้สึกปรารถนาที่ต้องการจะพ้นอยากจะหนีไปให้พ้นจากรูปนามชั้น ๕ เป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่าย ชื่อว่าบรรลุถึงมุญจิตุกัมยตาญาณ “เมื่อกุสบุตรเบื่อหน่ายอยู่ เอื่อมระอาอยู่ ไม่เอกริมย์ยินดีอยู่ด้วยนิพพิทาญาณนี้ จิตก็ไม่ข้อง ไม่เกาะ ไม่ติดอยู่ในสังขารทั้งหลาย ซึ่งมีความ แตกดับที่ดำเนินไปอยู่ในภพ ๓ กำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ และสัตตาวาส ๘ ทุกหนทุกแห่ง แม้แต่สังขารเดียวเป็นจิตที่ใครจะพ้นไป ปรารถนาออกเสียจากสังขารทั้งปวง”^{๘๕}

๖.๑) ภพ ๓ ได้แก่ กามภพ รูปภพ อรูปภพ

๖.๒) กำเนิด ๔ ได้แก่ อัญชชะ สัตว์ที่เกิดในฟอง ได้แก่ สัตว์ประเภทนก เป็นต้น ชลาพุชะ สัตว์ที่เกิดในมดลูก ได้แก่ มนุษย์ เป็นต้น สังเสทชะ สัตว์ที่เกิดในที่มียางเหนียว ได้แก่ หนอน โอบปาติกะ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นโตทันที ได้แก่ เทวดา เป็นต้น

๖.๓) คติ ๕ ได้แก่ นรก สัตว์ดิรัจฉาน เปรต มนุษย์ เทวดา

๖.๔) วิญญาณฐิติ ๗ ได้แก่ มนุษย์และเทวดาชั้นกามาวจร เป็นสัตว์จำพวกที่มี ร่างกายต่างกัน มีสนธิต่างกัน จึงเรียกว่า นานัตตกายนานัตตสัญญี (ผู้มีรูปร่างต่างกัน และ

^{๘๓} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๗/๑๑๘.

^{๘๔} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๙๑.

^{๘๕} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๙๑.

มีปฏิสนธิวิญญานต่างกัน) เป็นต้น

๖.๕) สัตตवास ๙ คือ วิญญานฐิติ ๗ ที่เพิ่มอัญญสัทว์พรหมและเนวสัญญานา สัญญาตพรหมเข้าไป”^{๘๖}

ผู้ปฏิบัติเห็นโทษในสถานที่ใดสถานที่หนึ่งแล้วเกิดความเบื่อหน่าย พร้อมทั้งปรารถนา ต้องการที่จะหนีออกไปให้พ้นจากสถานที่แห่งนั้น ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาก็มีภูมิจิตที่เหมือนกันหนึ่ง เห็นรูปนามเป็นสิ่งที่น่ากลัวเกิดความน่าเบื่อหน่ายในรูปนามมีความปรารถนาต้องการที่จะละออก จากสังขารซึ่งเป็นอารมณ์ที่กำหนดรู้อยู่ในขณะนั้น ความต้องการที่จะหลุดพ้นเช่นนี้เรียกได้ ว่าเป็น มุญจិតุกัมมตยาญาณ

๗) ปฏิสังขยาญาณ

ผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุมุญจิตุกัมมตยาญาณแล้วมีความปรารถนาต้องการที่จะหลุดพ้น ไปจากรูปนา และมีจิตที่มุ่งมั่นปรารถนาพระนิพพานอย่างแท้จริง เมื่อผู้ปฏิบัติมีความเพียร พยายามอย่างไม่ลดละเพื่อต้องการจะหนีออกจากรูปนามชั้น ๕ โดยย้อนกลับไปพิจารณา รูป นามชั้น ๕ โดยความเป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยลำดับ ก็จะเห็นชั้น ๕ อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น อีกทั้งพร้อมที่จะหนีไปจากชั้น ๕ กล่าวได้ว่าผู้ปฏิบัตินั้นได้บรรลุถึงปฏิสังขยา ญาณ (ปัญญากำหนดรู้อีก)

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมเข้าสู่ปฏิสังขยาญาณ คือปัญญากำหนดรู้เพื่อละสังขารโดยยกเข้าสู่พระ ไตรลักษณ์โดยอาการ คือ

๗.๑) อนิจจลักษณะ

๑) อนัจจันติกโต	โดยไม่เป็นไปเลยที่สุด
๒) ตาวกาลโต	โดยความเป็นไปชั่วคราว
๓) อุปาทายปริจฉินนโต	โดยกำหนดได้ด้วยความเกิดและความดับ
๔) ปโลกโต	โดยแตกทำลาย
๕) ขณิกโต	โดยเป็นไปชั่วขณะ
๖) จลโต	โดยความหวั่นไหว
๗) ปภังคุโต	โดยผุพัง
๘) อัทรุโต	โดยไม่ยั่งยืน
๙) วิปริณามธัมมโต	โดยมีความแปรผันอยู่เป็นธรรมดา
๑๐) อสารกโต	โดยไม่มีสาระ
๑๑) วิรวโต	โดยปราศจากความเจริญ
๑๒) สังขตโต	โดยเป็นของถูกปรุงแต่งขึ้นไว้
๑๓) มรณธัมมโต	โดยมีความตายเป็นธรรมดา

๗.๒) ทุกข์ลักษณะ

๑) อภินหปฏิปีฬนโต	โดยความเบียดเบียนเฉพาะหน้าอยู่เนื่อง ๆ
-------------------	--

^{๘๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๒, หน้า ๓๐๕.

๒) ทุกขมโต	โดยทนได้ยาก
๓) ทุกขวัตถุโต	โดยเป็นที่ตั้งของทุกข์
๔) โรครโต	โดยเป็นโรค
๕) คัณฑโต	โดยเป็นแผลฝี
๖) สัลลโต	โดยเป็นลูกศรเสียบ
๗) อฆโต	โดยความชั่วร้าย
๘) อาพาธโต	โดยความป่วยไข้
๙) อิติโต	โดยความหายนะ
๑๐) อุปัททโต	โดยความเป็นอุปัทวะ
๑๑) ภัยโต	โดยความเป็นภัย
๑๒) อุปสัคคโต	โดยเป็นอุปสรรค
๑๓) อตถาณโต	โดยไม่เป็นที่ต้านทาน
๑๔) อเลณโต	โดยไม่เป็นที่หลบหลีก
๑๕) อสรณโต	โดยไม่เป็นที่พึ่ง
๑๖) อาทีนโต	โดยเป็นโทษร้าย
๑๗) อฆมุโต	โดยเป็นต้นเหตุแห่งความชั่วร้าย
๑๘) วรกโต	โดยเป็นฆาตกร
๑๙) สาสวโต	โดยมีอาสวะ
๒๐) มารามิสโต	โดยเป็นเหยื่อล่อของมาร
๒๑) ชาติธัมมโต	โดยมีความเกิดเป็นธรรมดา
๒๒) ชราธัมมโต	โดยมีความแก่เป็นธรรมดา
๒๓) พยาธิธัมมโต	โดยมีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา
๒๔) มรณธัมมโต	โดยมีความตายเป็นธรรมดา
๒๕) โสภธัมมโต	โดยมีความโสภเป็นธรรมดา
๒๖) ปริเทวธัมมโต	โดยมีความคร่ำครวญเป็นธรรมดา
๒๗) อุปายาสธัมมโต	โดยมีความคับแค้นใจเป็นธรรมดา
๒๘) สังกิเลสธัมมโต	โดยมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา
๗.๓) อนัตตลักษณะ	
๑) พรโต	โดยเป็นอื่น
๒) ริดตโต	โดยเป็นของเปล่า
๓) ตุจจนโต	โดยเป็นของว่าง
๔) สุนฺญโต	โดยเป็นของสูญ
๕) อัสมิมิกโต	โดยไม่มีเจ้าของ
๖) อนิสสรโต	โดยไม่มีผู้เป็นใหญ่

๗) อวสวัตติโต

โดยไม่เป็นไปในอำนาจของใคร ๆ^{๘๗}

ลักษณะข้างต้นที่กล่าวมานั้นปรากฏชัดในวิปัสสนาธรรมชั้นสูง แต่ในวิปัสสนาของมรรคแรกก็เกิดขึ้นบ้าง คือ บุคคลที่รู้เห็นอนิจจลักษณะเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยภูมิจานคามินีวิปัสสนาแล้วจะบรรลุมรรคญาณต่อจากนั้น การรู้เห็นในลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งจึงนับว่าบริบูรณ์ เพราะทำให้บรรลุมรรคญาณได้^{๘๘}

ผู้ที่เจริญวิปัสสนาที่บรรลุถึงปฏิสังขานุปัสสนาญาณนี้แล้วเมื่อญาณนี้มีความแก่กล้าแล้วจึงรู้สึกว่าการกำหนดได้ดีกว่าเดิมลักษณะนี้มีความคล้ายคลึงกับอุทกยพหุญาณและภังคญาณ เมื่อผู้ปฏิบัติบรรลุถึงญาณนี้แล้วย่อมมีความกล้าหาญพยายามอย่างไม่ทอดย ในขณะที่มีความพยายามอย่างไม่ทอดยนั้นอินทรี ๕ ประดับเสมอกันด้วยความสมดุคติ เป็นเหตุให้บรรลุเข้าสู่วิปัสสนาญาณเบื้องสูง

๘) สังขารุเปกขาญาณ

ผู้ปฏิบัติบรรลุถึง “สังขารุเปกขาญาณ” เป็นปัญญาที่วางเฉยในสังขารโดยไม่ต้องจดจ่อให้รู้เห็นความดับหรือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนของรูปนาม พร้อมทั้งมีความวางเฉยในสังขารทั้งปวง เหมือนบุรุษที่หย่าขาดจากภรรยาแล้วแม้จะเห็นภรรยาทำอะไรก็เฉย ๆ “ความเป็นสังขาร ญาณเพ่งเฉยสังขารเหล่านั้น เพราะเหตุเหล่านั้น จึงชื่อว่า สังขารุเปกขาญาณ นิमितเป็นสังขาร กรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นสังขาร ปฏิสนธิเป็นสังขาร คติเป็นสังขาร ความบังเกิดเป็นสังขาร ความอุปบัติเป็นสังขาร ความตายเป็นสังขาร ความเศร้าโศกเป็นสังขาร ความรำพันเป็นสังขาร ความคับแค้นใจเป็นสังขาร ญาณเพ่งเฉยสังขารเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สังขารุเปกขาญาณ”^{๘๙} ผู้ปฏิบัติธรรมที่บรรลุถึงสังขารุเปกขาญาณผู้ปฏิบัติจะไม่เห็นความน่ากลัว โทษ หรือความน่าเบื่อหน่าย หรือความต้องการที่จะพ้นออกไปจากสังขาร แต่ผู้ปฏิบัติจะพบกับสภาวะที่จิตของตนเองนั้นมีความหมัดจดเช่นเดียวกับอุทกยพหุญาณ สติที่กำหนดรู้อารมณ์นั้นมีความละเอียดประณีตเกิดขึ้นต่อเนื่องเป็นเวลานาน สังขารุเปกขาญาณเป็นความวางเฉยในสังขารทั้งปวง เหมือนบุรุษที่หย่าขาดจากภรรยาแล้ว แม้จะเห็นภรรยาทำอะไรก็เฉย ๆ ไม่สนใจ ไม่เอาใจใส่ เมื่อวางเฉยในสังขารทั้งปวงจิตย่อมแล่นไปสู่พระนิพพานหากยังไม่เห็นนิพพานก็จะกลับมา มีสังขารเป็นอารมณ์อย่างเดิมอีกเหมือนนกหาฝั่งของพวกพ่อค้าทะเล^{๙๐}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบาย สังขารุเปกขาญาณ โดยความเป็น สุธมฺมุตตานุปัสสนา การเห็นเอง โดยความว่างเปล่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นของว่างเปล่า ด้วยปฏิสังขานุปัสสนาญาณ จึงกำหนดสัพพัญญุต (ความว่างเปล่า) คือ สังขารนี้ว่างเปล่าจากอัตตา ๑ หรือ ว่างเปล่าจากสิ่งทีเนื่อง

^{๘๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๙๒ - ๑๐๙๔.

^{๘๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๒, หน้า ๓๑๘.

^{๘๙} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๔/๘๗.

^{๙๐} วคิน อินทสระ, สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค, หน้า ๒๕๕.

ด้วยอัสดา^{๙๑} ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรู้เห็นในขณะกำหนดอีกทั้งสามารถอนุมานรู้ด้วยการพิจารณาว่า รูปนามว่างเปล่าจากความเป็นตัวตน คือความเป็นไปตามต้องการ หรือว่างเปล่าจากความเห็นของ ตน คือเป็นเพียงสภาวะธรรมที่ไม่เนื่องด้วยตน ผู้ปฏิบัติธรรมพิจารณาเข้าใจว่ารูปนามว่างเปล่าจาก ความเป็นตน จึงไม่สำคัญว่ารูปนามเป็นของตน เป็นผู้ที่เข้าใจว่าไม่ใช่ตัวเรา ไม่มีของเรา เป็นการรู้เห็น โดยความว่างเปล่า และมีลักษณะ ๔ ประการ คือ

- ๑) นาฬิ กวณินิ ไม่มีฉันอยู่ ณ ที่ไหน
- ๒) กสฺสจฺจึ กิณฺจนตสฺมึ ในความเป็นอะไร ๆ ของใคร ๆ
- ๓) น จ มม กวณินิ และไม่มีอยู่ ณ ที่ไหน ๆ ของฉัน
- ๔) กิสฺมิณฺจฺจึ กิณฺจนตตฺถิ ไม่มีความเป็นอะไร ๆ ณ ที่ไหน ๆ^{๙๒}

ผู้ปฏิบัติธรรมบรรลุถึงสังขารุเพกขาญาณนี้แล้วผู้ปฏิบัติยังเห็นรูปนามชั้น ๕ อย่างแจ่มชัดตรงตามความจริงในขณะนั้นผู้ปฏิบัติเกิดความรู้สึกน่าเบื่อหน่ายในรูปนามชั้น ๕ และมีความปรารถนาที่จะหนีออกจากรูปนามชั้น ๕ แต่ไม่มีหนทางอื่นที่จะหนีออกไปได้ได้จนเกิด ความรู้สึกวางเฉยในรูปนามชั้น ๕ ไม่มีความยินดียินร้าย ไม่มีความน่ากลัว ไม่มีความน่าเบื่อหน่าย เพราะผู้ปฏิบัตินั้นยังเห็นรูปนามชั้น ๕ โดยความเป็นของว่างเปล่า ไม่มีตัวตน ไม่ใช่บุคคล จึงทำให้ผู้ ปฏิบัตินั้นวางเฉย ไม่กระวนกระวาย

สังขารุเพกขาญาณรู้เห็นพระนิพพานได้ และระบุงถึงสังขารุเพกขาญาณที่แก่กล้าและจะ ดำเนินไปโดยความเป็นภูฏฐานคามินี (วิปัสสนาอันพาไปถึงมรรค) ที่สามารถก่อให้เกิดอนุโลม ญาณ นับได้ว่าเป็นการรวมเอาสังขารุเพกขาญาณ อนุโลมญาณ และโคตรภูญาณ ไว้เป็นญาณ เดียวกัน โดยความเป็นเหตุและผลในกระแสรูปนามอย่างเดียวกัน สังขารุเพกขาญาณปรากฏขึ้น หลายขณะแล้วบรรลุความแก่กล้าชัดเจนเป็นพิเศษจึงก่อให้เกิดอนุโลมญาณต่อจากนั้นโคตรภูญาณ ย่อมจะเกิดขึ้นด้วยกำลังของอนุโลมญาณแล้วรู้เห็นพระนิพพาน

๙) อนุโลมญาณ

ผู้ปฏิบัติบำเพ็ญเพียรโดยผ่านญาณทั้งหลายมาโดยลำดับทั้ง ๘ ญาณ แล้วญาณที่ ๙ ประการสุดท้าย เป็นญาณที่เป็นไปโดยการอนุโลมแก่การหยั่งรู้อรិยสัจ เมื่อวางใจในความเป็น กลางของสังขารทั้งหลาย ไม่พะวง และญาณก็โน้มเข้าสู่ทางและมุ่งหน้าตรงสู่พระนิพพาน^{๙๓} สัจจานุโลมมิกญาณ ญาณอันอนุโลมอริยสัจแต่ยังไม่เห็นอริยสัจเห็นตามความรู้สึกแห่งญาณ ทั้ง ๘ เบื้องต้น “อุปมาเหมือนพระราชผู้ทรงธรรมประทับนั่งในสถานวิจิตรฉดัย ทรงสดับคำวิจิตรฉดัย ของท่านอำมาตย์ ผู้ว่าคดี ๘ ท่านแล้ว ทรงละการถึงอคติเสียทรงตั้งพระองค์เป็นกลางมี พระราชดำรัสอำนวยการตามว่า “จงเป็นอย่างนั้นเถิด” ชื่อว่าทรงอนุโลมแก่คำวิจิตรฉดัยของมหา อำมาตย์เหล่านั้นด้วย และทรงอนุโลมแก่โบราณราชธรรมเนียมด้วย อนุโลมญาณ ก็เช่นเดียวกัน”^{๙๔}

^{๙๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๙๖.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๙๗.

^{๙๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๗๙.

^{๙๔} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๒๗.

ผู้ปฏิบัติธรรมบรรลุถึงสังขารุเปกขาญาณแล้ว เมื่อไม่มีอุปสรรคที่ใดเป็นเครื่องขัดขวางต่อการบรรลุมรรคผลอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว อินทรีย์ ๕ ของผู้ปฏิบัติธรรมย่อมดำเนินไปอย่างสม่ำเสมอ พร้อมเพื่อกัน โดยทั้ง ๕ ประการ

- ๑) ศรัทธาที่มีกำลังทำให้จิตผ่องใสเป็นพิเศษ
- ๒) วิริยะที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าสมาธิ
- ๓) สติที่กำหนดรู้เท่าทันอย่างชัดเจน
- ๔) สมาธิที่ตั้งมั่นในสภาวะธรรมปัจจุบันไม่ซัดส่าย
- ๕) ปัญญาคือสังขารุเปกขาญาณปรากฏชัดเจน^{๙๕}

ผู้ปฏิบัติธรรมจะมีความก้าวหน้ากว่าเดิมแล้วเขาจะรู้เห็นรูปนามที่เกิดดับอยู่ในขณะนั้น โดยมีลักษณะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน อย่างใดอย่างหนึ่งด้วยวิถีจิตโดยจะปรากฏขึ้นอย่างน้อย ๒ หรือ ๓ ครั้ง คือ

- ๑) ถ้าวิถีจิตที่ ๑ รู้เห็นว่าไม่เที่ยง วิถีจิตที่ ๒ และที่ ๓ ก็รู้เห็นว่าไม่เที่ยง
- ๒) ถ้าวิถีจิตที่ ๑ รู้เห็นว่า เป็นทุกข์ วิถีจิตที่ ๒ และที่ ๓ ก็รู้เห็นว่า เป็นทุกข์
- ๓) ถ้าวิถีจิตที่ ๑ รู้เห็นว่า ไม่ใช่ตัวตน วิถีจิตที่ ๒ และที่ ๓ ก็รู้เห็นว่า ไม่ใช่ตัวตน^{๙๖}

ความไม่เที่ยงนี้ คือ อนิจจลักษณะ ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่ง ความทุกข์ลักษณะ ๒๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง ความไม่ใช่ตัวตน คือ อนัตตลักษณะ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง วิปัสสนาญาณ ทั้ง ๙ ตั้งแต่ อุทัพพยานุปัสสนาญาณ ภังคานุปัสสนาญาณ ภัยตูปัญฐานญาณ อาทีนวานุปัสสนาญาณ นิพพิทานุปัสสนาญาณ มุญจิตุกัมมยตาญาณ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ สังขารุเปกขาญาณ สัจจานุโลมิกญาณ หรือ อนุโลมญาณ^{๙๗} ญาณทั้ง ๙ ประการนี้เรียกว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งเป็นวิสุทธิ ข้อที่ ๖ ในวิสุทธิ ๗ ด้วยเหตุ ๖ ประการ คือ

- ๑) เพราะเป็นข้อปฏิบัติเพื่อญาณทัสสนวิสุทธิ คือ มรรค
- ๒) เพราะรู้ไตรลักษณ์
- ๓) เพราะปรากฏชัด
- ๔) เพราะเป็นเครื่องเห็นไตรลักษณ์และอริยสัจ ๔
- ๕) เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมที่ผิด
- ๖) เพราะบริสุทธิ์วิเศษ^{๙๘}

^{๙๕} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๗๒.

^{๙๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๒, หน้า ๓๔๘.

^{๙๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๗๙.

^{๙๘} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๗๗.

อนุโลมญาณเมื่อก้าวโดยสรุปแล้วมีกิจ ดังนี้ คือ

๑) ลักษณะตตยสัมมสนกิจ คือ มีการพิจารณาไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา

๒) สัมโมสาทิปฏิบัติภววิมมสนกิจ คือ ทำหน้าที่กำจัดกิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ

๓) กิเลสตมวิโนทนกิจ คือ มีหน้าที่กำจัดความมืด คือ กิเลส เมื่อโพธิปักขิยธรรมปรากฏขึ้นพร้อมกันทำหน้าที่ประหารกิเลสให้เป็นสมุจเฉตปหานซึ่งเป็นการละได้อย่างเด็ดขาด

ผู้ปฏิบัติธรรมพิจารณารูปนามขันธ ๕ โดยเห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยอนุโลมญาณ ๙ “โดยคล้อยตามวิปัสสนาญาณ ๘ เบื้องหลัง และเบื้องหน้า เพราะมีกิจเหมือนกัน คล้อยตามโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เบื้องบน (เบื้องหลัง) จริงอยู่อนุโลมญาณนั้น เพราะเหตุปรารถนารังขารทั้งหลายแล้วดำเนินไปโดยลักษณะมีอนิจจังลักษณะเป็นเบื้องต้น จึงอนุโลมคล้อยตามญาณทั้ง ๘ ประการเหล่านี้ เพราะมีกิจ (กำหนดพิจารณาพระไตรลักษณ์) อุทฺยัพพญาณ กังคานุปัสสนาญาณ ภัยตูปัญฐานญาณ อาทีนวานุปัสสนาญาณ นิพพิทาญาณ มุญฺจิตุกัมมยตาญาณ ปฏิสังขยาญาณ สังขารุเปกขาญาณ และอนุโลมแกโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการในเบื้องต้น เพราะต้องบรรลุด้วยการปฏิบัติ (วิปัสสนาญาณทั้งหลาย)”^{๙๙} การอนุโลมตามญาณทั้ง ๘ ตั้งแต่อุทฺยัพพญาณอย่างแก่ จนถึงสังขารุเปกขาญาณ เหมือนพระมหากษัตริย์ทรงพิจารณาอนุโลมตามข้อวินิจฉัยมาก่อนแล้ว เชื่อว่าได้เข้าถึงอนุโลมญาณ วิปัสสนาญาณทั้ง ๙ คือ ตั้งแต่ อุทฺยัพพญาณอย่างแก่ จนถึง อนุโลมญาณ เรียกว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิติ

๒.๓.๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ

ปัญญาในมรรคญาณที่เห็นแจ้งพระนิพพานเป็นปัญญาขั้นสูงสุดของการเจริญวิปัสสนา จนเห็นอริยสัจทั้ง ๔ ครบถ้วน ตั้งแต่ศีลวิสุทธิจนถึงปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินั้นรู้อริยสัจเพียงแค่ ๒ สัจจะ คือรู้ทุกข์สัจจกับสมุทัยสัจจ ส่วนญาณทัสสนวิสุทธิเป็นโลกุตตรวิสุทธิเพราะรู้แจ้งอริยสัจครบทั้ง ๔ ดังนั้นวิสุทธิ ๗ แต่ละวิสุทธินั้นจึงเป็นปัจจัยแก่กันและกันตามลำดับโดยไม่ข้ามขั้นและมีวิสุทธิต่อไปเป็นเป้าหมาย “ศีลวิสุทธิมีจิตตวิสุทธิเป็นเป้าหมาย จิตตวิสุทธิมีทิวฐวิสุทธิเป็นเป้าหมาย ทิวฐวิสุทธิมีกัฏฐวิสุทธิเป็นเป้าหมาย กัฏฐวิสุทธิมีมัคคาญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย มัคคคามัคคาญาณทัสสนวิสุทธิมีปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิมีญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย”^{๑๐๐} ญาณในมรรคทั้ง ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรคนั้นเอง เชื่อว่า ญาณทัสสนวิสุทธิ ในญาณทัสสนวิสุทธิขั้นนี้ได้กล่าวถึงโคตรภูญาณ เพราะเป็นเบื้องต้นแห่งโสดาปัตติมรรค เป็นต้น

ญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณทัสสน) คือ ความรู้ในอริยมรรค ๔ หรือมรรคญาณ และผลญาณ ก็เกิดขึ้นในลำดับถัดไปตามขั้นตอนของความเป็นอริยบุคคลย่อมเกิดขึ้น อันเป็นการบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดแห่งวิสุทธิต่อจากนั้นจะเกิดอนุโลมญาณ และโคตรภูญาณ

^{๙๙} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๒๗.

^{๑๐๐} ดุราละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๖๐/๒๘๓.

ต่อจากนั้นเกิดมรรคญาณ ผลญาณ เมื่อกำหนดต่อไปอีก พิจารณาภิเลสที่ละแล้วและที่ยังเหลืออยู่ พิจารณานิพพาน (ยกเว้นพระอรหันต์ไม่มีภิเลสให้พิจารณา) เรียกอีกอย่างว่า ปัจจเวกขณญาณ เป็นการจบกระบวนการบรรลุมรรคผลนิพพานในขั้นหนึ่ง^{๑๐๑}

๑) โคตรภูญาณ

ลำดับญาณที่ปรากฏขึ้นต่อเนื่องจากอนุโลมญาณชวนจิตย่อมเกิดขึ้นโดยรับเอาความดับของสังขารคือพระนิพพานเป็นอารมณ์โดยสละทิ้งสังขารที่กำหนดอยู่ (ปล่อยวางขั้น ๕) ปัญญาที่เกิดขึ้นพร้อมกับชวนจิตนั้น ชื่อว่าโคตรภูญาณ โคตรภูญาณเป็นญาณที่ข้ามโคตรระหว่างปุถุชน ตัดโคตรของปุถุชน ก้าวเข้าสู่แดนอริยชน ตัดโคตรแห่งปุถุชนให้หมดสิ้นโดยไม่มีส่วนเหลือ “ชื่อว่าโคตรภูเพราะครอบงำความเกิดขึ้นแล้วแล่นไปสู่ความไม่เกิด ชื่อว่าโคตรภูเพราะครอบงำความเป็นไปแล้วแล่นไปสู่ความไม่เป็นไป ชื่อว่าโคตรภูเพราะครอบงำนิमितแล้วแล่นไปสู่อนิมิต ฯลฯ ชื่อว่าโคตรภูเพราะครอบงำสังขารนิมิภายนอกแล้วแล่นไปสู่ความดับคือนิพพาน”^{๑๐๒}

คัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายโคตรภูญาณโดยอุปมาด้วยบุรุษดูฤกษ์นักษัตรโยคะ

“บุรุษผู้มีจักษุผู้หนึ่งคิดจักรู้ฤกษ์ร่วมของดาวนักษัตรจึงออกมาในเวลากลางคืน เวลาแห่งขึ้นไปดวงจันทร์ ดวงจันทร์ก็ไม่ปรากฏ เพราะดวงจันทร์นั้นถูกเมฆทั้งหลายบังไว้ ทันใดนั้น ก็มีลมระลอกหนึ่งตั้งขึ้นพัดเอาหมู่เมฆหนา ๆ ออกไป ลมอีกระลอกหนึ่งตั้งขึ้นแล้วพัดเอาหมู่เมฆชนิดกลาง ๆ ออกไป ลมอีกระลอกหนึ่งตั้งขึ้นแล้วพัดพาเอาหมู่เมฆบาง ๆ ออกไป แต่นั้น ครั้นท้องฟ้าปราศจากเมฆแล้วบุรุษผู้นั้นก็เห็นดวงจันทร์ แล้วรู้ฤกษ์ร่วมของดาวนักษัตรได้”^{๑๐๓} เช่นเดียวกัน

อวิชชาความมืดที่เป็นกิเลสอย่างหยาบ กิเลสอย่างกลาง และกิเลสอย่างละเอียด ซึ่งเป็นสิ่งที่ปกปิดอริยสัจ ๔ ไว้ เปรียบได้เช่นเดียวกับเมฆอันมืด ๓ ชนิด ที่ปกปิดดวงจันทร์ไว้

อนุโลมญาณ ซึ่งอนุโลมขณะทั้ง ๓ คือ บริกรรม (จิตที่แต่งให้เกิดอัปนาชวนะ คือ มรรค อุปจาระ (จิตอยู่ใกล้อัปนาชวนะ คือ มรรค) อนุโลม (จิตที่คล้อยตามวิปัสสนาญาณ เบื้องแรกมีอุทยัพพญาณ เป็นต้น และโพธิปักขิยธรรมเบื้องหลังที่นับเข้าในมรรคจิตตูปบาท) เปรียบได้กับ ลม ๓ กอง

โคตรภูญาณ เปรียบได้กับบุรุษตาดีผู้ต้องการดูดวงจันทร์

พระนิพพาน เปรียบได้กับดวงจันทร์อันรัศมีอ่อนเย็นตา

การเห็นพระนิพพานอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้วแห่งโคตรภูญาณในขณะที่ความมืดที่เป็นกิเลส เป็นสิ่งที่ปกปิดอริยสัจ ๔ ไว้ ได้ถูกทำลายลงไปแล้วด้วยอำนาจของอนุโลมขณะทั้ง ๓ เปรียบได้กับการเห็นดวงรัชนีซึ่งมีรัศมีนวลเย็นตาลอยเด่นอยู่กลางเวหา แห่งบุรุษตาดีต้องการดูนักษัตรฤกษ์

^{๑๐๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๘๐.

^{๑๐๒} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๙/๙๕.

^{๑๐๓} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๓๓-๑๑๓๔.

ในเมื่อเมฆมืดร้ายได้ถูกทำลายลงไปตามลำดับแล้ว ด้วยอำนาจแห่งลม ๓ กอง^{๑๐๔}

๒) มรรคญาณ

เมื่อวิปัสสนาคำเนินไปตามวิถีเพราะอินทรีย์มีความเสมอกันอย่างครบถ้วนไม่บกพร่อง ในอินทรีย์ ๕ ในขณะที่จิตอยู่ในโคตรภูญาณได้เอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ต่อจากนั้นมรรคจิตก็เกิด รับเอาพระนิพพานที่โคตรภูจิตรับแล้วเป็นอารมณ์ต่อไปชั่วขณะจิตหนึ่งญาณที่เกิดร่วมกับมรรคจิตนั้น ชื่อว่ามรรคญาณ

ถึงแม้ว่าโคตรภูญาณจะสามารถเห็นพระนิพพานได้แต่โคตรภูญาณไม่สามารถกำจัดกิเลสได้ แต่โคตรภูญาณนี้เป็นอวชชนะของมรรคคือหันหน้ามุ่งเข้าสู่มรรคหรือเป็นคล้ายกับว่าให้สัญญานัดหมายแก่มรรคว่า “ท่านจงเกิดขึ้นอย่างนี้” แล้วตนเองก็ดับไปส่วนมรรคญาณเองก็ไม่ลืมสัญญาที่นัดหมายไว้กับโคตรภูจิตจึงเกิดขึ้นตามที่โคตรภูญาณนัดหมายไว้โดยทันทีไม่มีระหว่างกัน พร้อมทั้งเจาะทะลุกองกิเลส โลภะ โทสะ โมหะ ที่ไม่เคยทำลายมาก่อน

ระยะการเกิดขึ้นของโคตรภูจิต มรรคจิต และผลจิต ที่ปรากฏในมรรควิถีพร้อมทั้งรับเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์นี้ใช้เวลาเพียงชั่วขณะหนึ่ง ดังนั้นจิตทั้ง ๓ ดวงจึงไม่ปรากฏแก่ผู้บรรลุธรรมในลักษณะของจิตคนละดวงแต่ปรากฏโดยความเกิดขึ้นว่า

การสละทิ้งสังขารคือรูปนามที่ตนกำหนดรู้และสังขารคือการกำหนดรู้ ย่อมปรากฏ

การดำรงอยู่ชั่วขณะเหมือนแล่นเข้าสู่สภาพดับสังขารย่อมปรากฏ

การพิจารณาเรียกว่าปัจจเวกชนวิถีย่อมปรากฏต่อจากการบรรลุสภาพดับสังขารแล้ว เหมือนคนที่ตื่นจากหลับสนิทแล้ว หรือคนที่โผล่ขึ้นจากน้ำ^{๑๐๕}

นักยิธนูคนหนึ่งตั้งแผ่นกระดานแก่นไม้สนซ้อนกัน ๑๐๐ แผ่น ท่างออกไป ๔ ศอก เอาผ้าปิดตาขึ้นสายธนู ยืนอยู่บนกระดานหมุน ให้เพื่อนหมุนกระดานนั้น เมื่อใดที่แผ่นกระดานที่ซ้อนมาอยู่ตรงหน้า เมื่อนั้นเพื่อนของเขาจะให้สัญญาณด้วยการเคาะไม้ นักยิธนูเมื่อได้ยินสัญญาณก็ได้ยิงธนูไปเจาะกระดาน ๑๐๐ แผ่น ทันที^{๑๐๖}

โคตรภูญาณ เปรียบเหมือนสัญญาณเคาะไม้

มรรคญาณเปรียบเหมือนนายขมังธนู

กิริยาอาการของมรรคญาณ ไม่ละสัญญาณที่โคตรภูญาณให้แล้วกระทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ อุบัติขึ้นฆ่าแหละทำลายกองโลภะ โทสะ โมหะ หรืออวิชชาซึ่งปกปิดอริยสังขวั สามารถเห็นแจ้งแทงตลอดซึ่งอริยสังข ๔ ได้ เปรียบเหมือนนักธนูผู้ไม่ละสัญญาณเคาะไม้ แล้วสามารถยิงธนู

^{๑๐๔} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวงศ์ปฏิบัติ ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๗๙.

^{๑๐๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๒, หน้า ๓๖๔.

^{๑๐๖} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวงศ์ปฏิบัติ ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๐๘.

ทะเลกระดูกนแก่นไม้สนซึ่งหนา ๑๐๐ แผ่น ได้โดยไม่พลาด^{๑๐๗}

ในขณะที่มรรคญาณรับเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์เห็นแจ้งอริยสัจ ๔ อย่างชัดเจน เรียกว่าเป็นภาวนามยปัญญาการหยั่งเห็นอริยสัจ ๔ นั้นเห็นโดยอาร์มมณปฏิเวธ คือ นิโรธสัจ ในขณะที่เดียวกันที่เห็นนิโรธสัจนั้น อริยสัจอีก ๓ ที่เหลือซึ่งเป็นเหมือนเงาของนิโรธย่อมปรากฏขึ้น ด้วยเช่นกันจึงเป็นการหยั่งเห็นอริยสัจ ๔ อย่างพร้อมเพียงกัน

ปัญญาที่เกิดร่วมกับมรรคจิตนั้นเป็นสัมมาทิฐิเป็นองค์ของอริยมรรคองค์ที่ ๑ และในขณะที่เดียวกันนั้น มีวิตกเจตสิกอันเป็นสัมมาสังกัปปะเป็นองค์อริยมรรคที่ ๒ และองค์อริยมรรคที่ ๓ - ๔ - ๕ - ๖ - ๗ - ๘ เกิดพร้อมพร้อมกัน โดยมีนิพพานเป็นอารมณ์อย่างเดียวกัน “ปัญญาในการออกและหลีกไปทั้งจากกิเลสชั้นและจากนิमितภายนอกชื่อว่ามคฺคญาณ เป็นอย่างไร คือ ในขณะที่แห่งไสดาปัตติมรรค ญาณที่ชื่อว่าสัมมาทิฐิ เพราะมีสภาวะเห็น ญาณที่ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ เพราะมีสภาวะตรีกตรอง ญาณที่ชื่อว่าสัมมาวาจา เพราะมีสภาวะกำหนดไว้ ญาณที่ชื่อว่าสัมมากรรม เพราะมีสภาวะเป็นสมุฏฐาน ญาณที่ชื่อว่าสัมมาอาชีวะ เพราะมีสภาวะผ่องแผ้ว ญาณที่ชื่อว่าสัมมาวายามะ เพราะมีสภาวะ ประคองไว้ ญาณที่ชื่อว่าสัมมาสติ เพราะมีสภาวะตั้งมั่น ญาณที่ชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ปัญญาในการออกและหลีกไปทั้งจากกิเลสชั้นและจากนิमितภายนอก ชื่อว่า มคฺคญาณ”^{๑๐๘} อริยมรรคมืองค์ ๘ ประการนี้ เป็นมรรคสัจ ดังนั้นแล้วผู้ที่ได้บรรลุมรรคญาณนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่เห็นแจ้งมรรคสัจ

รูปนามชั้น ๕ ซึ่งเป็นอารมณ์ในการเจริญวิปัสสนาที่ผู้ปฏิบัติเพียรพยายามกำหนดรู้ ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงอนุโลมญาณเป็นที่สุดนั้นเป็นทุกขอริยสัจ ผู้ปฏิบัติที่ได้บรรลุมรรคญาณนั้นแล้ว เรียกได้ว่าเป็นเห็นแจ้งทุกขสัจ และสมุทัยสัจซึ่งเป็นเหตุเกิดแห่งรูปนามชั้น ๕ เมื่อผู้ปฏิบัติได้บรรลุมรรคญาณรับเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์จึงได้รู้ว่า นิพพานมีสภาพสงบนิ่งยิ่งนักเป็นแก่นสารอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา มรรคญาณนี้ไม่ว่าจะเป็นมรรคในขั้นใดก็ตามจะมีการปรากฏขึ้นเพียงครั้งเดียวเท่านั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ทำการประหารกิเลสต่าง ๆ ตามอำนาจของมรรคนั้น ๆ เช่น มรรคในไสดาปัตติมรรค “ปฐมมรรค” สามารถประหารกิเลสโดยละสังโยชนได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวตน) วิจิกิจฉา (ความสงสัย) สีสัพพตปรามาส (ความถือมั่นสี่ลพรต) ไสดาปัตติมรรคนี้สามารถประหารกิเลส ๓ ประการนี้ได้อย่างเด็ดขาด “มรรคนี้ไม่ใช่เพียงทำการเจาะทะเลกระดูกนทั้งหลายมีกองโลภะ เป็นต้น อย่างเดียวเท่านั้น แต่ทำมหาสมุทรแห่งความทุกข์ในสังสารวัฏซึ่งไม่มีใครรู้ที่ สุดเบื้องต้นให้เหือดแห้งไปด้วย ปิดประตูอบายทั้งปวง ทำให้เป็นผู้มีอริยทรัพย์ ๗ ประการพร้อมพร้อม สลัดทิ้งมิถฉนอมรรค (ทางดำเนินผิด) ๘ ประการทำแหวและภัยทุกประการให้สงบลง นำ (โยคี) เข้าถึงความเป็นบุตรผู้เกิดแต่พระอุระของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า”^{๑๐๙}

^{๑๐๗} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๘๑.

^{๑๐๘} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๑/๑๐๐.

^{๑๐๙} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๓๕.

๓) ผลญาณ

เมื่อมรรคญาณอันประเสริฐได้ปรากฏขึ้นแล้วเพียงชั่วขณะจิตเดียว ผลญาณ ซึ่งเป็นวิบากที่เกิดขึ้นต่อจากมรรคญาณนั้นก็จะปรากฏขึ้นติดตามมาทันทีโดยไม่มีระหว่างคั่น ผลญาณนี้จะปรากฏมีตามประเภทในผู้ปฏิบัติกรรมฐาน ๒ จำพวก คือ

๑) สำหรับบุคคลผู้มีปัญญาอ่อน ผลญาณปรากฏในขณะนี้ ๒ ครั้ง ดังนี้ บริกรรม, อุปะการ, อนุโลม, ผลญาณ, ผลญาณ,

๒) สำหรับบุคคลที่มีปัญญาแก่กล้า ผลญาณปรากฏขณะนี้ ๓ ครั้ง ดังนี้ อุปะการ, อนุโลม, โคตรภู, มรรคญาณ, ผลญาณ, ผลญาณ, ผลญาณ,^{๑๑๐}

ในขณะที่เกิดวิปัสสนาญาณ ก่อนจะหยั่งเห็นพระนิพพานผู้ปฏิบัติธรรมได้กำหนดรู้รูปนามที่เกิดขึ้นและดับไปอย่างต่อเนื่องไม่มีสิ้นสุด เหมือนมองดูสายน้ำที่ไหลไปไม่ขาดช่วง ลำดับนั้นปัญญาที่นำไปสู่พระนิพพานจะปรากฏขึ้นชัดเจนเป็นพิเศษทำให้เขาไม่รู้กระแสแห่งรูปนามตามที่กำหนดอยู่ แต่เหมือนเล่นเข้าหาสภาพที่ตรงกันข้ามกับกระแสรูปนาม คือ ความดับไปของรูปนามและกำหนดรู้ จิตที่เล่นเข้าไปหาพระนิพพานก็คือโคตรภูจิต มรรคจิต และผลจิต^{๑๑๑}

ผู้ปฏิบัติเมื่อปฏิบัติจนถึงความดับที่เรียกว่ารับเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์สติที่กำหนดรู้ย่อมปรากฏชัดขึ้นอย่างต่อเนื่องจนในที่สุดสลัดทิ้งรูปนามขั้น ๕ เล่นเข้าไปสู่พระนิพพานที่เป็นความดับของรูปนามขั้น ๕ อย่างสิ้นเชิงในขณะนั้นผู้ปฏิบัติได้บรรลุมรรคผลพร้อมทั้งกล่าวถึงอารมณ์ในปัจจุบันและการกำหนดรู้ที่ปรากฏในขณะนั้นว่ามีสภาพดังนี้

๑) ดับไปโดยฉับพลัน

๒) ขาดไปทันทีเหมือนมีดตัดเถาวัลย์

๓) ตกไปทันทีเหมือนโยนของหนัก

๔) หลุดออกไปทันทีเหมือนหล่นไปจากมือ

๕) ดับไปอย่างรวดเร็วเหมือนสะเก็ดไฟ เป็นต้น

ผู้ปฏิบัติที่ได้บรรลุถึงความดับของรูปนามขั้น ๕ ซึ่งความดับนั้นจะปรากฏขึ้นเพียงแค่วุ่ชั่วขณะจิตเดียวหลังจากนั้นเป็นการพิจารณาถึงความดับเรียกได้ว่าเป็นการบรรลุธรรม คือ มรรคผลนิพพาน เรียกได้ว่าเป็นการบรรลุพระอริยบุคคลขั้นต้น คือ บรรลุเป็นพระโสดาบัน เมื่อผู้ปฏิบัติได้บรรลุมรรคญาณ และผลญาณนั้นแล้ว ย่อมหันกลับมาพิจารณาว่ากิเลสที่ตนละได้แล้ว และกิเลสที่ยังเหลือ

^{๑๑๐} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๘๘.

^{๑๑๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๒, หน้า ๓๗๙.

๔) ปัจจเวกขณะญาณ

ผู้ปฏิบัติมีความเห็นประจักษ์แจ้งในพระนิพพานด้วยมรรคญาณและผลญาณย่อมย้อนกลับมาพิจารณาถึงกิเลสที่ถูกละและกิเลสที่ยังไม่ได้ละปัญญาในการพิจารณากิเลสทั้งหลายนี้เรียกชื่อว่า ปัจจเวกขณะญาณ “พระอริยบุคคลท่านนั้นผู้สำรวจทบทวนดูมรรคว่า “ข้าพเจ้ามาด้วยมรรคนี้แน่แล้ว” จากนั้นก็สำรวจทบทวนดูผลว่า “อานิสงส์ดังนี้ข้าพเจ้าได้รับแล้ว” จากนั้นสำรวจทบทวนดูกิเลสทั้งหลายที่ต้องฆ่าด้วยมรรค ๓ เบื้องสูงว่า “กิเลสทั้งหลายชื่อนี้ ๆ ของข้าพเจ้า ยังเหลืออยู่” และในที่สุด ก็สำรวจทบทวนดูพระอมตนิพพานว่า “พระธรรมนี้ ข้าพเจ้าแทงตลอดโดยอารมณ์แล้ว พระโสดาบันอริยสาวกมีปัจจเวกขณะ (คือการสำรวจทบทวน) ๕ ประการ”^{๑๑๒}

พระอริยบุคคลชั้นโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล หรือโสดาบันสามารถละสังโยชน์ (กิเลสอันผูกใจสัตว์) ได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวตน) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) สीलัพพตปรามาส (ความถือมั่นในศีลพรต) ตลอดจนกิเลสที่จะพาให้ไปเกิดในทุคติภูมิทั้งหมด เป็นผู้เข้าถึงกระแสนิพพาน จะเกิดอีกไม่เกิน ๗ ชาติ

ผู้ปฏิบัติธรรมต้องการที่จะบรรลุอริยมรรคอริยผลเบื้องสูงขึ้นไปอีกนั้นก็ปฏิบัติทำนองเดียวกัน ต่างตรงที่เริ่มต้นปฏิบัติไปตั้งแต่อุทยัพพญาณเท่านั้นเพราะพระโสดาบันบุคคลนั้นได้บรรลุแจ้งขั้น ๕ พร้อมทั้งเหตุปัจจัยและเห็นขั้น ๕ เป็นพระไตรลักษณ์มาโดยชอบอย่างไม่แปรผันแล้วจึงไม่ต้องพิจารณานามรูปปริเฉทญาณปัจจัยปริศญาณสัมมสนญาณอันเป็นญาณเบื้องต้นของวิปัสสนาซ้ำอีก

๑) การหยั่งเห็นโสดาปัตติมรรค

๑.๑) สักกายทิฏฐิ

๑.๒) วิจิกิจฉา

๑.๓) สीलัพพตปรามาส^{๑๑๓}

๒) การหยั่งเห็นสกทาคามีมรรค

ผู้ที่ประสงค์จะบรรลุมรรคผลในลำดับ สกทาคามีมรรคควรกำหนดระยะเวลาในการปฏิบัติธรรมแล้วตัดความมีเหยื่อในการเข้าผลสมาบัติ ควรอธิฐานว่าขอให้ธรรมพิเศษคือมรรคขั้นสูงที่เรายังมิได้บรรลุจงปรากฏของจงหยั่งเห็นมรรคผลขั้นสูงเกิดแล้วกำหนดรู้สภาวะธรรมทางกายและใจที่ปรากฏในปัจจุบันขณะ ผู้ปฏิบัตินั้นย่อมดำเนินไปตามวิถีแห่งวิปัสสนาญาณต่าง ๆ โดยเริ่มต้นที่ อุทยัพพญาณเป็นลำดับต้น ความน่ากลัวทุกขในสังขาร (ภยญาณ) การเห็นโทษ (อาทีนวญาณ) ความน่าเบื่อหน่าย (นิพพิทาญาณ) ความต้องการจะหลุดพ้น (มฺยจิตฺกัมมยตาญาณ) ความถอยกลับจากกระแสนาม (ปฏิสังขานญาณ) เมื่อวิปัสสนาญาณมีความแก่กล้าย่อมข้ามไปสู่นิพพานที่ดับสังขารได้เหมือนก่อนบรรลุสกทาคามีมรรคญาณ และสกทาคามีผลญาณที่ ๒

^{๑๑๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๓๗.

^{๑๑๓} ดูรายละเอียดใน พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๒.

หลังจากนั้นพิจารณามรรคผลนิพพานและกิเลสตามสมควร ในขณะที่บรรลุถึงสภากาตามิมรรคญาณ ผู้ปฏิบัติธรรมจักสามารถหยั่งเห็นอริยสัจ ๔ ได้เป็นครั้งที่ ๒ พระอริยบุคคลชั้นสภากาตามิมรรค สภากาตามิผล หรือ พระสภากาตามิ สามารถบรรลุธรรม ๓ ประการข้างต้น และละกามราคะ ปฏิฆะ ชนิดหยาบที่ยังเหลือ พระสภากาตามิคือผู้ที่กลับมาเกิดอีกเพียงแค่ว่าครั้งเดียว จะไปเกิดในสุคติอัน ได้แก่นุชย์เทวดาหรือพรหม “พระโสดาบันอริยสาวกนั้น ครั้นทบทวนดู (ด้วยปัจจเวกขณญาณ) โดยอาการดังกล่าวแล้ว ยังนั่งอยู่ ณ อาสนะนั้นเองทำความเพียรในวิปัสสนาให้ยิ่งขึ้น เพื่อบรรลุ ภูมิที่ ๒ (สภากาตามิมรรคญาณ) เพื่อความเบาแห่งกามราคะและพยาบาท (อย่างหยาบ) ด้วยการกำหนดรู้ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทบทวนไปมาหยั่งลงสู่วิถีวิปัสสนาญาณ ครั้นอนุโลมญาณและโคตรภูญาณเกิดขึ้น ในตอนสุดท้ายของสังขารูปกขาญาณ (ในการทำให้ญาณ ทั้งหลายมีอุท্থัพพญาณเป็นต้นเกิดขึ้น) นั้นแล สภากาตามิมรรคก็เกิดขึ้นในลำดับโคตรภูญาณ”^{๑๑๔} เป็นมรรคญาณ ที่ ๒

๓) การหยั่งเห็นอนาคามิมรรค

ผู้ที่ประสงค์จะบรรลุมรรคผลในลำดับ อนาคามิมรรค ควรกำหนดระยะเวลาในการ ปฏิบัติธรรมแล้วตัดความมีเหยื่อใยในการเข้าผลสมาบัติ ควรอธิฐานว่า ขอให้ธรรมพิเศษคือมรรคขั้น สูงที่เรายังมีได้บรรลุจงปรากฏ ขอจงหยั่งเห็นมรรคผลขั้นสูงเกิดแล้วกำหนดรู้สภาวะธรรมทางกาย และใจที่ปรากฏในปัจจุบันขณะ ผู้ปฏิบัตินั้นยอมดำเนินไปตามวิถีแห่งวิปัสสนาญาณต่าง ๆ โดยเริ่มต้นที่ อุท্থัพพญาณ เป็นลำดับต้น ความน่ากลัวทุกข์ในสังขาร (ภยญาณ) การเห็นโทษ (อาทีนวญาณ) ความน่าเบื่อหน่าย (นิพพิทาญาณ) ความต้องการจะหลุดพ้น (มูญจิตุกัมมยตาญาณ) ความถอยกลับจากกระแสนาม (ปฏิสังขาญาณ) เมื่อวิปัสสนาญาณมีความแก่กล้าย่อมบรรลุ นิพพานดับสังขารได้เหมือนก่อน แล้วบรรลุอนาคามิมรรคญาณ อนาคามิผลญาณลำดับที่ ๓ ในขณะที่ บรรลุอนาคามิมรรคญาณ ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถที่จะเห็นอริยสัจ ๔ ได้เป็นครั้งที่ ๓ พระอริยบุคคล ชั้นอนาคามิมรรค อนาคามิผล หรือพระอนาคามิละธรรม ๓ ประการ ข้างต้นที่เรียกว่าสังโยชน์ เบื้องต่ำ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีสัพพตปราคาส และกามราคะ ปฏิฆะอย่างละเอียด พระอนาคามิเป็นผู้ไม่เวียนเกิดอีกในกามภูมิ จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสแล้วปรินิพพานที่นั่น

๔) การหยั่งเห็นอรหัตตมรรค

ผู้ที่ประสงค์จะบรรลุมรรคผลในลำดับ อรหัตตมรรคควรกำหนดระยะเวลาในการ ปฏิบัติธรรมแล้วตัดความมีเหยื่อใยในการเข้าผลสมาบัติ ควรอธิฐานว่าขอให้ธรรมพิเศษคือมรรคขั้น สูงที่เรายังมีได้บรรลุจงปรากฏขอจงหยั่งเห็นมรรคผลขั้นสูงเกิดแล้วกำหนดรู้สภาวะธรรมทางกาย และใจที่ปรากฏในปัจจุบันขณะ ผู้ปฏิบัตินั้นยอมดำเนินไปตามวิถีแห่งวิปัสสนาญาณต่าง ๆ โดยเริ่มต้นที่ อุท্থัพพญาณ เป็นลำดับต้น ความน่ากลัวทุกข์ในสังขาร (ภยญาณ) การเห็นโทษ (อาทีนวญาณ) ความน่าเบื่อหน่าย (นิพพิทาญาณ) ความต้องการจะหลุดพ้น (มูญจิตุกัมมยตาญาณ) ความถอยกลับจากกระแสนาม (ปฏิสังขาญาณ) เมื่อวิปัสสนาญาณมีความแก่กล้าย่อมบรรลุ นิพพานที่ดับสังขารได้เหมือนที่ผ่านมาแล้วบรรลุอรหัตตมรรคญาณ และอรหัตตผลญาณ ลำดับที่ ๔

^{๑๑๔} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๓๘.

“บรรลุมิที่ ๔ เพื่อละสังโยชน์ส่วนบนอีก ๕ คือ) รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา โดยไม่เหลือเลย พระอริยสาวกผู้นั้นจึงชุมนุมอินทรีย์พละ และโพชฌงค์ ให้สม่ำเสมอแล้วบดขยี้สังขารนั้นแหละด้วยญาณที่กำหนดรู้ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทบทวนไปมา หยั่งลงสู่วิถีของวิปัสสนาญาณ (อีกครั้ง) ครั้นอนุโลมญาณและโคตรภูญาณเกิดขึ้นในตอนท้ายสังขารุเปกขาญาณเกิดขึ้น”^{๑๑๕} ย่อมเห็นความดับไปแห่งสังขารได้เหมือนที่ผ่านมาก่อนแล้วบรรลุมรรคอรหัตตมรรคญาณ และอรหัตตผลญาณลำดับที่ ๔ ในขณะที่บรรลุมรรคอรหัตตมรรคญาณ ผู้ปฏิบัติจักสามารถเห็นอริยสัจ ๔ ได้เป็นครั้งที่ ๔ พระอริยะบุคคลชั้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล หรือพระอรหันต์ และสามารถละสังโยชน์เบื้องสูง (อุทธัมภาคิยสังโยชน์) ได้อีก ๕ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา รวมแล้วเป็นสังโยชน์ ๑๐

ด้วยเหตุนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมที่ได้ชื่อว่าบรรลุมรรค อริยผลได้เห็นแจ้งพระนิพพานชั้นโสดาปัตติมรรคญาณ โสดาปัตติผลญาณ จะเห็นได้ว่า ผู้ปฏิบัติมาจนได้บรรลุมรรคอรหัตตมรรคญาณนั้นต้องผ่านวิปัสสนาญาณ ๑๖ หรือวิสุทธิ ๗ ประการ คือ สิววิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิณฺณวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ โดยสามารถส่งผู้ปฏิบัติให้ถึงพระนิพพานจุจรรณ ๗ ผลัต

๒.๔ สรุปท้ายบท

ความบริสุทธิ์หมดจดที่ปราศจากกิเลสอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียดที่เป็นไปในกาย และทางจิต เป็นเหตุให้เกิดปัญญาที่นำไปสู่ความบริสุทธิ์ น้อมเข้าไปสู่มรรคผลนิพพาน โดยขั้นตอนแห่งความบริสุทธิ์ ๗ ชั้น เรียกว่า วิสุทธิ ๗ คือ

๑) สิววิสุทธิ การรักษาไว้ซึ่งความบริสุทธิ์ ความหมดจด, ไม่ต่างพร้อย ในศีลทั้งหลาย เจตนาที่จะงดเว้นจากความชั่วและทุจริต สำรวมระวังในการที่จะไม่ล่วงละเมิด โดยการงดเว้นไม่ล่วงละเมิดกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ และการงดเว้นจากมโนทุจริต ๓ เรียกว่าเป็นสิวิสุทธิ พร้อมทั้งความสำรวมระวังกาย วาจา ใจ เรียกว่า สังวรศีล เป็นการสำรวมระวังให้เกิดความบริสุทธิ์หมดจดไม่มีต่างพร้อยแห่งศีลของตนเอง ได้แก่ จตุปาริสุทธิศีล

๒) จิตตวิสุทธิ การเจริญสมถกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งจดจ่อ จิตมีความบริสุทธิ์สะอาด ปราศจากโลภะ โทสะ โมหะ กิเลสนิวรณ์ธรรมเครื่องเศร้าหมองใด ๆ ไม่สามารถเกิดแทรกขึ้นมาได้ทุกขณะที่จิตเข้าไปเพ่งจนแนบแน่นในอารมณ์กรรมฐาน อุปจารสมาธิ และ อัปปนาสมาธิ ที่ได้ในเวลานั้น ๆ เป็นจิตตวิสุทธิ ชื่อว่าสิวิสุทธิ เพราะมีสภาวะสำรวมควรรู้อย่าง ชื่อว่า จิตตวิสุทธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าทิณฺณวิสุทธิ เพราะมีสภาวะเห็น ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะมีสภาวะหลุดพ้น ชื่อว่าวิชชา เพราะมีสภาวะรู้แจ้ง ชื่อว่าวิมุตติ เพราะสภาวะสละ ชื่อว่าญาณในความสิ้นไป เพราะมีสภาวะตัดขาด ชื่ออนุปาทาญาณ เพราะมีสภาวะสงบระงับควรรู้อย่าง

^{๑๑๕} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๔๐.

๓) ทิฏฐิวิสุทธิ ระหว่างการเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในขณะที่ท้องพอง กำหนดว่า “พองหนอ” ในขณะที่ท้องยุบ กำหนดรู้ว่า “ยุบหนอ” ในขณะที่นั่ง กำหนดรู้ว่า “นั่งหนอ” ในขณะที่ถูกสัมผัส กำหนดรู้ “ถูกหนอ” ในขณะที่เห็น กำหนดรู้ว่าเห็นหนอ การกำหนดรู้อาการตามที่เกิดขึ้นจริงตามปัจจุบันขณะ อย่างต่อเนื่องจนกระทั่ง นามรูปปริเฉท ญาณเกิดขึ้น จะสามารถแยก रूप แยกนามตามความเป็นจริง ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ความเห็นที่บริสุทธิ์ ปราศจากทิฏฐิ คือความเห็นได้แก่ อตตานุทิฏฐิ คือ ความเห็นคิดว่ารูปนาม คือตัวตน มีความคงอยู่เสมอไม่สูญไม่หายไป และสักกายทิฏฐิ คือ ความเห็นคิดว่าอุปาทาน ชั้น ๕ เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เช่นนี้เป็นความเห็นที่บริสุทธิ์ถูกต้อง เรียกว่า ทิฏฐิวิสุทธิ

๔) กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณ (ความบริสุทธิ์แห่งปัญญา) เป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย ได้แก่ ความบริสุทธิ์เพราะหายสงสัย (เกี่ยวกับกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคตและปัจจุบัน) คือ ขณะพิจารณาอยู่พบเพียงเหตุและผล ที่ล่วงมาแล้วก็เพียงเหตุและผลต่อไปก็มีเพียงเหตุและผลเท่านั้น ความรู้นี้เป็นขั้น ตีรถปริญา คือ รู้สามัญลักษณะของไตรลักษณ์ และสามารถรู้เห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริงว่า รูปนามอาศัยกันและกัน เป็นเหตุปัจจัยเกิดขึ้น รูปและนามเป็นผล เกิดจากเหตุ คือรูปนามนั่นเอง หาได้มีผู้ใดสร้าง เนรมิตหรือบันดาลให้เกิดขึ้นมา รูปนามทั้งหลายอาศัยกันและกันเป็นเหตุเป็นปัจจัยเกิดขึ้นดำเนินไป ไม่ว่าจะป็นรูปนามในอดีต อนาคต หรือแม้แต่ปัจจุบัน ก็จะทำตามธรรมชาติอย่างไม่ขาดสาย ไม่มีความยั่งยืน ไม่ใช่อัตตาตัวตน ไม่ใช่บุคคล ตัวตน เรา เขา ตามความเป็นจริงผ่านพ้นความสงสัย ชื่อว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ

๕) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความเห็นอันบริสุทธิ์ที่เกิดขึ้นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง สามารถตัดสินใจได้ว่า การยินดีในนิमितเป็นทางผิด และการกำหนดเท่านั้นจึงจะเป็นทางถูก เป็นญาณที่ปรากฏคือสัมมสนญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นไตรลักษณ์ คือ ความเกิดดับของรูปนาม แต่รู้ว่ารูปนามดับไปก็เพราะเห็นรูปนาม ใหม่เกิดขึ้นสืบต่อแทนขึ้นมาแล้ว เมื่อกำหนดรู้รูปนามตามธรรมชาติที่มีอยู่จริงในปัจจุบันขณะอย่างไม่ขาดสายจะปรากฏสภาวะธรรมฝ่ายดีที่เป็นอุปกิเลส เป็นเครื่องที่ทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง ๑๐ ประการ คือมีแสงสว่าง पीติ สุข ปัสสทธิ ศรีทธา เหล่านี้เป็นต้น หากผู้ปฏิบัติหลงยึดติดยึดใจในสิ่งเหล่านี้แล้ว ก็จะเป็นการปฏิบัติที่ผิดทาง และเป็นอันตรายต่อความก้าวหน้าของวิปัสสนาแต่ถ้าหากผู้ปฏิบัติกำหนดรู้้อย่างต่อเนื่อง โดยไม่ยึดติดไม่หลงยึดใจในธรรมเหล่านี้ จะทำให้สมาธิมีความต่อเนื่องมีกำลังและก้าวหน้าเป็นทางปฏิบัติที่ถูกต้องซึ่งจะสามารถบรรลุถึงมรรคญาณ ผลญาณ พระนิพพานอันเป็นพระธรรมจริงความรู้เห็นความบริสุทธิ์ สามารถแยกแยะทางปฏิบัติที่ผิดและทางที่ถูกได้ จึงเรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

๖) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งความรู้ความเห็นในทางปฏิบัติที่ถูกต้อง เมื่อกำหนดรู้้อย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งผ่านพ้นอุปกิเลสทั้งหลายอันเป็นเครื่องทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง มีแสงสว่างเป็นต้น วิปัสสนาญาณทั้ง ๙ นับตั้งแต่ อุทยัพพญาณเป็นต้นไป จะเกิดความก้าวหน้าไปตามลำดับจนถึงอนุโลมญาณทางปฏิบัติที่เป็นความรู้เห็นที่บริสุทธิ์ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณทั้ง ๙ นี้ ชื่อว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ

๗) ญาณทัสสนวิสุทธิ เมื่อกำหนดรู้จนกระทั่งรูปรูปนามทั้งหมด กล่าวคือ รูปและนาม ซึ่งเป็นอารมณ์ที่ถูกกำหนดรู้ กับนามคือจิต ซึ่งทำหน้าที่กำหนดรู้ดับสิ้นไป บรรลุถึงพระนิพพานด้วยอำนาจของมรรคญาณทั้ง ๔ ความดับสิ้นของรูปรูปนามด้วยอำนาจมรรคญาณทั้ง ๔ นี้ ชื่อว่า ญาณทัสสนะวิสุทธิ

ผู้ปฏิบัติมาจนได้บรรลุถึงพระนิพพานนั้นต้องประจักษ์แจ้งในวิปัสสนาญาณ ๑๖ โดยดำเนินผ่านทางที่มีขั้นตอนแห่งความบริสุทธิ์ ๗ ขั้น ที่เรียกว่าวิสุทธิ ๗ ประการ คือ สीलวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิณฺฐวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ โดยสามารถส่งผู้ปฏิบัติให้ถึงพระนิพพานด้วยวิสุทธิ ๗ ประการนี้

บทที่ ๓

ไตรสิกขาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนามุ่งเน้นทรงเสริมให้มนุษย์ทุกคนได้ศึกษาและค้นคว้าด้วยตนเอง ซึ่งการศึกษาตามหลักของพระพุทธศาสนานั้นเป็นการศึกษาเพื่อให้เป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด และมุ่งไปสู่ความพัฒนาที่เป็นระบบในขั้นของการปฏิบัติอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ เมื่อมีความพัฒนาอย่างสมบูรณ์เต็มเปี่ยมแล้วหลักการพัฒนาทั้ง ๓ ประการนี้เป็นการฝึกอบรมทาง กาย วาจา ใจ และปัญญา ให้มีความพัฒนาไปสู่ทางที่ดีขึ้นไป จนในที่สุดมุ่งหน้าเข้าสู่พระนิพพาน ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาโดยการศึกษาเพื่อให้เกิดการพัฒนานั้น แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยที่ทั้ง ๓ ประการนี้จะพัฒนาขึ้นไปโดยลำดับ ดังนั้นแล้วจึงนำหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นหลักของการพัฒนาให้เกิดความบริบูรณ์อย่างครบถ้วนมาแสดงโดยกำหนดประเด็นดังนี้

- ๓.๑ ความหมายของไตรสิกขา
- ๓.๒ ความสำคัญของไตรสิกขา
- ๓.๓ ประเภทของไตรสิกขา
- ๓.๔ สรุปท้ายบท

๓.๑ ความหมายของไตรสิกขา

๑) นิยามความหมายโดยหลักสัททนต์

สิกขา การศึกษา, การเล่าเรียน, การเรียนรู้, ข้อที่ควรศึกษา

สิกขน์ สิกขา การศึกษา (สิกข ธาตุ ในความหมายว่าศึกษา, การเรียนรู้ อ ปัจจัย อา อิตฺ.)

สิกขียเตติ สิกขา ข้อปฏิบัติอันบุคคลศึกษา (เหมือนวิ.ต้น)

สิกขิตพพาติ สิกขา ข้อปฏิบัติอันบุคคลพึงศึกษา (เหมือนวิ.ต้น)

สิกขนฺเต อชฺฌายนฺเต เอตยาติ สิกขา ข้อเป็นเครื่องศึกษา (เหมือนวิ.ต้น)^๑

^๑ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์เสียงเชียง เพียรเพื่อพุทธศาสน์ จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๙๓๒.

๒) นิยามความหมายโดยอรรถนัย

ไตรสิกขา แปลว่า สิกขา ๓ คำว่า สิกขาแปลว่า การศึกษา การสำเหนียก การฝึก ฝึกหัด ฝึกปรือ ฝึกอบรม เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นสำหรับฝึกอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ ความหลุดพ้น หรือพระนิพพาน ซึ่งสิกขาสสามารถแบ่งออกเป็น ๓ ประการ คือ

๒.๑) อธิศีลสิกขา คือ ศีลอันยิ่ง, อธิศีลเป็นข้อที่จะต้องศึกษาข้อปฏิบัติเพื่ออบรมพัฒนาศีลอย่างสูง ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๗๗ ศีล ๓๑๑ เป็นศีล, ปาติโมกข์สังวรเป็นอธิศีล แต่ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๗๗ ศีล ๓๑๑ ที่รักษาด้วยความเข้าใจสำรวมด้วยความระมัดระวังเป็นอธิศีล (Training in Higher Morality)^๒ ศีลดังกล่าว คือ ข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดความประพฤติที่เรียบร้อย เป็นเจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิดด้วยการงดเว้นเป็นเครื่องนำออกจากสังสารวัฏ

๒.๒) อธิจิตตสิกขา คือ จิตอันยิ่ง อธิจิตเป็นข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกอบรมพัฒนาจิตให้มีสมาธิเป็นอย่างสูง (กุศลจิตทั้งหลายจนถึง สมาบัติ ๘ เป็นจิต, ฌานสมาบัติที่เป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา เป็นอธิจิต แต่สมาบัติ ๘ นั้นแหละ (Training in higher Mentality หรือ Mental Discipline)^๓ จิตที่ถูกฝึกฝนให้เกิดการพัฒนา ที่เป็นอธิจิต คือจิตที่ปราศจากนิรวณ ๕ ประการ เป็นจิตที่มีความบริสุทธิ์เมื่อปฏิบัติด้วยความเข้าใจมุ่งให้เป็นเครื่องหนุนนำออกจากวัฏฏะ เป็นอธิจิต

๒.๓) อธิปัญญาสิกขา การฝึกศึกษาทางปัญญาอย่างสูง สมบูรณ์ เป็นอิสระไร้ทุกข์สิ้นเชิง (Training in Higher Wisdom)^๔ ปัญญาที่ถูกฝึกให้พัฒนาย่อมทำให้หยั่งเห็นสภาวะที่ปรากฏขึ้นตามความเป็นจริง อย่างถูกต้อง ตรงตามความจริงที่เรียกว่าสามัญญลักษณะหรือไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ปัญญาที่พิจารณาเห็นไตรลักษณ์นี้เป็นปัญญาที่ได้ถูกพัฒนาให้เกิดขึ้น เมื่อปัญญาที่ถูกพัฒนาไปตามลำดับอย่างจนทำให้เกิดความรู้แจ้งที่สามารถชำระจิตให้บริสุทธิ์หลุดพ้นปราศจาก อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ต่าง ๆ ได้

ไตรสิกขานั้น ถือว่าเป็นระบบการปฏิบัติธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ มีขอบเขตครอบคลุมมรรคทั้งหมด และเป็นการนำเอาเนื้อหาของมรรคไปใช้อย่างหมดสิ้นบริบูรณ์ มรรคเป็นระบบการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในแง่เนื้อหา ฉันท ไตรสิกขาก็เป็นระบบการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในแง่การใช้งาน ฉันทนั้น และไตรสิกขานี้แหละที่มารับช่วงหลักปฏิบัติจากมรรค เพื่อให้มองเห็นเป็นหมวดหมู่ อันจะส่งเสริมให้เข้าใจให้ชัดเจน ท่านจัดองค์ประกอบทั้ง ๘ ขงมรรค เข้าเป็นประเภท ๆ เรียกว่า ชั้น ซึ่งแปลว่าหมวดธรรม มี ๓ ชั้น กล่าวคือ ศีลชั้น สมาธิชั้น และปัญญาชั้น เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเป็นศีลสิกขา สัมมาวายามะ

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิตภัณฑ์ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๕๔๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๖.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๖.

สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเป็นสมาธิศึกษา สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดเป็นปัญญาศึกษา^๕

๓.๒ ความสำคัญของไตรสิกขา

หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มนุษย์และเหล่าสาวกได้ดำเนินไปอย่างถูกต้องและเมื่อเหล่าสาวกและพุทธบริษัททั้ง ๔ นั้นดำเนินไปตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นั้นย่อมเป็นทางดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ คือ พระนิพพานซึ่งเป็นความบริสุทธิ์ที่หมดจดปราศจากมลทินเครื่องเศร้าหมองซึ่งหลักคำสอนที่มุ่งหน้าไปสู่พระนิพพานนั้นมีอยู่ถึง ๓๗ ประการ ที่เรียกว่า โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ประกอบไปด้วย สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งโภธิปักขิยธรรมทั้ง ๓๗ ประการนี้เป็นธรรมที่ฝึกฝนต่อการตรัสรู้ หรือแก้กมลแก่อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ เมื่อโภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนั้นเป็นธรรมแห่งการตรัสรู้แล้วพระพุทธเจ้ายังได้ย่น โภธิปักขิยธรรมลงมาเหลือเพียงแค่ วิสุทธิ ๗ จากนั้นจึงย่นวิสุทธิ ๗ เหลือเพียงแค่ ๓ ประการ คือ ศิลสมาธิ ปัญญา^๖ เรียกว่าไตรสิกขา ๓ เป็นข้อที่ควรศึกษา เมื่อจะกล่าวถึงไตรสิกขาในทางปฏิบัติแล้วนั้นก็คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ สัมมาวาจา (วาจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) องค์มรรคสามประการนี้เป็นศีลสิกขา สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (จิตมั่นชอบ) องค์มรรคสามประการนี้เป็นจิตตสิกขา สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) องค์มรรคสองประการที่เป็นปัญญาศึกษา^๗

ไตรสิกขา ถือได้ว่าเป็นกระบวนการปฏิบัติธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์และมีขอบเนื้อหาและการปฏิบัติทั้งหลายนั้น ด้วยการฝึกฝนและนำไปสู่ความพัฒนาให้ กาย วาจา ใจ เป็นปกติให้กายที่พัฒนาด้วยศีลสมาธิแล้วก่อให้เกิดปัญญาเพิ่มพูนไปในทางที่ดีขึ้นด้วยสิกขา ๓ “ภิกษุทั้งหลาย สิกขา ๓ ประการนี้ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา”^๘ เมื่อกาย วาจา ใจ ถูกพัฒนาไปโดยตามหลักของไตรสิกขาแล้วการพัฒนานั้นจะนำบุคคลนั้นไปสู่ความเจริญและความบริสุทธิ์หมดจดได้ก็ด้วย ไตรสิกขา

พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องของไตรสิกขาไว้ ถึงความที่ภิกษุนั้นรักษา แล้วเจริญสมาธิจนเกิดปัญญา ถึงแม้ภิกษุนั้นจะล่วงละเมิดสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้บ้าง แม้เพียงแค่น้อย พร้อมทั้งยังสมาทานศึกษาในสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเพื่อเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์^๙ พร้อมทั้งยังเพียรพยายามทำความหลุดพ้นให้เกิดขึ้นโดยเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติให้ปรากฏขึ้นพร้อมทั้งความสิ้นอาสวะกิเลสด้วยปัญญา ในขณะที่รักษาศีลแล้วเจริญสมาธิจนเกิด

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๔๕.

^๖ พระมหาพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิ ญาณ นิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากัมมัฏฐาน, ธนิต อยู่โพธิ์ แผลและเรียบเรียง, หน้า ๑.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๔๔.

^๘ อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๘.

^๙ ดูรายละเอียดใน อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๘.

ปัญญาเห็นแจ้งในความเป็นไปตามธรรมชาติ คือ กฎของไตรลักษณ์ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ สามารถละสังโยชน์เบื้องต้นได้ ๓ ประการได้และทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง จนในที่สุด สามารถละสังโยชน์เบื้องสูงได้ ละกิเลสอย่างละเอียดที่แทรกซึมอยู่ในจิตสันดานโดยสิ้นเชิง^{๑๐}

“อริสัจสี่ประการ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีล ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เรียกว่า อริสัจสี่ประการ อริจิตตสิกขาเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามทั้งหลาย ฯลฯ บรรลุจุดตถุณานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน นี้เรียกว่า อริปัญญา ภิกษุมีความเพียร มีความเข้มแข็ง มีปัญญาเพ่งพินิจ มีสติ คຸ້ມครองอินทริย ครอบงำทุกทศด้วยอัปปมาณสมาธิ ประพฤติอริสัจสี่ประการ อริจิตตสิกขา และอริปัญญาสิกขา ฯลฯ ท่านผู้นั้นประกอบด้วยวิมุตติอันเป็นที่สิ้นตัณหาอ้อมมีจิตหลุดพ้น”^{๑๑} เพราะอาศัยศีล สมาธิ ปัญญา นี้ ย่อมส่งผลให้เห็นแจ้งในเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ ทำให้อาสวะทั้งหลายสิ้นไปก็ด้วย ไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา

๑) ความสำคัญของอริสัจสี่ประการ

ความสำคัญของอริสัจสี่ประการ ความที่ดำรงอยู่ด้วยความเป็นปกติสุข โดยมีเจตนาที่จะงดเว้นจากการทำบาปด้วยการรักษาศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ ศีล ๓๐๑ การรักษาศีล เช่นนี้เป็นการรักษาเพื่อทำให้มีความประพฤติทางกาย วาจา และใจที่เป็นปกติ แต่ศีลที่เป็นไปเพื่อการบรรลุธรรมผลเป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหาและทิฏฐิ มีความสำรวมระวังในปาติโมกข์สังวรศีล เป็นการสำรวมโดยมีรูปธรรมและนามธรรมเป็นอารมณ์ สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโคจร เห็นโทษภัย แม้เพียงแค่เล็กน้อย ความสำรวมระวังเหล่านี้เป็นอริสัจสี่ประการ เป็นศีลที่เหมาะสมแก่การเจริญสมาธิ “อริสัจสี่ประการเป็นอย่างไร เป็นผู้ที่มีศีล สำรวมด้วยการระวังในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโคจร เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ ศีลชั้นเล็ก ศีลชั้นใหญ่ ศีลเป็นที่พึงเบื้องต้น เป็นความประพฤติสำรวม เป็นความระวัง ชื่อว่าอริสัจสี่ประการ”^{๑๒} เพราะความสำรวมระวังในปาติโมกข์สังวร อริสัจสี่ประการจึงเป็นศีลที่เหมาะสมแก่การเจริญสมาธิ (จิตตสิกขาต่อ)

^{๑๐} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติ ลำดับการบรรลุธรรมของ พระพุทธเจ้า, สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) ตรวจชำระ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๓๙๕.

^{๑๑} อ.ทก. (ไทย) ๒๐/๙๒/๓๒๐.

^{๑๒} ช.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

๒) ความสำคัญของสำคัญอภิจิตตสิกขา

ความเป็นเอกัคคตาของจิตที่ทำให้เกิดความตั้งมั่นในอารมณ์ใด อารมณ์หนึ่ง จิตที่เป็นเอกัคคตานั้นส่งผลให้เกิดความสงบภายในโดยความที่จิตนั้นปราศจากนิวรณ์ธรรมจนบรรลุตติยฌานที่มีเพียงอุเบกขา เพราะความสงบและทุกข์ได้เรียกว่าเป็นอภิจิตตสิกขาเพราะความสงบระงับไปแห่งนิวรณ์ธรรมทั้งหลาย “อภิจิตตสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากกามและอกุศลทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ และสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ ฯ บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขาอยู่นี้ชื่อว่าอภิจิตตสิกขา”^{๑๓} ศีลที่รักษามานานแล้ว หรือศีลที่สมาทานก่อนปฏิบัติธรรมนั้นส่งผลให้เกิดความสงบระงับภายในทำให้จิตที่ปราศจากนิวรณ์นั้นปรากฏขึ้น เมื่อจิตที่เป็นสมาธิและปราศจากนิวรณ์ธรรมทั้งหลายแล้วย่อมก่อให้เกิดปัญหาตามขึ้นมา เมื่อมีศีลที่บริสุทธิดีแล้ว ชื่อว่าเป็นรากฐานมั่นคงที่จะทำสมาธิ เพื่อชำระใจให้บริสุทธิอีกต่อไป

๓) ความสำคัญของอภิปญญาสิกขา

เมื่อสมาธิที่มีความแก่กล้าดีแล้วย่อมทำให้เกิดปัญหาที่มีความละเอียดลึกซึ้งปราศจากความยึดถือว่าปัญญานั้นเป็นเราหรือปัญญาของเรา คือ ไม่ถูกค้นหาและทฤษฎีเข้าครอบคลุม เมื่อปัญญาที่เกิดขึ้นปัญญานั้นไม่เป็นที่ตั้งของค้นหาและทฤษฎีแล้ว สามารถหยั่งเห็นความเกิดดับเพิกถอนกิเลส ให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์ ด้วยการหยั่งเห็นอริยสัจ ๔ ประการ “อภิปญญาสิกขา คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐหยั่งความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ เธอรู้ตามความจริงว่า นี้สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) เธอรู้ตามความจริงว่า นี้ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) เธอรู้ตามความจริงว่า นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า เหล่านี้อัสวะ เธอรู้ตามความจริงเหล่านี้ชื่อว่า ปัญญาสิกขา”^{๑๔}

ฉะนั้นไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นสิกขาที่บุคคลนั้นปฏิบัติตามแล้วย่อมทำให้เกิดการพัฒนาทั้งในทางด้าน กาย วาจา ใจ และทำให้เกิดปัญญา ซึ่งปัญญานั้นที่เกิดขึ้นนั้นเป็นปัญญาที่ถูกพัฒนาโดยจะช่วยให้ดำเนินไปตามถูกต้อง ตามครรลองคลองธรรม และเป็นปฏิปทานำไปสู่ความสิ้นทุกข์โดยประการทั้งปวง

๓.๓ ประเภทของไตรสิกขา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ส่งเสริมให้มนุษย์ทุกคนได้ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง การศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นการศึกษาให้คนมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดในสภาพธรรมที่ปรากฏ โดยจำแนกออกไปเป็น ๓ ประการคือ ศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา ซึ่งข้อปฏิบัติ ๓ ประการนี้จะส่งผลให้กาย วาจา ใจ และปัญญาได้พัฒนาขึ้นไปโดยตามลำดับ จนเข้าสู่ความบริสุทธิปราศจากเครื่องเศร้าหมอง ที่เรียกว่า นิพพาน

^{๑๓} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๑๔} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

๓.๓.๑ ศิลสิกขา

ขั้นแรกของไตรสิกขาซึ่งเป็นเบื้องต้นของไตรสิกขานั้น คือ ศิลสิกขา เป็นข้อปฏิบัติดี และความประพฤติที่ถูกทาง ตามหลักทั่วไป พร้อมทั้งไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น และไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองอีกด้วยข้อปฏิบัติที่ว่านี้ คือ ศิลสิกขา ศิลสิกขานั้นจำแนกออกเป็นหลายประเภท คือ ศิล ๕ ศิล ๘ ศิล ๑๐ ศิล ๒๒๗ ศิล ๓๑๑ เป็นการปฏิบัติเพื่อความสงบเรียบร้อย ปราศจากโทษขั้นต้น ๆ ทางกาย และทางวาจาของตน และทำให้การอยู่ร่วมกันสังคมนั้นเป็นสุข

ศิลปะที่เป็นหลักกลางเป็นศิลปะที่ถือปฏิบัติเป็นหลักความประพฤติขั้นพื้นฐานนั้น ซึ่งเป็นเปรียบเทียบแก่นของการฝึกอบรมขั้นแรก คือ ศิลธรรม โดยเริ่มให้เกิดผลของการปฏิบัติ ทั้งแก่บุคคลอื่น ๆ และสังคมรอบข้างด้วย เป็นหลักพื้นฐานเบื้องต้นแรก โดยการเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐^{๑๕} ประการ แล้วเพียรพยายามรักษาในกุศลกรรมบถ ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานขั้นแรกสุด ของการควบคุมกาย และวาจาให้เป็นปกติ ด้วยเบญจศีล ซึ่งศิลสิกขานี้ เป็นหมวดศีลในอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาวาจา (การกล่าวชอบ) สัมมากรรมันตะ (การกระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ)^{๑๖} โดยที่ เจตนาที่จะงดเว้นจากความชั่วหรือทุจริต เจตนาเจตสิก ความระวัง และการไม่ล่วงละเมิดข้อห้าม

๑) สารสำคัญของศีลขั้นพื้นฐาน

๑.๑) การงดเว้นจากกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ ชื่อว่าเจตนาศีล

๑.๒) การงดเว้นจากมโนทุจริต ๓ ชื่อว่าเจตสิกศีล

๑.๓) ความสำรวมระวังหรือสังวรนั้น เรียกว่า สังวรศีล แบ่งออกเป็น ๕ ประการ คือ ปาฏิโมกขสังวร สติสังวร ญาณสังวร ขันติสังวร วิริยะสังวร^{๑๗}

ดังนั้นศิลปะที่เป็นพื้นฐานที่เป็นหลักกลาง สำหรับประชาชนทั่วไปแล้ว คือ ศิลในอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ ที่เป็นองค์มรรค เป็นการพูด การกระทำ การประกอบอาชีพะอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่จะต้องมีเจตนาที่จะงดเว้น เป็นความสำรวมระวัง “ศิลปะที่รวมแห่งความสำรวม เป็นที่รวมแห่งความไม่ล่วงละเมิด เป็นที่รวมแห่งเจตนาที่เกิดขึ้นขณะสำรวมและไม่ล่วงละเมิดนั้น”^{๑๘} โดยปราศจากความทุจริต หรือ ความเบียดเบียน รวมไปถึงความสุจริตต่าง ๆ ด้วย ซึ่งศิลขั้นพื้นฐานคือ

^{๑๕} พระภิกษุวิสุทธิคุณ (เสริมชัย ชยมงคล), **คู่มือปฏิบัติไตรสิกขา (ศิลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา)**, ๒๕๔๗, หน้า ๘.

^{๑๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**, พระคัมภีร์สาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อูปสโม), (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๗), หน้า ๘๗.

^{๑๗} วศิน อินทสระ, **สารสำคัญของแห่งวิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๗), หน้า ๒๙.

^{๑๘} ชู.ป. (ไทย) ๓๑/๓๙/๖๐.

- ๑) สัมมาวาจา เจรจาชอบ ได้แก่
 - ๑.๑) ละมุสาวาท เว้นการพูดเท็จ
 - ๑.๒) ละปิสฺสูณาวาจา เว้นการพูดส่อเสียด
 - ๑.๓) ละผลฺลสุวาจา เว้นการพูดคำหยาบ
 - ๑.๔) ละสัสมัปปลาปะ เว้นการพูดเพ้อเจ้อ

- ๒) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ ได้แก่
 - ๑.๑) ละปาณาติบาต เว้นการทำลายชีวิต
 - ๑.๒) ละอทินนาทาน เว้นการเอาของที่เขาไม่ได้ให้
 - ๑.๓) ละกาเมสุมิฉฉาจาร เว้นการประพฤตินิดในกาม^{๑๙}

๓) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ ละมิฉฉาชีพ เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ รวมถึง ความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพ และการทำงานที่ไม่คั่งค้างอาภูล

๒) ประเภทของศีล

เจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิด กฎระเบียบละเมิดกฎเกณฑ์ ที่ทางสังคมนั้น ๆ วางไว้เพื่อช่วยให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นไปในทางที่ดีงามในทางที่ถูกที่ควร ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่นได้รับความลำบาก ด้วยการเบียดเบียนผู้อื่นหรือสัตว์อื่นให้ได้รับความเดือดร้อนทั้งทางกาย วาจา และทางใจ ความเจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิดนั้น เรียกว่าศีล แบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ

๒.๑) เบญจศีล (ศีล ๕) เป็นศีลขั้นพื้นฐานเป็นข้อกำหนดอย่างต่ำสุดในการควบคุมความประพฤติของมนุษย์แต่ยังคงสามารถใช้ชีวิตตามแบบที่เป็นปกติของสามัญชนทั่วไปได้ ศีล ๕ เป็นเครื่องกำหนดให้ชีวิตมนุษย์ทุกคนมีชีวิตแบบปกติโดยอยู่ปราศจากโทษภัย ปราศจากความเบียดเบียน ด้วยการละเว้น โดยเว้นจากปาณาติบาต (ไม่ทำลายชีวิต) เว้นจากอทินนาทาน (ไม่เอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้) เว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร (ไม่ประพฤตินิดในกาม) เว้นจากมุสาวาท (ไม่พูดเท็จ) เว้นจากสุราเมรัย (ไม่ดื่มของมึนเมา)

เบญจศีล หรือ ศีล ๕ ที่กล่าวมาแล้วนั้น เมื่อบุคคลใดที่ประพฤติปฏิบัติตามทั้ง ๕ ประการนั้น บุคคลนั้นย่อมได้รับความสุขโดยปราศจากความเดือดร้อนทั้งทางกาย และใจ และเป็นเคารพนับถือของคนในสังคมนั้นอีกด้วย “ศีล ๕ ประเภท ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เดือดร้อนใจ เพื่อปราโมทย์ เพื่อปิติ เพื่อปัสสัทธิ เพื่อโสมนัส เพื่อการปฏิบัติโดยเอื้อเพื่อเพื่อความเจริญ เพื่อทำให้มากด้วยเครื่องประดับ เพื่อเป็นเครื่องป้องกัน เพื่อเป็นเครื่องแวดล้อม”^{๒๐}

๒.๒) ศีล ๘ เป็นศีลสำหรับฝึกฝนตนเองให้ยิ่งขึ้นไปด้วยการรักษา ในบางโอกาส หรือจะรักษาเป็นประจำก็สามารถทำได้ เป็นบ่อเกิดแห่งความดีพร้อมทั้งยังเป็นประธานในธรรมทั้งหลาย โดยการสมาทานรักษาใน ๘ ประการ เว้นจากการทำลายชีวิต เว้นจากการถือเอาของที่

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๖/๓๗๑.

^{๒๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๒.

เขามิได้ให้ เว้นจากการประพาศิตในพรหมจรรย์ (เว้นร่วมประเวณี) เว้นการพูดเท็จ เว้นจากของเมาคือสุราเมรัย ซึ่งเป็นพื้นฐานแห่งความประมาท เว้นจากบริโภคอาหารในเวลาวิกาล เลยเที่ยงคืนไปแล้ว เว้นจากฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่ “เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ในโลก ไม่ทรงเสวยน้ำจืดไม่ตรัสเท็จ และทรงยินดีเฉพาะมเหสีของพระองค์หนึ่ง ของจงทรงสมทานอุโบสถศีลประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้ ซึ่งเป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร”^{๒๑}

๒.๓) ศีล ๑๐ เป็นศีลสำหรับสามเณรรักษาสาธนารักษานิสกขาบททั้ง ๑๐ ที่สามเณร หรือสามเณรวิศรศึกษาและสมทานรักษาเพื่อให้เกิดความเรียบร้อย พร้อมทั้งยังเป็นบ่อเกิดแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย เว้นจากการทำลายชีวิต เว้นจากถือเอาสิ่งที่เขาไม่ให้ เว้นจากการประพาศิตพรหมจรรย์ เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากของมีนเมา เว้นจากบริโภคอาหารในเวลาวิกาล เว้นจากการฟ้อนรำ เว้นจากการตัดทรงดอกไม้ เว้นจากที่นอนสูงใหญ่ เว้นจากการรับเงินและทอง

๒.๔) ศีล ๒๒๗ เป็นศีล หรือข้อห้ามของพระสงฆ์จัดว่าเป็นสิกขาบทมาในปาติโมกข์ เป็นข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามเพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยแก่หมู่คณะสงฆ์ อีกทั้งยังเป็นข้อปฏิบัติที่ช่วยเอื้อแก่การปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์โดยแบ่งศีล ๒๒๗ ข้อ โดยแบ่งออกเป็นหมวดดังนี้

- ๑) ปาราชิก ๔
- ๒) สังฆาทิเสส ๑๓
- ๓) อนิยต ๒
- ๔) นิสสัคคียปาจิตติย ๓๐
- ๕) ปาจิตติย ๙๒
- ๖) ปาฏิเทสนียะ ๔
- ๗) เสขียวัตร ๗๕
- ๘) อธิกรณสมณะ ๗

๒.๕) ศีล ๓๑๑ คือเป็นข้อที่พระพุทธเจ้าห้ามสำหรับป้องกันไม่ให้ภิกษุณีทั้งหลายนั้นล่วงละเมิดในข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เรียกว่าภิกษุณีปาฏิโมกข์^{๒๒} เพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุณีในพระพุทธศาสนาปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยแก่หมู่คณะ อีกทั้งยังเป็นข้อปฏิบัติที่ช่วยเอื้อแก่การปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์โดยแบ่งศีลของภิกษุณีออกเป็น หมวด คือ

- ๑) ปาราชิก ๘
- ๒) สังฆาทิเสส ๑๗
- ๓) นิสสัคคียปาจิตติย ๓๐

^{๒๑} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๙๓/๒๑๖๔.

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๓๙๓.

- ๔) ปาจิตตีย์ ๑๖๖
- ๕) ปาฏิเทสนีเย ๘
- ๖) เสขียวัตถุ ๗๕
- ๗) อธิกรณสมณะ ๗

ศีลทั้ง ๕ ประเภทนั้นเป็นการปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเป็นปกติ มีความประพฤติที่เบาพร้อม โดยมีเจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิดในข้อที่ทรงห้าม และประพฤติในข้อปฏิบัติที่ทรงอนุญาต เพื่อให้เกิดความดีงามในสังคัมและหมู่คณะนั้น ๆ ศีลที่สมาทานประพฤติดีแล้วย่อมจะก่อให้เกิดความร่าเริงใจว่า ศีลของเราหมดจดดี และก่อให้เกิดความปราโมทย์ ความปิติยินดี ความสงบกายสงบใจ ความปลาบปลื้มโสมนัส ความตั้งมั่นแห่งจิต และยถาภูตญาณ คือ ปัญญาที่หยั่งเห็นรูปรูปนามตามความเป็นจริง^{๒๓}

๓) อธิศีลสิกขา ศีลอย่างยิ่ง

“อธิศีลสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีลสำรวมระวางในปาติโมกข สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโคจร เห็นโทษภัยแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ สีสันต์เล็ก สีสันต์ใหญ่ ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวาง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล”^{๒๔}

ศีลที่เป็นข้อปฏิบัติของพระสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นศีลที่ความบริสุทธิ์หมดจดทั้งทางกาย ทางวาจา และใจ เพราะศีลเป็นต้นเหตุแห่งการเกิดสมาธิและปัญญาแล้ว เป็นศีลที่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น ศีลขั้นนี้ชื่อว่า ปาติโมกขศีล ๔ เพราะมี ๔ อย่าง คือ ปาติโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวะปาติโมกขศีล และปัจฉัยสันนิสิตศีล^{๒๕}

๓.๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล คือความสำรวมในพระปาติโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้านั้นทรงห้าม^{๒๖} โดยสมาทานแล้วตั้งอยู่ในวิริติ “เจตนาเป็นเหตุ” เมื่อเจตนาที่จะงดเว้นแล้วสมาทานรักษาศีลของตนเองนั้นให้บริสุทธิ์ไม่เจือปนด้วยอามิสและกิเลสตัณหา เพราะเมื่อภิกษุสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาต้องน้อมนำศีลที่เป็นปาติโมกข์สังวรนี้ไปปฏิบัติเพื่อพรหมจรรย์เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ จากสังสารวัฏข้ามพ้นจากความเกิด ความแก่ และความตาย “ศีลอันเป็นสิกขาบททั้งหลายนั้นเรียกว่า ปาติโมกข์ เพราะคุ้มครองรักษาภิกษุนั้น คือ ปลดเปลื้องภิกษุผู้รักษาศีลนั้นให้หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งหลาย มีทุกข์ในอบายเป็นต้น ความระวาง ชื่อว่า ความสังวร เป็นปกติไม่ล่วงละเมิดที่เกิดทางกายและเกิดทางวาจา ความสังวรนี้ชื่อว่า ปาติโมกข์สังวร”^{๒๗}

^{๒๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ, พระคัมภีร์สาราภังค์ แปลและเรียบเรียง, ๒๕๔๘, หน้า ๕๘.

^{๒๔} ชุม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

^{๒๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๓

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๗๕๐.

^{๒๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๒๕.

๓.๒) อินทรีย์สังวรศีล เป็นความร่วมมืออินทรีย์ ระวังบาปอกุศลธรรม เช่น ความชอบชัง ตีใจ หรือความขัดใจ ในขณะที่รับรู้อารมณ์ ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ถูกต้อง กระทบสัมผัสและใจที่รู้ความคิด^{๒๘} ในขณะที่มีอารมณ์เข้ามากกระทบ ไม่ว่าจะป็นอารมณ์ที่น่าพอใจ หรือไม่น่าพอใจกล่าวคือ เห็นสักแต่ว่าเห็น ได้ยินสักแต่ว่าได้ยิน สัมผัสสักแต่ว่าสัมผัส เท่านั้นโดยป้องกันเพื่อไม่ให้เกิดปรุงแต่งทางใจ เพราะเมื่อเกิดความปรุงแต่งนั้นแล้วย่อมที่จะเป็นช่องทาง ก่อให้เกิดอกุศลธรรม คือ กิเลส อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เพราะอินทรีย์สังวรศีลนั้นที่ภิกษุทั้งหลาย สมาทานรักษา ด้วยการสำรวม ในขณะที่ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น พร้อมทั้งไม่มีความยินดีพอใจ ไม่ทำความกำหนดทั้งหลายนั้นให้เกิดขึ้น ไม่มีจิตซัดส่ายไปตามอำนาจของ กิเลส มีจิตที่ไม่คิดพยาบาท มีความมั่งคงภายใน^{๒๙} อินทรีย์สังวรนี้พระโบราณจารย์ท่านเปรียบ เหมือนประตูเมืองที่ปิดแล้ว “ถึงเรือนทั้งหลายที่อยู่ภายในเมืองเป็นต้นมิได้ปิดประตู แม้ถึง กระนั้น ก็ชื่อได้ว่ารักษาดีแล้วคุ้มครองดีแล้ว ซึ่งสิ่งของทั้งหมด ที่อยู่ภายในเมืองนั้นแล เพราะเหตุว่า เมื่อปิดประตูเมืองทั้ง ๔ ประตูแล้ว โจรทั้งหลายย่อมเล็ดลอดเข้าไม่ได้ ฉันทใดเมื่อ คุณทั้งหลายมีศีลเป็นต้นเกิดขึ้นแล้วที่ ชวนะ แม้ทวารชื่อว่ารักษาแล้ว แม้วิภังคจิต แม้วิถิจิต ทั้งหลายมีอาวัชชนะเป็นต้น ก็เป็นอันรักษาแล้ว ฉันทนั้นเหมือนกัน”^{๓๐} ความร่วมมืออินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วนั้น มีความสำรวมระวังในอินทรีย์ดังที่กล่าวมานั้น ย่อมทำให้ กิเลส อวิชชา ตัณหา และอุปาทานทั้งหลายนั้นไม่สามารถเข้ายึดถือด้วยอุปาทานขันธได้ จึงเป็นศีล สำหรับเจริญสมาธิเพื่อให้เกิดปัญญา ผู้ที่สำรวมอินทรีย์นั้นเปรียบเหมือนคนที่ปิดประตูเมือง เพื่อเป็นการป้องกันทรัพย์สินของเมืองนั้นไม่ให้ถูกโจรลักขโมย

๓.๓) อาชีวะปาริสุทธิศีล คือ ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ ได้แก่ เลี้ยงชีพโดยทางที่ชอบ ธรรมบริสุทธิ์ไม่ประกอบด้วยการแสวงหาในทางที่ผิด เช่น การพูดอวดอุตมคุณธรรม เช่น มรรค ผล นิพพาน ที่ตนไม่มี เป็นเจตนาที่ตแวนจากการพูดที่เนื่องด้วยมิถฉาชีพ มีความเป็นอยู่ที่ บริสุทธิ์^{๓๑} หรือการออกปากขออาหารเพื่อตนเองเพราะความต้องการที่จะบริโภคโดยมิได้เจ็บไข้ ภิกษุผู้มีเจตนาละแวนจากมิถฉาชีพนี้จะต้องแวนจากความประพฤติหลอกลวงทุกชนิด ที่เกี่ยวข้อง กับอาชีพร่วมทั้งแสวงหาการเลี้ยงชีพด้วยความชอบธรรมต่าง ๆ “อาชีวะเป็นเหตุเหล่านี้ และมิถฉาชีพที่เป็นไปด้วยอำนาจบาปธรรมทั้งหลาย มีอาชีวะอย่างนี้ว่า การหลอกลวง การพูดเคาะเล็ม การกระทำนิมิต การด่าแข่ง การแสวงหาลาภด้วยลาภ นี้อันใดการงดแวนจากมิถฉาชีพแม้ ทุก ๆ ประการนั้น อันใด อันนี้ชื่อว่า อาชีวะปาริสุทธิศีล”^{๓๒} ภิกษุที่แสวงหาอาชีวะโดยให้เกิดความ บริสุทธิ์จำต้องละแวนจากการประพฤติหลอกลวงทุกชนิดดังที่กล่าวมาแล้วนั้นเพื่อป้องกันการให้เกิด ความบริสุทธิ์แห่งศีลที่เป็น “อาชีวะปาริสุทธิศีล” นั้นปัจจัยที่ได้มานั้นจะต้องเป็นของที่มีความ

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๗๕๐.

^{๒๙} คุุรายละเอียดใน ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/-/๒๐๘.

^{๓๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๓๔.

^{๓๑} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติ ลำดับการบรรลุธรรมของ พระพุทธเจ้า, หน้า ๗๔.

^{๓๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๔๕.

บริสุทธิ ๓ ทางคือ

- ๑) ได้มาโดยการบิณฑบาต ถือว่าเป็นปัจจัยที่บริสุทธิอย่างยิ่ง
- ๒) ได้มาโดยที่ทายกเลื่อมใสในคุณธรรมของภิกษุอย่างใดอย่างหนึ่ง
- ๓) ได้มาโดยมีผู้เลื่อมใสในพระธรรมเทศนา^{๓๓}

ฉะนั้นการเลี้ยงชีพโดยความบริสุทธิตามที่กล่าวมาทั้ง ๓ ประการนั้น เป็นการเลี้ยงชีพของเหล่าภิกษุสาวกในพระพุทธศาสนาเป็นศีลที่เหมาะสมและเกื้อกูลเพื่อให้เกิดสมาธิเป็นปัจจัยต่อการบรรลุคุณธรรมเบื้องสูง

๓.๔) ปัจจัยสันนิสิตศีล เว้นจากการอาศัยปัจจัยที่ผิด คือ ไม่ได้พิจารณาก่อน บริโภคปัจจัย ๔ เป็นการเว้นจากการบริโภคด้วยตัณหาและอวิชชา^{๓๔} การไม่บริโภคอาหารด้วยตัณหาและอวิชชานั้น เช่น ฉันทอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกาย ให้สุขภาพดีมีชีวิตที่ผาสุก ทำกิจการต่าง ๆ ได้อีกทั้งยังช่วยส่งเสริมให้มุ่งหน้าดำเนินไปตามหลักของไตรสิกขา ไม่ใช่ ฉันทอาหารเพื่อสนุกสนาน มัวเมา ในการพิจารณาอาหาร หรือเครื่องใช้สอยต่าง ๆ นั้น สามารถทำได้ก่อนที่จะใช้สอยปัจจัยนั้น หรือทำได้หลังจากที่ใช้สอยในปัจจัยต่าง ๆ นั้นแล้วก็ได้ ซึ่งการพิจารณาปัจจัยต่าง ๆ นั้น พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาโดยเพื่อป้องกันความหิวเพื่อป้องกันความเกิดขึ้นแห่งโรคทั้งหลาย เพื่อปกปิดเวทนาที่เกิดขึ้นทั้งหลาย เพื่อความไม่มีทุกข์เวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น การพิจารณาปัจจัยต่าง ๆ ก่อนที่จะบริโภค^{๓๕} ซึ่งการที่บริโภคปัจจัยทั้ง ๔ อย่างนั้น โดยการพิจารณาเสียก่อน เพราะป้องกันการบริโภคด้วย ตัณหา ราคะ ไม่ให้เกิดขึ้น

ปาติโมกขสังวรนี้เรียกได้อีก ๔ อย่าง คือ

- ๑) ปาติโมกขสังวรนี้เรียก เทสนาวิสุทธิ เพราะบริสุทธิได้ด้วยการแสดง ต้องอาบัติแล้ว แสดงอาบัติเสีย ในส่วนของอาบัติที่แสดงได้ เช่น ทุกกฏ ปาจิตตีย์ ฤทธัจฉัย ทุพภาสิต
- ๒) อินทรีย์สังวรนี้เรียก สังวรสุทธิ เพราะบริสุทธิได้ด้วยการสำรวมระวังทวารทั้ง ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
- ๓) อาชีวปาริสุทธิศีลนี้เรียก ปริเยฐฐิสูทธิ เพราะบริสุทธิได้ด้วยการแสวงหาในความถูกต้องได้มาโดยความเป็นธรรม
- ๔) ปัจจัยสันนิสิตศีลนี้เรียกว่า ปัจจเวกขณสูทธิ^{๓๖} เพราะบริสุทธิได้ด้วยการพิจารณาในปัจจัย ก่อนที่ใช้สอยปัจจัยนั้น

^{๓๓} วคิน อินทสระ, สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค, หน้า ๓๔.

^{๓๔} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติ ลำดับการบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้า, หน้า ๗๔.

^{๓๕} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๕๒.

^{๓๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๖๒.

ความสำรวมระวางซึ่งภิกษุผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมรักษาพระวินัย ๒๒๗ สิกขาบททำให้บริสุทธิ์ อยู่เสมอนับตั้งแต่เริ่มการปฏิบัติธรรมเป็นต้นไป ชื่อว่าปาติโมกขสังวรศีลเมื่อรักษาศีล ๕ หมวด มีปาติโมกขสังวรศีลเป็นต้นจนหมดจดบริบูรณ์เป็นอันดีอยู่แล้ว จึงกล่าวได้ว่าเป็นศีลวิสุทธิ ความบริสุทธิ์หมดจดแห่งศีล

๔) อานิสงส์ของศีล

ผู้ที่มีศีลนั้นย่อมมีความสุขไม่มีความเดือดเนื้อร้อนใจ มีความเป็นอยู่ที่ประสบความสุข และร่มเย็น เพราะด้วยการรักษาศีล นั้นย่อมส่งผลให้บุคคลนั้นเป็นผู้มีความสุขทั้งทางกาย และทางใจ พร้อมทั้งยังได้รับอานิสงส์แห่งการรักษาศีล ๕ ประการ คือ

๔.๑) ผู้มีศีลย่อมได้โภคสมบัติเป็นอันมาก

๔.๒) มีชื่อเสียงดี

๔.๓) แกล้วกล้า อาจหาญในที่ประชุม

๔.๔) เมื่อจะตายย่อมมีสติสัมปชัญญะ ไม่หลงตาย

๔.๕) เมื่อตายแล้วมีสุคติเป็นที่หวัง^{๓๗}

ฉะนั้นเมื่อภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นได้เห็นอานิสงส์แห่งการรักษาศีล ๕ ประการดังที่กล่าว มาแล้วนั้น พึงชำระศีลของตนเองนั้นให้ผ่องแผ้วบริสุทธิ์เพราะศีลนั้นเป็นประการแรกของไตรสิกขา และเป็นปัจจัยเบื้องต้นแห่งการบรรลุธรรมเบื้องสูงอีกด้วย “นรชน ผู้มีปัญญา เป็นภิกษุ มีความเพียร มีปัญญา เครื่องบริหาร ตั้งตนไว้ในศีลแล้วทำสมาธิ และปัญญาให้เจริญ เธอจะพึงถางรกชัฏอันนี้ เสียได้”^{๓๘} จริ่งแล้วศีลเป็นสิกขา หรือการศึกษาขั้นต้น พระอริยบุคคลย่อมเป็นผู้มีศีลสมบูรณ์แล้ว ตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป และเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ที่ผู้เข้าถึงนิพพานบรรลุก็เป็นสภาวะที่ทำให้ ความทุกข์หรือความประพฤติเสียหาย ไม่มีเหลืออีก

๓.๓.๒ จิตตสิกขา

จิตตสิกขา คือ ข้อศึกษาเกี่ยวกับจิต ดังความว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะ วิตกวิจารณ์ สงบระงับไปแล้ว ฯลฯ บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะ อูเบกขาอยู่ นี้ชื่อว่าอธิจิตตสิกขา”^{๓๙} ความบริสุทธิ์หมดจดแห่งจิต ด้วยการฝึกอบรม หรือพัฒนา คุณภาพสมรรถภาพของจิต จนเกิดสมาธิ พอเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา จิตคือสมาธิที่เกิด ร่วมกับจิต เพราะเมื่อสมถและวิปัสสนาสมาธิมีกำลังแก่กล้า นีวรณ ๕ ที่รบกวนย่อมไม่เกิด แทรกขึ้นจะมีเพียงสมาธิที่แน่วแน่^{๔๐} เมื่อการฝึกฝนอบรมจิตจนเกิดความสงบ จิตนิ่งเป็นสมาธิ แนบแน่นจะสามารถกำจัดกิเลสที่เป็นเครื่องกั้นปัญญา เมื่อจิตนั้นมีความผ่องใส แล้วจึงเจริญ

^{๓๗} วคิน อินทสระ, สารสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค, หน้า ๓๑.

^{๓๘} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๒.

^{๓๙} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

^{๔๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๕๙.

ปัญญาต่อไป ความที่จิตตั้งมั่นในอารมณ์นามธรรมหรือรูปธรรมที่กำลังปรากฏขึ้นในขณะที่เจริญสติปัฏฐานหรือวิปัสสนาญาณเกิด ซึ่งในขณะนั้นเอกัคคตาเจตสิก (สมาธิ)^{๔๑} ที่ละเอียดเพราะปราศจากตัวตน และไม่เป็นที่ตั้งของตัณหาและทิฏฐิจึงกล่าวได้ว่าเป็นอธิจิตตสิกขา เพราะเป็นสมาธิที่เป็นบาทฐานแห่งการเจริญปัญญาต่อไป

จิตตสิกขาเป็นข้อที่ศึกษาให้เกิดความสงบแห่งจิต โดยอุบายที่จะทำให้จิตนั้นเกิดความสงบจนเกิดความแนบแน่นที่เรียกว่าสมาธิโดยปราศจากนิวรณ์ที่เป็นเครื่องกั้นคุณธรรมทั้งหลาย เพราะความเพียรพยายามพิจารณาในการปฏิบัติจนจิตมีความแนบแน่นในกรรมฐาน ๔๐ กอง ซึ่งเป็นอุบายที่ทำให้จิตเกิดความสงบ มีความแนบแน่นอยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง

๑) อุบายที่เป็นเครื่องให้จิตสงบปราศจากนิวรณ์

อุบายหรือวิธีอบรมจิตให้หยุดนิ่ง และเป็นสมาธิแนบแน่นและมั่นคงพร้อมทั้งกำจัดนิวรณ์ที่เป็นเครื่องกั้นแห่งปัญญา ให้จิตหมดจดบริสุทธิ์ผ่องใส นั้น ชื่อว่า “สมถกรรมฐาน” หรือ “สมถภาวนา” เป็นข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ จนตั้งมั่นเป็นสมาธิ ถึงขั้นได้ฌานในระดับต่าง ๆ ซึ่งจุดมุ่งหมายของการฝึกสมถะนั้น คือ การทำให้เกิดสมาธิขั้นสูงที่เรียกว่า ฌาน^{๔๒}

หลักการฝึกของสมถเพื่อให้เกิดสมาธินั้น คือ การกำหนดใจไว้กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง “เรียกว่าอารมณ์” ให้แน่วแน่จนจิตนั้นนุ่มและตั้งอยู่ในสิ่งเดียวกัน (เรียกว่า จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง เป็นอารมณ์เดียว) กับสิ่งที่กำหนดเพ่งพินิจจนเกิดสมาธิ ซึ่งสมถกรรมฐานแบ่งออกเป็น ๔๐ หมวด คือ

- ๑.๑) กสิณ ๑๐
- ๑.๒) อสุภะ ๑๐
- ๑.๓) อนุสสติ ๑๐
- ๑.๔) พรหมวิหาร ๔
- ๑.๕) อรูปกัมมัฏฐาน ๔
- ๑.๖) อหारेปฏิกูลสัญญา ๑
- ๑.๗) จตุธาตววัตถาน ๑

เมื่อเพียรพยายามสมถกรรมฐานจนจิตแนบแน่นอยู่กับอารมณ์ที่ตนเองบริกรรมนั้น ทำให้เกิดสมาธิ เมื่อสมาธิที่มีความแนบสนิทแล้วก็จะเกิดภาวะจิตที่เรียกว่า ฌาน ฌานสามารถแบ่งเป็นระดับต่าง ๆ ระดับที่กำหนดเอาไว้เป็นอารมณ์เรียกว่า รูปฌาน หรือที่เรียกว่า ฌาน ๔ อีกระดับคือ กำหนดอรูปธรรมเป็นอารมณ์ เรียกว่า สมาบัติ ๘ หรือ ๙ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน

^{๔๑} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติ ลำดับการบรรลุนิยามของพระพุทธเจ้า, หน้า ๗๔.

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๒๖.

๔ ตามจตุกกนัย หรือ รูปฌาน ๕ และอรุณ ๔ ตามปัญจกนัย^{๔๓}

สภาวะจิตที่มีความแนบแน่นในระดับฌาน ซึ่งแบ่งฌานออกเป็น ๒ ระดับ คือ รูป ฌาน และอรุณฌานนั้น เป็นสภาวะที่ปราศจากนิวรณ์ธรรมเป็นเครื่องปิดกั้นจิตไม่ทำให้บรรลุคุณความดีทั้งหลาย ต่อเมื่อจิตที่มีสมาธิสามารถระงับนิวรณ์ทำให้เกิดความสงบ ความเบิกบานใจ นั้นจะทำให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งและเป็นปฏิปทาไปสู่พระนิพพานได้

๒) ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อสมาธิ

นิวรณ์ ๕ นั้นเป็นปฏิปักษ์ต่อสมาธิ เรียกได้ว่าเป็นศัตรูกับสมาธิ เป็นสิ่งที่จะต้องกำจัดออกเสียจึงจะทำให้สมาธินั้นเกิดขึ้นได้และนิวรณ์ ๕ นี้ จะต้องถูกกำจัดออกด้วยสมาธิด้วย นิวรณ์เป็นเครื่องกั้น เครื่องขัดขวาง เป็นสิ่งที่กั้นการเกิดของคุณธรรมความดีต่าง ๆ ของจิต เป็นสิ่งที่บั่นทอนกำลังปัญญา รวมทั้งเป็นเครื่องขัดขวางจิตไม่ทำให้บรรลุคุณงามความดี คือ มรรคผลเบื้องต่ำ และมรรคผลสูง “เมื่อภิกษุนั้นพิจารณาเห็นนิวรณ์ ๕ ที่ตนละได้แล้ว ย่อมเกิดความเบิกบานใจ เมื่อเบิกบานใจก็ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับความสุข เมื่อมีความสุข จิตย่อมตั้งมั่น”^{๔๔} นิวรณ์จึงเป็นธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อสมาธิและทำให้กุศลจิตนั้นเศร้าหมองลงไปด้วยจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องละนิวรณ์ ๕ ประการ

๒.๑) กามฉันท์ ความอยากได้ออยากเอา เป็นความพอใจในกาม หรืออภิขฌา ความเพ่งเล็งอยากได้ หรือจ้องจะเอา หมายถึง ความอยากได้กามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ กามฉันทะนี้เป็นกิเลสฝ่ายโลกะ

เมื่อกามฉันทะนั้นปรากฏขึ้น จิตของผู้ปฏิบัติจะรู้ได้ถึงความชอบใจและเลิกใส่ใจต่อการปฏิบัติ นั้น จึงควรกำหนดรู้กามฉันทะว่า “ชอบหนอ” ไม่ควรตั้งจิตให้กลับมากำหนดรู้สภาวะเดินปฏิบัติไม่ควรเลือกกำหนดอารมณ์ต้องการในขณะที่ปฏิบัติธรรม ควรที่จะให้จิตรู้ อารมณ์ที่ปรากฏชัดตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นกองรูป เวทนา จิต หรือกามฉันทะ เป็นต้น^{๔๕} ในขณะที่ ความยินดีพอใจในกามทั้งเกิดขึ้นผู้ปฏิบัติต้องทำหน้าที่โดยการกำหนดรู้กามฉันทะนั้น อย่างเท่าทันและตามความเป็นจริง เช่น เมื่อความชอบใจเกิดขึ้นให้กำหนด “ชอบหนอ” การกำหนดรู้นี้เป็นไปตามรู้อารมณ์อย่างเท่าทันปัจจุบันขณะ “เมื่อกามฉันทะภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า กามฉันทะภายในของเรามีอยู่ หรือเมื่อกามฉันทะภายในไม่มี ก็รู้ชัดว่า กามฉันทะภายในของเราไม่มี”^{๔๖}

๒.๒) พยาบาท ความขัดเคืองแค้นใจ ได้แก่ ความขัดใจ แค้นเคือง เกลียดชัง ความผูกใจเจ็บ การมองในแง่ร้าย การคิดร้าย มองเห็นคนอื่นเป็นศัตรู ตลอดจนจนความโกรธ ความหงุดหงิด ฉุนเฉียว ความรู้สึกขัดใจ หรือแม้แต่การกระทบกับสิ่งที่ไม่ชอบใจ ความคิด

^{๔๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๖๑.

^{๔๔} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๒๕/๗๕.

^{๔๕} พระครูปริยัติกาญจนโชติ (มานิตย์ ธมฺมโชโต), “ศึกษาจิตตวิสุทธิในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๒.

^{๔๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒.

ประทุษร้ายผู้อื่น โดยความมีจิตที่ผูกใจเจ็บ

ความอโยนิโส หรือการไม่ใส่ใจด้วยความแบายคายในอารมณ์ที่ตนไม่ชอบว่าไม่น่าพอใจ คือ ความพอใจในความพยาบาทนั่นเอง และในขณะนั้นพึงกำหนดรู้อโยนิโสมนสิการนั้นว่า “รู้หนอ” โดยรู้ว่ามีสภาวะธรรมอย่างนี้ปรากฏขึ้นในจิต^{๔๗}

เมื่อความโกรธที่เกิดขึ้นจากบุคคลหรือเรื่องใดก็ตาม ทำให้นักปฏิบัติไม่อาจเจริญสติรับรู้สภาวะธรรมได้ ความโกรธจึงเป็นเครื่องกั้นทางหลุดพ้น เมื่อเกิดความไม่พอใจขึ้น แล้วหวนนึกถึงคนที่ไม่ชอบ คนที่เคยทะเลาะวิวาทบาดหมางใจกัน หรือเมื่อในขณะที่ยพบกับความรุนแรงในทุกขเวทนาจึงทำความใส่ใจในการกำหนดรู้ทุกขเวทนานั้นอย่างจดจ่อต่อเนื่อง เช่น เมื่อมีความปวดให้กำหนดรู้ความปวดนั้น “ปวดหนอ” โดยการกำหนดรู้เช่นนี้จนกระทั่งเวทนานั้นดับไป จะทำให้ความพยาบาทไม่สามารถเกิดขึ้นได้ “เมื่อพยาบาทภายใน ก็รู้ชัดว่าพยาบาทภายในของเรามีอยู่ หรือเมื่อพยาบาทภายในไม่มี ก็รู้ชัดว่า พยาบาทภายในของเราไม่มี”^{๔๘}

๒.๓) ถีนมิทระ ความหดหู่และเชื่องซึม ความห่อเหี่ยว ถดถอย ท้อแท้ ความซบเซา เหนงหงอย ละเหยใจ นั้นเป็นอาการของจิตใจ กับมิทระ ความเชื่องซึม เหี่ยวเฉา ง่วงเหงา อืดอาด มึนมัว เมื่อจิตนั้นถูกอาการของถีนมิทระครอบงำแล้วทำให้เกิดความไม่แข็งแรง ไม่คล่องตัว ไม่เหมาะแก่การทำงาน และไม่ส่งเสริมให้เกิดสมาธิ

โยนิโสมนสิการ เป็นการใส่ใจอย่างแบายคายด้วยการเจริญสติระลึกถึงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันอารมณ์ เมื่อสตินั้นปรากฏขึ้นโดยมีกุศลจิตเกิดขึ้นด้วยพร้อมกันและดำเนินไปพร้อม ๆ กัน เมื่อเกิดอาการง่วงเหงาหาวนอนเกิดขึ้นนั้น ความง่วงเป็นเหตุให้สับสนและอยากนอนหลับ แม้ความเกียจคร้านเชื่องซึมที่ไม่มีความง่วงก็จัดเป็นถีนมิทระเช่นเดียวกัน ถีนมิทระเป็นเครื่องกั้นแสงสว่าง นักปฏิบัติควรกำหนดรู้แสงสว่างไว้ในใจให้ชัดเจนแล้วละถีนมิทระ^{๔๙} เช่นเดียวกันเมื่อมีความง่วงเป็นต้นนั้นเกิดขึ้น ให้ทำความใส่ใจกำหนดรู้ในความง่วงนั้น “ง่วงหนอ” ซึ่งการกำหนดรู้เช่นนี้จะทำให้ความง่วงนั้นถูกระงับลงไปได้ “เมื่อถีนมิทระภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า ถีนมิทระภายในของเรามีอยู่ หรือเมื่อถีนมิทระภายในไม่มี ก็รู้ชัดว่า ถีนมิทระภายในของเราไม่มี”^{๕๐}

๒.๔) อุทัจจกุกกัจจะ ความฟุ้งซ่านและเดือดร้อนใจ แยกเป็นอุทัจจะ ความที่จิตฟุ้งซ่าน ไม่สงบ สายพร่า พล่านไป กับกุกกัจจะ ความวุ่นวายใจ รำคาญใจ ระแวง เดือดร้อนใจ กลุ้มใจ กังวลใจ ย่อมเป็นเครื่องขวางเพราะความไม่สงบใจนี้ ทำให้สมาธินั้นไม่สามารถเกิดขึ้นได้

^{๔๗} พระครูปริยัติกาญจนโชติ (มานิตย์ ธมฺมโชโต), “ศึกษาจิตตวิสุทธิในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, วิทยาลัยพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๕.

^{๔๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒.

^{๔๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๘๑.

^{๕๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒.

โยนิโสมนสิการโดยการใส่ใจอย่างแยบคายด้วยการเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรม ปัจจุบัน เมื่อสมาธิมีกำลังมากขึ้น จิตที่กำหนดรู้ย่อมจะตามรับรู้อารมณ์ได้อย่างรวดเร็ว เหมือนเมื่อวางของหนักไว้บนพื้นของหนักก็จะหยุดอยู่กับที่ไม่เคลื่อนไหว หรือเหมือนการปักหมอกแหลมไว้บนพื้นเบา ๆ หมอกแหลมจะติดปักพื้น หรือเหมือนการขวางดินเหนียวไปที่ผนัง ดินเหนียวก็จะติดผนังแน่น นักปฏิบัติย่อมจะบรรลุมรรคผลได้ด้วยขณิกสมาธิที่ไม่ซัดสาย^{๕๑} เมื่อสติเกิดร่วมกับจิตแล้วนั้นกุศลจิตจะดำเนินไปด้วยกัน ความฟุ้งซ่านไม่เกิด ต่อเมื่อความฟุ้งซ่านนั้นเกิดขึ้นสติก็จะรู้เท่าทันอารมณ์ที่เกิดขึ้นในขณะได้ เช่น ความคิดปรากฏขึ้น ก็ให้ทำความใส่ใจกำหนดรู้ “คิดหนอ” ความร้อนใจเกิดขึ้นก็ให้ทำความใส่ใจกำหนด “ร้อนใจหนอ” การทำความใส่ใจกำหนดรู้นั้นจะต้องกำหนดรู้ไปจนกว่าอารมณ์ที่เกิดขึ้นจะดับลง เมื่ออารมณ์ความฟุ้งซ่าน เป็นต้นนี้ดับลงไป ก็รู้ถึงความดับนั้น “เมื่ออุทัจจกุกุกจะภายในมีอยู่ ก็รู้ซัดว่า อุทัจจกุกุกจะภายในของเรามีอยู่ หรือเมื่ออุทัจจกุกุกจะภายในไม่มี ก็รู้ซัดว่า อุทัจจกุกุกจะภายในไม่มี”^{๕๒}

๒.๕) วิจิกิจฉา ความลังเล เช่น ความเคลือบแคลง ไม่แน่ใจ เกี่ยวกับพระศาสนา พระธรรม พระสงฆ์ เกี่ยวกับสิกขา เป็นต้น เรียกว่า ง่าย ๆ ว่า เป็นความคลางแคลงในกุศลธรรมทั้งหลาย ตกลงไม่ใจไม่ได้ เช่น การภาวนานี้มีคุณประโยชน์ควรแก่การปฏิบัติหรือไม่จะได้ผลจริงหรือไม่ ความเข้าใจว่า ธรรมเป็นกุศลหรืออกุศลเป็นเครื่องละอกุศลและเจริญกุศลจนกระทั่งพ้นจากวิภวัญญะและบรรลุนิพพาน ความเข้าใจดังกล่าวจึงเป็นความหลุดพ้นของพระอรียะ ในกรณีตรงกันข้าม ความสงสัยที่เรียกว่า วิจิกิจฉาว่าธรรมนี้เป็นกุศลหรืออกุศล เป็นเรื่องกีดกันความเข้าใจข้างต้น เพราะผู้ที่มีความสงสัยอยู่ย่อมไม่อาจละอกุศลและเจริญกุศลได้^{๕๓} ซึ่งวิจิกิจฉาที่เป็นความสงสัยนั้นมีอยู่ ๘ ประการ

- ๑) สงสัยในพระพุทธเจ้า
- ๒) สงสัยในพระธรรม
- ๓) สงสัยในพระอรียสงฆ์
- ๔) สงสัยในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา
- ๕) สงสัยในขั้นธออดีต
- ๖) สงสัยในขั้นธอนาคต
- ๗) สงสัยในขั้นธอปัจจุบัน
- ๘) สงสัยในปฏิจจสมุปบาท

วิจิกิจฉาเป็นความสงสัยที่เกิดขึ้นในขณะที่เจริญสติ ต่อเมื่อสตินั้นมีความแก่กล้าขึ้น ด้วยการกำหนดรู้อย่างเท่าทันเมื่อสติเกิดร่วมกับกุศลจิตและดำเนินไปด้วยกันแล้วความสงสัยลังเลใจนี้ย่อมไม่เกิดขึ้น ถึงแม้ความสงสัยเลใจนี้เกิดขึ้นผู้ปฏิบัตินั้นก็ทำความใส่ใจในการกำหนดรู้อย่างเท่าทัน เช่น เมื่อความสงสัยเกิดขึ้นก็กำหนดรู้โดยให้กำหนด “สงสัยหนอ” ซึ่งเมื่อกำหนด

^{๕๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๘๑.

^{๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๓.

^{๕๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๘๓.

รู้เท่าทันเช่นนี้แล้ว ความสงสัยนั้นก็ดับไป “เมื่อวิจิกิจฉาภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า วิจิกิจฉาภายในมีอยู่ หรือเมื่อวิจิกิจฉาภายในไม่มี ก็รู้ชัดว่า วิจิกิจฉาภายในไม่มี”^{๕๔} เมื่อนิเวรณ ๕ ประการดังที่กล่าวมานี้ถูกระงับไปด้วยกำลังแห่งสมาธิ ย่อมทำให้เกิดผานขึ้นทั้งที่เป็นรูปผาน และอรุผาน เพราะจิตที่แนบแน่นไม่ซัดส่ายวอกแวก

๓) ระดับของจิตตสิกขา

จิตนั้นมีสภาพที่รับรู้อารมณ์ จิตเป็นตัวรู้สิ่งที่จิตรู้นั้นเราเรียกว่าเป็นอารมณ์ จิตรับรู้สิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอารมณ์ จิตนั้นมีลักษณะที่เป็นธรรมชาติคือ รับ จำ คิด รู้ จิตนั้นจะต้องมีอารมณ์ และสามารถจดจำไว้แล้วก็เกิดความนึกคิดปรุงแต่งต่อไป ส่วนจิตที่เป็นความบริสุทธิ์นั้น เป็นความหมดจดของจิต ที่ปราศจากนิเวรณ ๕ จิตที่มีความบริสุทธิ์และมีความแนบแน่น ในขณะที่สมาธินั้นตั้งมั่นขึ้นนิเวรณ ๕ ย่อมถูกละด้วยข่มไว้ “การละธรรมมีนิเวรณ ๕ เป็นต้นเหล่านั้น ๆ ด้วยอุปะการะและอัปปนาสมาธิ เหมือนการกำจัด สาหร่ายที่หลังน้ำ ด้วยการทุ้มหม้อน้ำลงไป เพราะห้ามความเป็นไป การละนี้ชื่อว่า วิกขัมภนปหาน (การละด้วยการข่มไว้)”^{๕๕} สมาธิที่ปราศจากนิเวรณนั้นมี ๓ ระดับดังนี้

๓.๑) อุปะการสมาธิ (Access Concentration) เป็นกามาวจรสมาธิที่ขึ้นแก่ผู้เจริญสมถภาวนา ผู้ที่บรรลุปฐมภาคนิมิตในขณะที่ปราศจากนิเวรณธรรมแล้ว ด้วยการภาวนากสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ อาณาปานะ พรหมวิหาร ๔ อารูปกรรมฐาน ๔ โดยหมายถึงอนุสสติ ๘ ปฏิกุศลสัญญาและจตุธาตววัตถานโดยอ้อม เพราะกรรมฐาน ๑๐ อย่างเหล่านี้ทำให้บรรลุถึงสภาวะที่ปราศจากนิเวรณแต่ไม่อาจทำให้บรรลุผานได้ จึงกล่าวได้ว่าเป็นอุปะการสมาธิโดยอ้อม^{๕๖} “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำตติยฌานให้เป็นบาท ทำกสิณบริกรรมเพื่อจะได้ จตุตถฌานนิเวรณทั้งหลายของภิกษุนั้นย่อมสงบ สติย่อมตั้งมั่น จิตย่อมตั้งมั่น โดยอุปะการสมาธิ ภิกษุนั้นกำหนดรูรูปร่างและอรุเป็นอารมณ์ กำหนดปัจฉัจเป็นอารมณ์ กำหนดวิปัสสนาอันมีลักษณะของตนเป็นอารมณ์ ภิกษุนั้นย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า เป็นของเรา พึงเป็นส่วนแห่งคุณวิเศษด้วยอุปะการสมาธิ”^{๕๗}

๓.๒) อัปปนาสมาธิ (Attainment Concentration) เป็นสมาธิที่แนบแน่นอยู่ในกสิณารมณ์ เป็นต้น ที่กำลังเพ่งอยู่ หมายถึง สมาบัติ ๘ หรือ ๙ คือ รูปผาน ๔ อรุผาน ๔ ตามจตุกกนัย หรือ รูปผาน ๕ อรุผาน ๔ ตามปัญจกนัย ซึ่งเรียกว่า สมถฌาน “ความพอใจในการบรรลุธรรมอุปนา เป็นความสงบ. วิตกยอมไม่มีในปฐมฌาน วิตกของผู้บรรลุทุติยฌานเป็นอันสงบ สัญญายอมไม่มีในสมาบัติ สัญญาของผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ และเข้าถึงนิโรธเป็นอันสงบไป”^{๕๘}

^{๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๓.

^{๕๕} ชุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๖๘.

^{๕๖} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๓.

^{๕๗} ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๑/-/๑๓๕.

^{๕๘} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/-/๘๓๕.

๓.๓) ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ (Momentary Concentration) ขณิกสมาธินั้น เป็นความสงบของจิตที่จะเข้าถึงอุปปจารสมาธิในขณะที่เริ่มต้นของการเจริญสมถภาวนา หรือ เป็นสมาธิที่เกิดชั่วขณะเมื่อกำหนดรู้สภาวะธรรมอยู่ ย่อมปรากฏขึ้นเมื่อจิตตั้งอยู่ในอารมณ์ของ รูปนามปัจจุบันในขณะที่อินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา มีกำลังสม่ำเสมอ ผู้เจริญวิปัสสนาเพื่ออบรมจิตมนุษย์ให้สงบระงับความชั่ว บรรลุคุณงามความดีและบริสุทธิ์ ผ่องใสแห่งจิต “ผู้ตั้งอยู่ในสมาธิ เพียงสักว่า ขณิกสมาธิ เริ่มตั้งวิปัสสนาบรรลอรหัตตมรรคนั้น ชื่อว่าสุขขวิปัสสก ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ เพราะมีแต่วิปัสสนาล้วน ไม่มีการสืบทอดในภายใน วิปัสสนาด้วยองค์ฌานอันเกิดแต่สมาธิในเบื้องต้น”^{๕๙}

๔) องค์ธรรมของสมาธิ

เมื่อจิตนั้นปราศจากนิวรณ์ที่เป็นเครื่องกั้นคุณงามความดีแล้วจิตที่สงบจากนิวรณ์ ๕ เป็นจิตที่บริสุทธิ์ซึ่งเรียกว่าจิตตวิสุทธิ เป็นความบริสุทธิ์ของจิตเป็นสมาธิที่เหมาะสมแก่การนำไปใช้ เพื่อให้เกิดปัญญา เป็นสมาธิที่ถูกต้องเพราะนำไปสู่ความบรรลุมรรคผลเบื้องสูง ซึ่งเรียกกันว่า สัมมาสมาธิ เพราะเป็นสมาธิที่นำไปสู่ความหลุดพ้น โดยจิตตวิสุทธินี้ สามารถแบ่งออกเป็น ระดับที่เรียกว่า องค์ฌานโดยแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ รูปฌาน และอรูปฌาน

๔.๑) รูปฌาน ๔ คือ

- ๑) ปฐมฌาน (ฌานที่ ๑) มีองค์ประกอบ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
- ๒) ทุตติยฌาน (ฌานที่ ๒) มีองค์ประกอบ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา
- ๓) ตติยฌาน (ฌานที่ ๓) มีองค์ประกอบ ๒ คือ สุข เอกัคคตา
- ๔) จตุตถฌาน (ฌานที่ ๔) มีองค์ประกอบ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

๔.๒) อรูปฌาน ๔ ได้แก่

- ๑) อากาสาณัญญาตนะ (ฌานที่กำหนดอากาศอันอนันต์)
- ๒) วิญญาณัญญาตนะ (ฌานที่กำหนดวิญญาณอันอนันต์)
- ๓) อากิญจัญญาตนะ (ฌานที่กำหนดสภาวะที่ไม่มีสิ่งใด ๆ)
- ๔) เนวสัญญานาสัญญาตนะ (ฌานที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็

ไม่ใช่)

ฌานที่เป็นผลของสมถภาวนานั้นเป็นฌานที่ปราศจากนิวรณ์โดยมีฌานเป็นบาทฐาน จากนั้นเจริญวิปัสสนาให้เกิดด้วยปัญญาญาณกำหนดรู้แจ้งไตรลักษณ์ที่เรียกว่า สมถยานิก คือ ผู้ดำเนินไปสู่มรรคผล นิพพานด้วยสมถฌาน ด้วยการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยอุปปจารสมาธิหรือ อัปปนาสมาธิ ดังนั้น สมาธิทั้ง ๒ ประการนั้นจึงเป็นจิตตวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งจิต อีกทั้งเป็น บาทฐานแก่การเจริญวิปัสสนา

^{๕๙} ชู.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๔/๕๖๗.

๕) อธิจิตศึกษา

อธิจิตศึกษาเป็นจิตที่เป็นสมาธิขั้นอุปจารสมาธิและอัปนาสมาธิ เป็นสมาธิที่เป็นสมาธิที่มีความสงบจากกามและอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์ สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้ชื่อว่าอธิจิตศึกษา”^{๖๐} จึงกล่าวได้ว่าเป็นอธิจิตศึกษาและเป็นเบื้องต้นแห่งปัญญา

๓.๓.๓ ปัญญาศึกษา

ปัญญา เป็นการฝึกฝนอบรมโดยการทำให้มีขึ้น พัฒนาในด้านของความรู้ ความจริง ตามที่เป็นจริง เช่น การเข้าใจธรรมชาติที่เป็นความรู้เข้าใจสภาวะด้วยการหยั่งเห็นความจริงของสิ่งต่าง ๆ ตามที่มันเป็นไปตามธรรมชาติ รวมถึงการวินิจฉัย ไตรตรอง ความรู้ความเข้าใจตามเหตุและผลที่มันเป็นไปตามกฎของมันเอง ที่เรียกว่า กฎธรรมชาติหรือสามัญลักษณะ ปัญญาที่เป็นความรู้ความเข้าใจนั้นมี ๓ ประการ “ปัญญา ๓ อีกนัยหนึ่ง ๑ จินตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการคิด) สุตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการฟัง) ภวานามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการอบรม)”^{๖๑} ปัญญาทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นปัญญาที่เป็นการรู้เห็น เกิดความเข้าใจ

๑) ความหมายของปัญญา

๑.๑) ปณฺญา ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ (พุทฺธิ เมธา มติ ภูริ ธี ๆเปฯ)

ปณฺญาเยเต เอตยาติ ปณฺญา ธรรมาติเป็นเครื่องรู้ (เป บทหน้า ญา ธาตุใน ความหมายว่ารู้ กวี ปัจจย, ซ้อน ญ)

ปการโต ชานนา ปณฺญา การรู้โดยทั่วถึง (ป+ญา, ซ้อน ญ)^{๖๒}

๑.๒) ปัญญาศึกษา คือ ปัญญาข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้เข้าใจเหตุผล รอบรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์ ตลอดจนรู้แจ้งในสภาวะลักษณะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง^{๖๓}

๑.๓) ปัญญา ความรู้ทั่ว, ปรินหาหยั่งรู้เหตุผล, ความรู้ความเข้าใจชัดเจน, ความรู้หยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการด้วยเหตุผล ล่วงพ้นปัญญา, ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามความเป็นจริง

^{๖๐} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๖๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

^{๖๒} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๕๑๑.

^{๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๒๓๒.

๑.๔) ปัญญา ความรู้เกิดจากความรู้อย่างแจ้งในสภาวะสังขารที่เป็นปัจจัยปรุงแต่งต่าง ๆ ปัญญาที่ปรากฏขึ้นนั้นเกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนาเรียกว่าปัญญาญาณ ด้วยการรู้เห็นอริยสัจ ๔ คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค “ภิกษุในธรรมวินัยเป็นผู้มีปัญญาอันประเสริฐหยั่งเห็นถึงความเกิดดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) เหล่านี้อาสวะ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่อัสวสมุทัย เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่อัสวนิโรธ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่าอัสวนิโรธคามินีปฏิปทา นี้ชื่อว่าอภิญญา”^{๖๔}

ปัญญา เป็นความรู้ที่เห็นและเข้าใจสภาวะ ที่เป็นความหยั่งรู้ในสิ่งทั้งหลายนั้นตามความเป็นจริงตามที่มันเป็นอยู่อย่าง ปัญญานั้นแยกออกเป็นระดับต่างกันไปตามระดับความรู้ ความเข้าใจบ้างตามหน้าที่และในด้านของปัญญานั้น โดยปัญญานั้นแย่งออกเป็น ๓ ประเภท

๒) ประเภทของปัญญา

ปัญญาที่เกิด คือ ปัญญา ๓ ประเภท สุตตมยปัญญา จินตมยปัญญา และ ภาวนามยปัญญา คำท้ายคือปัญญาเป็นตัวกลางร่วมกัน ส่วนคำข้างหน้าทำหน้าที่แตกต่างกันออกไป บอกที่มาหรือแหล่งเกิดปัญญานั้น ว่าหนึ่ง เกิดจากสุตะ (การสดับฟัง การอ่าน และเล่าเรียน) สอง เกิดจากจินตตะ (การคิดไตร่ตรอง พิจารณา) และสามเกิดจากภาวนา (การปฏิบัติ)^{๖๕} ปัญญาทั้ง ๓ ประเภทนี้เป็นความรู้ที่มีความแตกต่างกันออกไป

๒.๑) สุตตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากสุตะ การที่บุคคลทั่วไปจะสามารถพัฒนาให้เจริญขึ้นได้นั้น โดยอาศัยสุตะ ในขณะที่ยังคิดเองไม่ได้นั้นอาศัยการแนะนำสั่งสอนจาก กัลยาณมิตร เป็นผู้ที่คอยช่วยแนะนำ ตักเตือน หรือบอกทาง กัลยาณมิตรที่จะเป็นผู้บอก และสั่งสอนนั้น เช่น พระพุทธเจ้า ท่านผู้รู้ ครูอาจารย์ มาแนะนำชี้แจงหรืออธิบายให้ฟัง เป็นการสร้างให้เกิดปัญญาจากการเรียนรู้ศีลปะวิทยาการทั้งหลาย จากการฟังผู้อื่นเป็นผู้แนะนำ “สุตตมยปัญญา เป็นโฉน ในการทำงานทั้งหลายที่ต้องการด้วยปัญญา ในศีลปะทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา ในวิชาทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา บุคคลได้ฟังจากผู้อื่น ได้กัมมสกตาญาณ หรือได้สัจจานุโลมมิกญาณว่า รูปไม่เที่ยง ฯลฯ เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ได้ความสามารถ ความคิดอ่าน พอใจ ความกระจ่าง ความเพ่งพินิจ และได้ปัญญาที่สามารถไตร่ตรองสภาวะธรรมอันเหมาะสม มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า สุตตมยปัญญา”^{๖๖}

๒.๒) จินตมยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากการไตร่ตรอง พิจารณาโดยจินตมยปัญญานี้มีผลที่สืบเนื่องมาจากสุตตมยปัญญา เมื่อบุคคลเล่าเรียนโดยการสดับฟังได้สุตะ ได้ข้อธรรม ได้ข้อมูลมาแล้ว จึงเป็นเหตุให้เกิดความศรัทธาเป็นพื้นฐานขึ้น พร้อมทั้งมีความพินิจไตร่ตรองมองเห็น

^{๖๔} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๖๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๙.

^{๖๖} อภิ.วิ. ๓๕/๗๖๘/๕๐๔.

เหตุผลความสัมพันธ์เป็นไปอย่างชัดเจนจนทำให้เกิด จินตมยปัญญาขึ้น

ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการรู้จักคิดด้วยโยนิโสมนสิการการของตนเอง เรียกว่า จินตมยปัญญา ซึ่งพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าทรงมีโดยไม่ต้องอาศัยการสั่งสอนแนะนำ จากผู้อื่น (และไม่มีคนอื่นมีปัญญารู้ที่จะมาบอกมาสอนให้ได้) จึงเป็นปัญญาของบุคคลพิเศษ ที่คนทั่วไปไม่มี ถ้าไม่มีบุคคลพิเศษที่มีจินตมยปัญญาอย่างนี้ การค้นพบใหม่ การแหวกวงล้อมหรือ กรอบทางปัญญาออกไป ก็ไม่อาจเป็นไปได้^{๖๗}

๒.๓) ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เรียกว่าภาวนามยปัญญานี้เกิดขึ้นได้จากการ ภาวนาด้วยการทำให้มีขึ้นด้วยการลงมือปฏิบัติเองเป็นประสบการณ์ตรง โดยไม่ผ่านบุคคลอื่นแต่ อย่างไม่ใด ภาวนามยปัญญานี้เป็นปัญญาที่รู้แจ้งใน มรรค ผล นิพพาน “ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติแม้ ทั้งหมดชื่อว่า ภาวนามยปัญญา ทานปัญญา เป็นไฉน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ปรารถนาเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ให้ทาน นี้เรียกว่า ทานมยปัญญา สิลมยปัญญา เป็นไฉน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้น สัมมาทิฐิ ปรารถนาเกิดขึ้นแม้ทั้งหมดชื่อว่า ภาวนามยปัญญา”^{๖๘}

โยนิโสมนสิการ เป็นการทำงานเรียกได้ว่าเป็นหัวหน้าในกระบวนการพัฒนาให้เกิด ปัญญา หรือเป็นตัวสร้างปัญญาทั้ง ๓ ประการ โดยเริ่มกระบวนการพัฒนาจากบุคคลพิเศษ เช่น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า โดยตั้งต้นที่จินตมยปัญญาและไม่อาศัยสุดตมยปัญญาจากผู้อื่น เป็นการใช้โยนิโสมนสิการที่มีขึ้นมาเป็นจุดเริ่มต้นในตนเองทั้งสิ้น และเป็นที่มาแห่งปัญญาที่เกิดขึ้น จากการคิด ทำให้การคิดนั้นเป็นไปอย่างพิเศษ ส่วนคนทั่วไป แม้จะฟังพาสุตตมยปัญญาก็ตาม แต่การที่จะพัฒนาปัญญาให้เกิดขึ้นต่อไปได้นั้นก็จำเป็นที่จะต้องใช้โยนิโสมนสิการจนในที่สุดเกิด ปัญญาทั้ง ๓ ระดับขึ้น คือ สุตตมยปัญญา จินตมยปัญญา ภาวนามยปัญญา

ญาณ คือ ปัญญา องค์ธรรม คือ ปัญญาเจตสิก จิตที่ประกอบร่วมกับปัญญานั้น เรียกว่า ญาณสัมปยุตต์หรือปัญญินทรีย์ (ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี) “ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนด เฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศีลตรา ปัญญาเหมือน ปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเปรียบเหมือนประทีป ปัญญาเปรียบ เหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ”^{๖๙}

^{๖๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุง, หน้า ๖๐.

^{๖๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๙/๕๐๔.

^{๖๙} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๔/๓๓.

วิปัสสนาญาณ คือ ปรีชาญาณที่บังเกิดขึ้นในจิตของผู้ที่ปฏิบัติโดยการกำหนดรู้รูปนาม
 ปรมาัตถธรรมเป็นอารมณ์ เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการเจริญตามหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ
 ปัญญา จนจิตเกิดความตั้งมั่น เกิดความสงบที่ปราศจากนิวรณ์ ๕ และจิตนั้นนุ่มไปในอารมณ์ที่รู้
 สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงที่เรียกว่ากฏธรรมชาติ รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ
 มรรค เห็นสภาวะทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นนั้นเป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
 พร้อมทั้งยังช่วยกำจัดความมืด คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทานขั้นนี้ให้สิ้นไป ความรู้ที่เป็นเหมือนแสง
 สว่างค่อยส่องนี้ ช่วยทำให้คลายจากความหลงความเขลาทั้งหลายได้ด้วยการเจริญวิปัสสนา
 จนปัญญาที่เรียกว่า ญาณ ๑๖ ปรากฏขึ้น

๓) ญาณ ๑๖

ลำดับญาณ ๑๖ หรือ โสฬสญาณ เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นตามความจริง แก่ผู้ปฏิบัติ
 วิปัสสนาล้วน หรือที่เรียกว่าสุทธญาณิกวิปัสสนามีลำดับ ๑๖ ประการ คือ

๓.๑) นามรูปปริเฉทญาณ ปัญญาที่กำหนดจนสามารถรู้เห็นรูป เห็นนามว่าเป็นคน
 ละสิ่ง คนละส่วน ซึ่งไม่ระคนกัน จนไม่สามารถแยกออกจากกันได้

๓.๒) ปัจจัยปริคคญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นเหตุถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดรูป เกิดนาม คือ
 รูปเกิดจาก กรรม จิต อุตุ อาหาร ส่วนนามเกิดจากอารมณ์ วัตถุ มนสิการ

๓.๓) สัมมสนญาณ ญาณที่พิจารณานามรูป, ปัญญาที่กำหนดรู้ไตรลักษณ์ คือ
 ความเกิดดับของรูปนาม แต่ที่รู้ว่ารูปนามดับไปก็เพราะ เห็นรูปนามใหม่เกิดสืบเนื่องต่อแทน
 ขึ้นมาแล้ว เห็นอย่างนี้เรียกว่า สันตติยังไม่ขาดและยังอาศัยจิตตมยปัญญาอยู่ อีกนัยหนึ่งว่า
 สัมมสนญาณ เพราะเป็นญาณที่ยากรูปนามเข้าสู่ไตรลักษณ์

๓.๔) อุทยัพพญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นไตรลักษณ์ชัดเจน โดยสันตติชาติ คือ
 เห็นรูปนามดับไปในทันทีที่ดับ เห็นรูปนามเกิดขึ้นในขณะที่เกิด หมายความว่า เห็นทั้งในขณะ
 เกิดและที่ดับ เป็นญาณที่เห็นรูปนามตามความเป็นจริง อุทยัพพญาณนี้ยังจำแนกได้เป็น ๒ คือ
 ตรุณอุทยัพพญาณ เป็นญาณที่ยังอ่อนอยู่ และพลวอุทยัพพญาณ เป็นญาณที่แก่กล้าแล้ว

๓.๕) ภังคญาณ ปัญญาที่กำหนดจนรู้เห็นความความดับไปฝ่ายเดียว เพราะความ
 ดับของรูปนามเป็นสิ่งที่ตื่นเด่นกว่าความเกิด

๓.๖) ภยญาณ บ้างก็เรียกว่า ภยตูปฏฐานญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นรูปนามนี้เป็น
 ภัย เป็นภัยน่ากลัว เหมือนคนกลัวสัตว์ร้าย เช่น เสือ เป็นต้น

๓.๗) อาทีนวญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นว่ารูปนามนี้เป็นโทษ เหมือนผู้ที่เห็นไฟ
 กำลังไหม้เรือนตนอยู่ จึงคิดหนีออกจากเรือนนั้น

๓.๘) นิพพิทาญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้จนเห็นว่าเกิดเบื่อหน่ายในรูป, ใคร่จะ
 พ้นจากปัญจขันธ์

๓.๙) มุญจตุกัมยตาญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นว่าใคร่จะหนีจากรูปนาม, อยากพ้น
 จากความครอบครองรูปนาม ใคร่จะพ้นจากปัญจขันธ์ เปรียบดังปลาเป็น ๆ ที่ใคร่จะพ้นจากที่ตอนแห้ง

๓.๑๐) ปฏิสังขญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นเพื่อหาทางจะหนี หาอุบายที่จะเปลื้อง
 ตนให้พ้นจากปัญจขันธ์ เป็นญาณที่ขะมักเขม้น เพื่อให้พ้นจากการครอบครองรูปนาม

๓.๑๑) สังขารเปกขาญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นว่า จะหนีไม่พ้นจึงเฉยอยู่ไม่ยินดี ยินร้าย, เป็นญาณที่พิจารณารูปนามด้วยอาการวางเฉย ดุจบุรุษอันเพิกเฉยในภริยาที่ข้างอย่าร้าง กันแล้ว

๓.๑๒) อนุโลมญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นให้คล้อยไปตามอริยสังขยานี้เรียกว่า สัจจานุโลมิกญาณ ก็ได้, เป็นญาณที่รู้อารมณ์รูปนามเป็นครั้งสุดท้ายก่อนที่จะได้บรรลุมรรค ผล

๓.๑๓) โคตรภูญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นพระนิพพาน ตัดขาดจากโคตรปุถุชน เป็นโคตรอริยชน เป็นญาณที่ตัดโคตรปุถุชนให้ขาดออก เพื่อเข้าสู่ความเป็นอริยบุคคล

๓.๑๔) มรรคญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นพระนิพพาน แล้วตัดขาดจากกิเลส เป็นสมุเททประหาณ เป็นญาณในอริยมรรค

๓.๑๕) ผลญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นพระนิพพานโดยเสวยผลแห่งสันติสุข, เป็นญาณในอริยผล

๓.๑๖) ปัจจเวกขณญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นใน มรรคจิต, ผลจิต, นิพพาน, กิเลส ที่ละแล้ว และกิเลสที่ยังคงเหลืออยู่

ญาณ ๑๖ หรือโสฬสญาณ เป็นญาณที่เกิดขึ้นได้จากการเจริญวิปัสสนาจนเกิด ปัญญา ที่เรียกว่า วิปัสสนาญาณ หรือวิปัสสนาปัญญา ซึ่งญาณ ๑๖ นี้สามารถแบ่งออกเป็น ๓ ระดับคือ

๑) ญาณระดับต้น เป็นญาณเห็นรูป เห็นนาม ได้แก่ นามรูปปริเจเขตญาณ ปัจจัยปริคคญาณ และสัมมสนญาณ

๒) ญาณระดับกลาง เป็นญาณเห็นพระไตรลักษณ์ในรูปนาม ได้แก่ อุทัพพญาณ

๓) ญาณระดับสูง เป็นญาณเห็นพระไตรลักษณ์ เห็นความไม่เที่ยง เห็นความทนสภาพอยู่ไม่ได้ เห็นความไม่ใช่ตัวตน ในทุกรูป ทุกนามที่กำหนดรู้ ได้แก่ ภังคญาณเป็นต้นไป^{๗๐}

๔) อธิปัญญาสิกขา

อธิปัญญาเป็นปัญญาเจตสิกในขณะเจริญวิปัสสนา ซึ่งเรียกว่า วิปัสสนาญาณ ๑๖ เป็น ปัญญาที่มีความละเอียด เพราะปัญญานั้นไม่เผลอไปด้วยตัณหาและทิฏฐิ ครอบงำ ปัญญานั้นไม่เป็นที่ ระคนไปด้วยตัณหาและทิฏฐิแล้ว จึงเรียกว่าเป็นอธิปัญญา เป็นปัญญาอันยิ่ง “อธิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐหยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ เธอรู้ตามความเป็นจริงนี้ สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์)”^{๗๑} ปัญญาที่เป็นอันยิ่งแล้วนั้น คือปัญญาที่หยั่งเห็นอริยสัง ๔ คือ ทุกข สมุทัย นิโรธ มรรค ความเห็น เช่นนี้จึงเป็นอธิปัญญาสิกขา

^{๗๐} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมอาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติ ลำดับการบรรลุธรรมของ พระพุทธเจ้า, หน้า ๓๑๘.

^{๗๑} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

การกำหนดรู้สภาวะธรรม (รูปนาม) ที่ปรากฏผ่านทางทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ โดยความเกิดขึ้นนั้นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ตัวตน การรู้เห็นเช่นนี้ เป็นการรู้เห็นอริยสัจข้อแรก คือ ทุกขสัจอย่างถูกต้อง ในขณะที่กำหนดรู้เช่นนี้ จัดได้ว่าเป็นปริยญาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการกำหนดรู้ และในขณะที่นั้นค้นหาเป็นสิ่งที่น่าพอใจในอารมณ์นั้นไม่สามารถเกิดขึ้นได้ จึงนับได้ว่าเหตุให้เกิดทุกข์คือ สมุทัยนั้น ถูกดับไปชั่วขณะนั้น ๆ ในขณะนั้นกล่าวได้ว่าเป็นปหานปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการละ

ฉะนั้นวิปัสสนา คือ การกำหนดรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้นตามความเป็นจริงนั้นไม่ว่าอารมณ์ใดก็ตามที่ปรากฏขึ้นโดยผ่านทางทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกำหนดรู้ตามความเป็นจริงอารมณ์เหล่านั้น ซึ่งการกำหนดรู้เช่นนี้ เรียกว่า “ปริยญาปฏิเวธ” ซึ่งเป็นเหตุให้ละสมุทัยได้ชั่วคราว เรียกว่าเป็น “ปหานปฏิเวธ” ทำให้เกิดความรู้แจ้ง เรียกว่า “สัจฉิกิริยาปฏิเวธ” และในขณะนั้นก็พัฒนาจรคให้เจริญ เรียกว่า “ภาวนาปฏิเวธ”^{๗๒} ในขณะเดียวกันนั้นก็กำลังกำหนดรู้ สภาวะธรรมที่ผ่านเข้ามาทางทวาร ๖ ขณะนั้นเป็นการทำกิจในอริยสัจ ๔ ไปพร้อมกัน ในขณะเดียวกัน คือ การกำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำนิโรธให้แจ้ง และเจริญจรค ด้วยการปฏิบัติเช่นนี้ วิปัสสนาจรคย่อมปรากฏขึ้นและรู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจ ๔ ฉะนั้นแล้ว กิริยาอาการที่กล่าวมานี้ ย่อมเป็นอริปัญญาสิกขา

๓.๔ สรุปท้ายบท

ไตรสิกขานั้นถือได้ว่าเป็นกระบวนการศึกษา เป็นข้อที่ควรศึกษา ๓ คือ สीलสิกขา จิตตสิกขา และ ปัญญาสิกขา ย่อมส่งผลให้ผู้ที่ศึกษานั้นเกิดความพัฒนา ทางด้าน กาย วาจา ใจ และ ปัญญา ซึ่งเป็นการพัฒนาที่นำไปสู่ความเจริญ

อริศีลสิกขา สิกขา คือ ศीलอันยิ่ง, อริศีลเป็นข้อที่จะต้องศึกษาข้อปฏิบัติเพื่ออบรมพัฒนาศีลอย่างสูง ศील ๕ ศील ๘ ศील ๑๐ ศील ๒๗๗ ศील ๓๑๑ เป็นศีล, ปาติโมกข์สังวรจัดว่าเป็นอริศีลสิกขา

อริจิตตสิกขา สิกขา คือ จิตอันยิ่ง อริจิตเป็นข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกอบรมพัฒนาจิตใจให้มีสมาธิเป็นอย่างสูง (กุศลจิตทั้งหลายจนถึง สมาบัติ ๘ เป็นจิต, ฌานสมาบัติที่เป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา เป็นอริจิต แต่สมาบัติ ๘

อริปัญญาสิกขา การฝึกศึกษาทางปัญญาอย่างสูง ทำให้เกิดความรู้แจ้งที่สามารถชำระจิตให้บริสุทธิ์หลุดพ้นโดยสมบูรณ์ ปัญญา เป็นการฝึกฝนอบรมโดยการทำให้มีขึ้น พัฒนาในด้านของความรู้ ความจริง ตามที่เป็นจริง เช่น การเข้าใจธรรมชาติที่เป็นความรู้เข้าใจสภาวะด้วยการหยั่งเห็นความจริงของสิ่งต่าง ๆ ตามที่มันเป็นไปตามธรรมชาติ รวมถึงการวินิจฉัย ไตรตรอง

^{๗๒} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสम्मหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๘๐.

ประเภทของไตรสิกขา

ศีลสิกขา การมีเจตนาที่งดเว้นจากการไม่ทำบาปด้วยการรักษาศีล ซึ่งการรักษาศีลนั้นเป็นการประพฤติกายและวาจา ให้เป็นปกติ เป็นความประพฤติที่อยู่ในขอบเขตที่สังคมนั้นวางไว้ อยู่ในศีลธรรมจารีตประเพณี ของสังคมนั้น โดยสมาทานตั้งใจที่จะงดเว้นจาก กายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ และประกอบอาชีพหาเลี้ยงตนเองในทางที่ชอบ ซึ่งการรักษาศีล นี้ ย่อมทำให้เกิดความเจริญทางกาย และทางวาจา โดยส่งผลให้เกิดความสงบ กฎระเบียบที่เป็นข้อปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเรียบร้อยนั้นเรียกว่าศีล มี ๕ ประเภท

- ๑) เบญจศีล ศีล ๕
- ๒) ศีล ๘ อุโบสถศีล
- ๓) ศีล ๑๐ สำหรับสามเณร หรือสามเณรี
- ๔) ศีล ๒๒๗ สำหรับพระภิกษุสงฆ์
- ๕) ศีล ๓๑๑ สำหรับภิกษุณีสงฆ์

ศีลทั้ง ๕ ประเภทนั้นเป็นการปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเป็นปกติ มีความประพฤติที่เบาพร้อม โดยมีเจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิดในข้อที่ทรงห้าม และประพฤติในข้อปฏิบัติที่ทรงอนุญาต เพื่อให้เกิดความดีงามในสังคมและหมู่คณะนั้น ๆ

อริศีลสิกขา ศีลที่เป็นข้อปฏิบัติของพระสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นศีลที่ความบริสุทธิ์หมดจดทั้งทางกาย ทางวาจา และใจ เพราะศีลเป็นต้นเหตุแห่งการเกิดสมาธิและปัญญาแล้ว เป็นศีลที่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น ศีลขั้นนี้เชื่อว่ามี ๔ ประเภท

- ๑) ปาติโมกขสังวรศีล ความสำรวมระวังในพระปาติโมกข์
- ๒) อินทริยสังวรศีล ความสำรวมระวังในอินทริย
- ๓) อาชีวปาริสุทธิศีล ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ
- ๔) ปัจจัยสันนิสิตศีล การเว้นจากการอาศัยปัจจัยที่ผิด

ความสำรวมระวังซึ่งภิกษุผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมรักษาศีลวินัย ๒๒๗ ลิกขาบทให้บริสุทธิ์อยู่เสมอ นับตั้งแต่เริ่มการปฏิบัติธรรมเป็นต้นไป ชื่อว่าปาติโมกขสังวรศีลเมื่อรักษาศีล ๕ หมวด มีปาติโมกขสังวรศีลเป็นต้นจนหมดจดบริบูรณ์เป็นอันดียิ่งแล้ว จึงกล่าวได้ว่าเป็นศีลวิสุทธิ ความบริสุทธิ์หมดจดแห่งศีล เป็นอริศีลสิกขาข้อศึกษาคือ ศีลอย่างยิ่ง

จิตตสิกขา ความบริสุทธิ์หมดจดแห่งจิต ด้วยการฝึกอบรม หรือพัฒนาคุณภาพสมรรถภาพของจิต จนเกิดสมาธิ พอเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา จิตคือสมาธิที่เกิดร่วมกับจิต เพราะเมื่อสมถและวิปัสสนาสมาธิมีกำลังแก่กล้า นิรวณ ๕ ที่รบกวนย่อมไม่เกิดแทรกขึ้นจะมีเพียงสมาธิที่แน่วแน่ เมื่อการฝึกฝนอบรมจิตจนเกิดความสงบ จิตหนึ่งเป็นสมาธิแนบแน่นจะสามารถกำจัดกิเลสที่เป็นเครื่องกั้นปัญญา เมื่อจิตนั้นมีความผ่องใส จิตตสิกขาเป็นข้อศึกษาที่ทำให้จิตเกิดความสงบปราศจากนิรวณ ด้วยความเพียรพยายามในกรรมฐาน ๔๐ กอง

- ๑) กสิณ ๑๐
- ๒) อสุภะ ๑๐

- ๓) อนุสสติ ๑๐
- ๔) พรหมวิหาร ๔
- ๕) อรูปกัมมัฏฐาน ๔
- ๖) อาหารแปดประการ ๑
- ๗) จตุธาตววัตถาน ๑

เมื่อเพียรพยายามเจริญกรรมฐาน ๔๐ กอง ย่อมทำให้จิตนั้นเกิดความสงบนิ่งที่เรียกว่าสมาธิ เมื่อจิตมีความสนิทแนบแน่นจนเกิดสภาวะที่เรียกว่า ฌาน ความแนบแน่นจนเป็นสมาธินั้นสามารถกำจัดนิวรณ์ ๕ ประการได้

- ๑) กามฉันท์ ความอยากได้ออยากเอา
- ๒) พยาบาท ความชดเคืองแค้นใจ
- ๓) ถีนมিতะ ความหดหู่เซื่องซึม
- ๔) อุทธัจจะกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านเดือดร้อนใจ
- ๕) วิจิกิจฉา ความสงสัยลังเล เคลือบแคลงใจ

จิตที่มีสภาพเป็นสมาธินั้นเป็นความบริสุทธิ์หมดจดที่ปราศจากนิวรณ์ ๕ โดยสามารถแบ่งออกเป็น ๓ ระดับคือ

- ๑) อุปลารสมาธิ
- ๒) อัปนาสมาธิ
- ๓) ขณิกสมาธิ

เมื่อจิตนั้นปราศจากนิวรณ์ที่เป็นเครื่องกั้นคุณงามความดีแล้วจิตที่สงบจากนิวรณ์ ๕ เป็นจิตที่บริสุทธิ์ซึ่งเรียกว่าจิตตวิสุทธิ เป็นความบริสุทธิ์ของจิตเป็นสมาธิที่เหมาะสมแก่การนำไปใช้เพื่อให้เกิดปัญญา เป็นสมาธิที่ถูกต้องเพราะนำไปสู่ความบรรลุมรรคผลเบื้องสูง ซึ่งเรียกกันว่าสัมมาสมาธิ เป็นสมาธิในระดับฌาน คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔

- ๑) รูปฌาน ๔ คือ
 - ๑.๑) ปฐมฌาน (ฌานที่ ๑)
 - ๑.๒) ทุตติยฌาน (ฌานที่ ๒)
 - ๑.๓) ตติยฌาน (ฌานที่ ๓)
 - ๑.๔) จตุตถฌาน (ฌานที่ ๔)
- ๒) อรูปฌาน ๔ ได้แก่
 - ๒.๑) อากาสาณัญจายตนะ
 - ๒.๒) วิญญูญานัญจายตนะ
 - ๒.๓) อากิญจัญญายตนะ
 - ๒.๔) เนวสัญญานาสัญญายตนะ

จิตตสิกขาเป็นข้อที่ศึกษาของจิตที่เกิดความแนบแน่นจากการเจริญกรรมฐาน ๔๐ กอง จนเกิดสมาธิ เมื่อสมาธิที่เกิดขึ้นนั้นสามารถกำจัดนิวรณ์ ๕ ประการได้แล้ว จนทำให้เกิดความตั้งมั่น แห่งจิตที่เรียกว่า ฌาน เมื่อจิตเป็นสมาธิในระดับฌานแล้วจึงเป็นสมาธิที่เหมาะสมแก่การเจริญปัญญา ต่อไป เป็นทางดำเนินไปสู่ความเป็นอริยบุคคลชั้นต่าง ๆ ได้

ปัญญาสิกขา ปัญญา ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้ความเข้าใจชัดเจน, ความรู้ หยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการด้วยเหตุผล ล่วงพ้นปัญญา, ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามความเป็นจริง ปัญญา เป็นความรู้ที่เห็นและเข้าใจสภาวะ ที่เป็นความหยั่งรู้ในสิ่งทั้งหลายนั้นตามความเป็นจริงตามที่มันเป็นอยู่อย่าง ปัญญานั้นแยกออกเป็นระดับต่างกันไปตามระดับความรู้ความ เข้าใจบ้างตามหน้าที่และในด้านของปัญญานั้น โดยปัญญานั้นแย่งออกเป็น ๓ ประเภท

- ๑) สุตตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการสดับเล่าเรียน
- ๒) จินตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการพิจารณา
- ๓) ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ

ญาณ คือ ปัญญา องค์ธรรม คือ ปัญญาเจตสิก จิตที่ประกอบร่วมกับปัญญานั้น เรียกว่า ญาณสัมปยุตต์หรือปัญญินทรีย์ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี วิปัสสนาญาณ ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการเจริญ วิปัสสนาซึ่งปัญญาที่เกิดขึ้นนี้เรียกว่า ปัญญาญาณ (ญาณ ๑๖) เป็นปัญญาในการกำหนดรู้รูปนาม สังขารที่เป็นอารมณ์โดยพิจารณารูปนามสังขารโดยความเป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งวิปัสสนาญาณ ๑๖ สามารถแบ่งออกเป็น ญาณ ๓ ระดับ เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น

๑) ญาณระดับต้น เป็นญาณเห็นรูป เห็นนาม ได้แก่ นามรูปปริเฉทญาณ ปัจจัยปริคคญาณ และสัมมสนญาณ

๒) ญาณระดับกลาง เป็นญาณเห็นพระไตรลักษณ์ในรูปนามได้แก่ อุทยัพพญาณ

๓) ญาณระดับสูง เป็นญาณเห็นพระไตรลักษณ์ เห็นความไม่เที่ยง เห็นความทนสภาพอยู่ไม่ได้ เห็นความไม่ใช่ตัวตน ในทุกรูป ทุกนามที่กำหนดรู้ได้แก่ ภังคญาณเป็นต้นไป

ปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาที่เรียกว่าวิปัสสนาญาณนี้ เป็นปัญญาที่มีความละเอียดลึกซึ้ง เพราะเป็นปัญญาที่ปราศจากตัณหาและทิฐิครอบงำ จึงเรียกได้ว่าเป็นอริปัญญา เป็นปัญญาอันยิ่ง ปัญญาที่เป็นอันยิ่งแล้วนั้น คือปัญญาที่ยังเห็นอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ความเห็นเช่นนี้จึงเป็นอริปัญญาสิกขา

บทที่ ๔

ความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ความหยั่งรู้ หยั่งเห็น เป็นความรู้ที่เกิดจากการเจริญตามหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ด้วยการรู้เห็นสภาวะที่ปรากฏขึ้นต่าง ๆ เหล่านั้นอย่างรู้เท่าทันและตามความเป็นจริง ซึ่งความเห็นนั้นมีลักษณะที่ปรากฏขึ้นของรูปและนามตามธรรมชาติ โดยปัญญาที่หยั่งเห็นรูปและนามที่ปรากฏขึ้นนั้นโดยความเป็นสามัญลักษณะ คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน ความรู้เห็นดังกล่าวนี้ เป็นปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เรียกว่า เป็นการเจริญวิปัสสนา เพราะความเห็นสังขารโดยอาการต่าง ๆ ด้วยอำนาจอนิจจลักษณะเป็นต้น ได้แก่ ภาวนาปัญญา มีอนิจจานุปัญญาเป็นต้น^๑ วิสุทธิ ๗ เป็นความบริสุทธิ์ ๗ ขั้นตอนที่มีผลสืบเนื่องมาจากการศึกษา ๓ ระดับ ที่เป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมทางกาย วาจา ใจ และปัญญา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จนพัฒนาไปสู่ความบริสุทธิ์ ๗ ขั้นตอน ดังนั้นแล้ว จึงได้กำหนดประเด็นการศึกษาดังนี้

- ๔.๑ ความสอดคล้องระหว่างศีลวิสุทธิกับอภิสีลสิกขา
- ๔.๒ ความสอดคล้องระหว่างจิตตวิสุทธิกับอภิจิตตสิกขา
- ๔.๓ ความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิทั้ง ๕ กับอภิปญญาสิกขา
- ๔.๔ สรุปท้ายบท

๔.๑ ความสอดคล้องระหว่างศีลวิสุทธิกับอภิสีลสิกขา

การรักษาไว้ซึ่งความบริสุทธิ์หมดจดโดยป้องกันมิให้เกิดความต่างพร้อย แห่งศีลตามความสามารถของตนเองโดยมีความสำรวมระวังด้วยการไม่ล่วงละเมิด ทางกาย ทางวาจา “ในบรรดาธรรมเหล่านั้น ศีลวิสุทธิ คืออะไร คือ ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ความไม่ล่วงละเมิดทางวาจาและทางใจ นี้เรียกว่า ศีลวิสุทธิ”^๒ ความสำรวมระวังไม่ล่วงละเมิดในทางกาย วาจา และใจนั้น เป็นความสำรวมระวัง เรียกว่า สังวรศีล เป็นการสำรวมระวังให้เกิดความบริสุทธิ์หมดจดไม่ต่างพร้อยในศีลของตนเอง เรียกว่า จตุปาริสุทธิศีล

^๑ พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติ ลำดับการบรรลุนิพพานของพระพุทธเจ้า, สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ) ตรวจชำระ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๖๓.

^๒ ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/-/๒๕๖.

๔.๑.๑ สीलวิสุทธิ

๒.๑) ปาติโมกขสังวรศีล เรียกว่า เทสนาสุทธิ ปาติโมกขสังวร การสำรวมระวังรักษา กาย วาจา ตามพระปาติโมกขโดยการสมาทานตั้งอยู่ในวิริติ (เจตนางดเว้น) “ภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมแล้วในปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ศึกษาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นย่อมปฏิบัติเพื่อเปื้อนหาย เพื่อคลาย เพื่อความดับภพทั้งหลาย เพื่อความดับภพทั้งหลาย ย่อมปฏิบัติเพื่อสิ้นตัณหา เพื่อสิ้นความโลภ เพื่อความดับภพทั้งหลาย ครั้นจุติจากอภัตตภาพนี้แล้ว เป็นอนาคามีไม่กลับมาสู่ความเป็นผู้เช่นนี้”^๓

๒.๒) อินทริยสังวรศีล เรียกว่า สังวรสุทธิ เพราะบริสุทธิ์ได้ด้วยการสังวร การสำรวม ระวังอินทริยทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยการเว้นกั้นไม่ให้บาปอกุศลเกิดขึ้นได้ ศีลข้อนี้ เป็นการสำรวมระวังทวารทั้ง ๖ ในขณะที่ตานั้นเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกต้อง ใจรู้ธรรมอารมณ์ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นการสำรวมไม่ให้อภิขมาและโทมนัสเข้าได้จึงกล่าว ได้ว่าเป็นศีลที่บริสุทธิ์และเป็นศีลวิสุทธิ ในขณะที่ได้ยิน เป็นต้นนั้น กิเลสความรักใคร่ และความโกรธหรือความหลงนั้นเข้าครอบงำไม่ได้ “อินทริยสังวร บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มาก แล้วอย่างไร ย่อมยังสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์ คุก่อนชลียะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปที่ชบใจด้วยจักขุ แล้ว ย่อมไม่ยินดี ไม่ชิงเคียดไม่ยังความกำหนดให้เกิดขึ้น ภิกษุฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ ย่อมไม่ยินดี ไม่ชิงเคียด ไม่ยังความกำหนดให้เกิด ไม่มีจิตที่ตั้งอยู่ด้วยอำนาจกิเลส ไม่เสียใจ มีจิตไม่พยาบาท มั่นคงดีในภายใน หลุดพ้นแล้ว”^๔

๒.๓) อาชีวีปาริสุทธิศีล เรียกว่า ปริเยณัฐิสุทธิ เพราะบริสุทธิ์เกี่ยวกับเรื่องการ แสวงหาอาชีวีปาริสุทธิศีล เว้นการทำการพูดที่เกี่ยวข้องด้วยมิฉฉาชีพ มีความเป็นอยู่ด้วยความบริสุทธิ์ ผู้ที่ต้องการให้อาชีวีปาริสุทธิศีลบริสุทธิ์นั้นจะต้องงดเว้นจากความประพฤติหลอกลวงทุกชนิด ที่เกี่ยวข้องกับอาชีพ เป็นความบริสุทธิ์ด้วยการแสวงหาปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพโดยความเป็นธรรม และโดยความสม่ำเสมอ “อาชีวีปาริสุทธิศีลนั้นท่านเรียกว่า ปริเยณัฐิสุทธิ เพราะเป็นความบริสุทธิ์ โดยการแสวงหาของภิกษุผู้ละอเสนาสนะแล้วยังปัจจัยทั้งหลายให้เกิดขึ้นโดยความเป็นธรรมโดย สม่ำเสมอ”^๕ ความบริสุทธิ์เว้นจากการความประพฤติหลอกลวงทุกชนิด เช่น การอวดอุตตริมนุสสรธรรม อันที่ไม่มีในตนไม่มีตามที่ตนเองได้กล่าวไว้เพราะมีอาชีพเป็นเหตุ^๖

^๓ อัง.ทูก.อ. (ไทย) ๑/๒/-/๓๖๕.

^๔ ฎรายละเอียดใน ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/-/๒๐๘.

^๕ วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๓/-/๙๕๒.

^๖ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, สมเด็จพระพุทธมหาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๓๔.

๒.๔) ปัจจัยสันนิสิตศีล เรียกว่า ปัจจเวกขณสุทธิ คือ หมุดจดบริสุทธิตัวด้วยการพิจารณา^๗ ปัจจัยสันนิสิตศีล เว้นจากการอาศัยปัจจัยที่ผิด คือ ไม่ได้พิจารณาก่อนที่จะบริโภคนปัจจัย ๔ เพื่อเป็นการเว้นจากการบริโภคด้วยตัณหาและอวิชชา ปัจจัยสันนิสิตศีลนี้ เป็นการพิจารณาปัจจัย ๔ ก่อนที่จะบริโภคหรือการใช้สอย หรืออาจจะพิจารณาในขณะที่บริโภคใช้สอย หรืออาจจะพิจารณาหลังจากที่ใช้สอยปัจจัยทั้ง ๔ แล้วก็ได้เช่นกัน^๘ ในการพิจารณาปัจจัยทั้ง ๔ นั้นโดยความเป็นสักแต่ว่าธาตุเท่านั้นเป็นของที่เป็นปฏิถัมภ์

คัมภีร์อรรถกถาธัมมสังคณีอธิบายวัตถุประสงค์ไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสการละเมิดวิติกมกิลสไว้ในพระวินัยปิฎก เพราะความที่ศีลเป็นเครื่องกำจัดวิติกมกิลส ปรากฏเป็นความบริสุทธิ์แห่งศีลที่เรียกว่า สीलวิสุทธิ^๙

๔.๑.๒ อธิศีลสิกขา

อธิศีลสิกขา เป็นข้อที่ควรศึกษา คือ ศีลที่เป็นอันยังโดยสามารถนำไปสู่การบริสุทธิหมดจดด้วยการสำรวมระวังในอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจการสำรวมระวังในอินทรีย์ ๖ นั้นอกุศลธรรมต่าง ๆ ย่อมไม่เกิดขึ้น “อธิศีลสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มียศศีลสำรวมระวังในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโคจร เห็นโทษภัยแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ สีสันต์เล็ก สีสันต์ใหญ่ ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล”^{๑๐} ความสำรวมระวังป้องกันไม่ให้อกุศลทั้งหลายนั้นมิกำลังมากขึ้นจนแสดงพฤติกรรมออกมาทางกาย วาจา หรือทางใจได้^{๑๑} ซึ่งความสำรวมระวังอินทรีย์ในทางทวาร ๖ ในขณะเดียวกันไม่มีความยึดถือว่า ศีลนั้นเป็นของเรา หรือว่า เราเป็นผู้ที่มีศีล ไม่เป็นที่ตั้งแห่งตัณหาและทิฏฐิได้ ในขณะเดียวกันนั้นสติปัญญาปรากฏขึ้นโดยความสำรวมระวังอินทรีย์สังวรศีล เพราะเป็นความสำรวมระวังอย่างยิ่ง เรียกว่าเป็นอธิศีล เป็นศีลที่เหมาะสมแก่การเจริญสติปัญญาหรือวิปัสสนาเป็นศีลที่เหมาะสมแก่การนำไปสู่ความพ้นทุกข์

ความสอดคล้องระหว่าง สीलวิสุทธิและอธิศีลสิกขา ความบริสุทธิ์หมดจดแห่งศีลที่เกิดขึ้นนั้น “ศีลวิสุทธิ” เป็นผลที่สืบเนื่องมาจากการศึกษา อธิศีลสิกขา ข้อศึกษาที่เป็นศีล ในขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายนั้นมี สติ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ เจริญอยู่ในวิปัสสนากัมมัฏฐานด้วยการกำหนดรู้กาย เวทนา จิต ธรรม การกำหนดรู้เช่นนี้ เรียกว่าเป็นการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน

^๗ วคิน อินทสระ, *สาระสำคัญของวิสุทธิธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๗), หน้า ๓๗.

^๘ วคิน อินทสระ, *สาระสำคัญของวิสุทธิธรรม*, หน้า ๓๔.

^๙ พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), *อานาปานสติ ลำดับการบรรลุนิพพานของพระพุทธเจ้า*, สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) ตรวจชำระ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๗๓.

^{๑๐} ขุ.ป. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

^{๑๑} ดุราลัยละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ โดยกำหนดรู้สภาวะธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นตามความเป็นจริง ในขณะที่มีสติ สมาธิ เจริญวิปัสสนาอยู่นั้นปัญญาเป็นความเจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิดใน จตุปาริสุทธิศีล ๔ คือ ปาติโมกขสังวร (การสำรวมระวังกาย วาจา) อินทริยสังวร (การสำรวมระวังในทวาร ๖) อาชีวปาริสุทธิศีล (การสำรวมระวังที่เกี่ยวข้องด้วยมิถฉาชีพ) ปัจจยสันนิตศีล (การงดเว้นปัจจัยที่ผิด) ในขณะที่เจริญวิปัสสนาอยู่นั้นผู้ปฏิบัติรักษาศีล โดยมีเจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิดพร้อมทั้งมีความสำรวม ปัญญาญาณที่เป็นความสำรวมระวังใน ๔ ประการนี้ คือ ปาริสุทธิศีล ๔ อย่างนี้ อันใดอันหนึ่งขาดตกบกพร่องแล้วแก้ไขใหม่ได้ไม่เป็นอันตรายแก่วิปัสสนาแต่ประการใด ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานควรปฏิบัติตนให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ด้วยปาริสุทธิศีล ๔ อย่างนี้เป็นศีลที่มีความบริสุทธิ์ เรียกว่า บรรลุถึงศีลวิสุทธิ

สรุปได้ว่า อธิศีลสิกขา คือ การศึกษาในระดับของ ศีลโดยความมีเจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิด ทางกาย ทางวาจา ทางใจ พร้อมทั้งมีความเพียรในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยการกำหนดรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้นตามความเป็นจริง ซึ่งในขณะที่มีสติ สัมปชัญญะในการกำหนดรู้สภาวะธรรมอยู่นั้น เจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิด มีความสำรวมระวังในปาติโมกข สำรวมระวังในอินทริย ๖ สำรวมระวังในการแสวงหาปัจจัย และสำรวมระวังในการพิจารณาในการปริโภค เรียกได้ว่า อธิศีลสิกขาเป็นเหตุให้เกิดความบริสุทธิ์หมดจดแห่งศีล ที่เรียกว่า ศีลวิสุทธิ

๔.๒ ความสอดคล้องระหว่างจิตตวิสุทธิกับอธิจิตตสิกขา

จิตมีความบริสุทธิ์สะอาด ปราศจากโลภะ โทสะ โมหะ กิเลสนิวรณ์ธรรมที่เป็นเครื่องเศร้าหมองใด ๆ ไม่สามารถเกิดแทรกขึ้นมาได้ทุกขณะที่จิตเข้าไปเพ่งจนแนบแน่นในอารมณ์กรรมฐาน อุปจารสมาธิ และ อัปปนาสมาธิ ที่ได้ในเวลานั้น ๆ เป็นจิตที่มีความบริสุทธิ์หมดจด “ชื่อว่าจิตตวิสุทธิ เพราะมีความไม่ฟุ้งซ่าน”^{๑๒} จิตตวิสุทธิ เป็นความบริสุทธิ์หมดจดของจิตมีความแนบแน่นอยู่กับรูปนาม โดยมีความไม่ฟุ้งซ่านซัดส่ายไปตามอารมณ์อื่น^{๑๓} ความบริสุทธิ์หมดจดของจิตนั้นเป็นสมาธิที่เกิดร่วมกับจิต เพราะเมื่อสมถสมาธิหรือวิปัสสนาสมาธินั้นมีกำลังที่แก่กล้าขึ้น นิวรณ์ ๕ คือ

๑.๑) กามฉันท์ ความอยากได้อยากเอา เป็นความพอใจในกาม หรือภิชณา ความเพ่งเล็งอยากได้ หรือจ้องจะเอา หมายถึง ความอยากได้กามคุณทั้ง ๕

๑.๒) พยาบาท ความขัดเคืองแค้นใจ ได้แก่ ความขัดใจ แค้นเคือง เกลียดชัง ความผูกใจเจ็บ การมองในแง่ร้าย การคิดร้าย ตลอดจนความโกรธ ความหงุดหงิด ฉุนเฉียว ความรู้สึกขัดใจ

๑.๓) ถีนมิทธะ ความหดหู่และเซื่องซึม ความห่อเหี่ยว ถดถอย ท้อแท้ ความซบเซา เหนงหงอย ละเหยใจ นั้นเป็นอาการของจิตใจ กับมิทธะ ความเซื่องซึม เหี่ยวเฉา ง่วงเหงา อืดอาด มึนหมัว

๑.๔) อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านและเดือดร้อนใจ แยกเป็นอุทธัจจะ ความที่จิตฟุ้งซ่าน ไม่สงบ ส่ายพร่า พล่านไป กับกุกกุกจะ ความวุ่นวายใจ ไร้คาญใจ

^{๑๒} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๖.

^{๑๓} คุรยละเอียดใน ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๙/๒๗.

๑.๕) วิจิติจณา ความลังเล เช่น ความเคลือบแคลง ไม่แน่ใจ เกี่ยวกับพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ เกี่ยวกับสิกขา

๔.๒.๑ จิตตวิสุทธิ

เมื่อสมาธิเกิดขึ้นเป็นสภาวะอารมณ์ที่เป็นหนึ่งเดียวของกุศลจิต เป็นการดำรงจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์หนึ่งเดียวนั้น ในพระอภิธรรมปิฎกได้กล่าวถึงสมาธิไว้ว่า “ความตั้งมั่นแห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมณะ สมาธิทริยัม สมาธิพละ สัมมาสมาธิ ในสมัยนั้นเรียกว่า สัมมาสมาธิเกิดขึ้นในสมัยนั้น”^{๑๔} เมื่อจิตนั้นมีความตั้งมั่นในอารมณ์ใด อารมณ์หนึ่ง จิตที่เป็นความตั้งมั่นนั้นเป็นสมาธิ ความบริสุทธิ์หมดจดแห่งจิตที่เรียกว่าจิตตวิสุทธินั้น แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) อุปจารสมาธิ (Access Concentration) เป็นกามาวจรสมาธิที่ขึ้นแก่ผู้เจริญสมถภาวนา ผู้ที่บรรลุปฏิภาคนิมิตในขณะที่ปราศจากนิวรณ์ธรรมแล้ว ด้วยการภาวนากสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ อานาปานะ พรหมวิหาร ๔ อารูปกรรมฐาน ๔ โดยหมายถึงอนุสสติ ๘ ปฏิกุศลสัญญาและจตุธาตววัตถุโดยอ้อม เพราะกรรมฐาน ๑๐ อย่างเหล่านี้ทำให้บรรลุถึงสภาวะที่ปราศจากนิวรณ์แต่ไม่อาจทำให้บรรลุญาณได้ จึงกล่าวได้ว่าเป็นอุปจารสมาธิโดยอ้อม^{๑๕}

๒) อัปปนาสมาธิ (Attainment Concentration) เป็นสมาธิที่แนบแน่นอยู่ในกสิณารมณ์ เป็นต้น ที่กำลังเพ่งอยู่ หมายถึง สมาบัติ ๘ หรือ ๙ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ ตามจตุกกนัย หรือ รูปฌาน ๕ อรูปฌาน ๔ ตามปัญจกนัย ซึ่งเรียกว่า สมถฌาน

สภาวะสมาธิที่ถึงขั้นอัปปนา เรียกว่า ฌาน คือ ภาวะที่จิตเพ่งอารมณ์จนแน่วแน่ ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๕ อย่าง

๒.๑) วิตก ความที่จิตจรตอารมณ์อย่างแนบแน่น

๒.๒) วิจาร์ การกำหนดพิจารณาอารมณ์เพียงอย่างเดียวอย่างจดจ่อต่อเนื่อง

๒.๓) ปีติ ผรณาปีติ อาการสบายแผ่ซ่านไปทั่วร่างกาย

๒.๔) สุข มีอารมณ์สำราญเยือกเย็น

๒.๕) เอกัคคตา จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน สอดส่ายหาอารมณ์อื่น^{๑๖}

สมาธิ ๒ ประการแรก คือ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ นี้ที่เรียกว่าจิตตวิสุทธิ มีความหมายว่า จิตตวิสุทธิในทางสมถภาวนา หมายถึง อุปจารสมาธิ คือ สมาธิที่แน่วแน่นจนจะหรือใกล้ ฌานเข้าไปแล้ว ตลอดจนกระทั่งอัปปนาสมาธิ คือ สมาธิที่แนบแน่นอย่างแน่วแน่นได้ฌานนั้นด้วย

๓) ชนิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ (Momentary Concentration) ชนิกสมาธินั้นเป็นความสงบของจิตที่จะเข้าถึงอุปจารสมาธิในขณะที่เริ่มต้นของการเจริญสมถภาวนา หรือเป็นสมาธิที่เกิด

^{๑๔} อภิ.ส. (ไทย) ๓๔/๒๔/๓๑.

^{๑๕} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๓.

^{๑๖} ดุราลัยละเอียดใน อภิ.ส. (ไทย) ๓๔/๘๔/๔๒.

ช่วงขณะเมื่อกำหนดรู้สภาวะธรรมอยู่ ย่อมปรากฏขึ้นเมื่อจิตตั้งอยู่ในอารมณ์ของรูปนามปัจจุบันในขณะที่ อินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา มีกำลังสม่ำเสมอ ผู้เจริญวิปัสสนาเพื่ออบรมจิต มนุษย์ให้สงบระงับความชั่ว บรรลุคุณงามความดีและบริสุทธิ์ผ่องใสแห่งจิต

ผู้เจริญวิปัสสนาโดยอาศัยอุปปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิ ชื่อว่า สมถยานิก คือ ผู้ดำเนินไปสู่ มรรค ผล และนิพพานด้วยสมถยาน สมาธิทั้งสองอย่างนั้นจึงเป็นจิตตวิสุทธิซึ่งเป็นที่อาศัยของสมถยานิก

ผู้เจริญวิปัสสนาอย่างเดียวโดยไม่อาศัยสมาธิทั้งสองนั้น ชื่อว่า สุททวิปัสสนายานิก คือ ผู้ดำเนินไปสู่ มรรค ผล และนิพพานด้วยวิปัสสนาล้วน ๆ บุคคลประเภทนี้มีขณิกสมาธิอย่างเดียวเป็น จิตตวิสุทธิ^{๑๗}

คัมภีร์อรรถกถาธัมมสังคณีอธิบายวัตถุประสงค์ไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสการประทาน ปริญญาฐานกิเลสไว้ในพระสูตรต้นตปิฎก เพราะสมาธิเป็นเครื่องกำจัดกิเลสที่กลุ่มรมจิต (ปริญญาฐานกิเลส) ปรากฏเป็นความบริสุทธิ์แห่งจิต ซึ่งเรียกว่า จิตตวิสุทธิ^{๑๘}

๔.๒.๒ อธิจิตตสิกขา

อธิจิตตสิกขาเป็นจิตที่เป็นสมาธิขั้นอุปปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ เป็นสมาธิที่เป็นสมาธิที่มีความสงบจากกามและอกุศลธรรม บรรลุถึงรูปฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน บรรลุถึงรูปฌาน ๔ คือ อากาสาณัญจายตนะ วิญญูณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานา สัญญายตนะ “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์ สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใส ในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะ ปิติจางคลายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลาย สรรเสริญว่าผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกขได้แล้ว เพราะโสมนัสและ โทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้ชื่อว่า อธิจิตตสิกขา”^{๑๙} อธิจิตตสิกขานี้เป็นข้อศึกษา คือ ความตั้งมั่นแห่งจิตที่เป็นเอกัคคตาเจตสิก เรียกว่า เป็นจิตที่มีความตั้งมั่นจนเกิดสมาธิขึ้นตามลำดับ คือ อุปปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ ขณิกสมาธิ ความตั้ง มั่นที่เป็นสมาธิในระดับต่าง ๆ นั้นเป็นเหตุให้เกิดความบริสุทธิ์หมดจดแห่งจิต

ความสอดคล้องระหว่างจิตตวิสุทธิและอธิจิตตสิกขา ความบริสุทธิ์หมดจดแห่งจิต “จิตตวิสุทธิ” นั้นเป็นผลที่สืบเนื่องจากการศึกษาตามหลักของ อธิจิตตสิกขา ในขณะที่เจริญวิปัสสนา ขณิกสมาธิซึ่งเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา โดยมีสติรู้เท่าทันอารมณ์ปัจจุบันของรูปนาม โดยมีสมาธิอยู่ในขณะกำหนดรู้โดยไม่เผลอ สติที่ระลึกอารมณ์ปรมาตม์ คือ รูปนาม อย่างต่อเนื่องโดยปราศจากนิวรรณ์

^{๑๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ, หน้า ๖๑.

^{๑๘} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติ ลำดับการบรรลุธรรมของ พระพุทธเจ้า, หน้า ๗๕.

^{๑๙} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

ในขณะที่อินทรี ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา มีกำลังที่สม่ำเสมอเท่าเทียมกันแก่บุคคลที่เจริญวิปัสสนา ใจที่สงบลงชั่วคราว แต่สมาธิมีกำลังแก่กล้าเข้าก็สามารถบรรลุถึงโลกุตระอุปนาสมาธิได้ คือถึงมรรค ผล, นิพพานได้ อุปมาเหมือนเม็ดงาธรรมดาเม็ดงานี้มีขนาดเล็กมากมีน้ำมันน้อยยังไม่พอใช้ แต่ว่าหลายเม็ดรวมกันก็ทำให้ได้น้ำมันมากขึ้นข้อนี้ฉันใด วิปัสสนาขณิกสมาธิก็ฉันนั้น โยคีมีจิตใจไปถึงที่ไหนก็ตั้งสติกำหนดรู้ไปถึงที่นั่น ได้ขณิกสมาธิเกิดขึ้นมาทันที ไม่เรียกว่าใจฟุ้งซ่าน ขณิกสมาธิสามารถตั้งจิตไว้มั่น มีกำลังมากเท่ากับอุปปจารสมาธิได้ เพราะขณะกำหนดรู้อารมณ์อันหนึ่งกับอีกอันหนึ่งนั้น ระหว่างกลางอารมณ์ทั้งสองกิเลสนิวรณ์เข้าไม่ได้ เมื่อกำหนดติดต่อกันอยู่เรื่อยไป ขณะนั้นใจสงบก็ตั้งอยู่ได้นานเหมือนกัน และเมื่อผู้ปฏิบัติเข้าถึงอุภยัพพญาณ, ภังคญาณเป็นต้น วิปัสสนาขณิกมีความแก่กล้ามากขึ้น มีกำลังมากเท่ากับอุปนาสมาธิเพราะปราศจากปฏิปกัษ คือ กิเลสนิวรณ์ ฉะนั้น ขณิกสมาธิ คือ การที่มีใจสงบตั้งอยู่นาน ๆ ได้^{๒๐}

สรุปได้ว่า ข้อศึกษา คือ อธิจิตตสิกขา เป็นการฝึกจิตให้เกิดความตั้งมั่นแห่งจิต ในขณะที่จิตนั้นเกิดความตั้งมั่นจนเกิดสมาธิขึ้นตามลำดับ คือ อุปปจารสมาธิ อุปนาสมาธิ ขณิกสมาธิ ในขณะที่จิตมีความตั้งมั่นที่เรียกว่าสมาธิ ผู้ปฏิบัติมีความเพียร มีสติ สัมปชัญญะ กำหนดรู้ในสภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้นตามความเป็นจริง จิตที่มีความตั้งมั่นนั้นเป็นจิตที่ ปราศจากนิวรณ์ธรรม ๕ ประการ ปราศจากกิเลส ปราศจากความยึดมั่นถือมั่นต่าง ๆ ได้ เรียกได้ว่า อธิจิตตสิกขาเป็นเหตุให้เกิดความบริสุทธิ์หมดจดแห่งจิต เรียกว่า จิตตวิสุทธิ

๔.๓ ความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิทั้ง ๕ กับอธิปัญญาสิกขา

วิสุทธิ ๕ ประการ คือ ทิฐิวินิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคัมคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิ วิสุทธิ ทั้ง ๕ ประการ เป็นยอดแห่งความบริสุทธิ์หมดจด เป็นความบริสุทธิ์หมดจดแห่งปัญญา คัมภีร์อรรถกถาอัมมสังคณิธิบายวัตถุประสงคืไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสารปรุหะนอญสัยไวัในพระอภิธรรมปิฎก เพราะความที่ปัญญาเป็นเครื่องกำจัดอนุสัยกิเลส ปรากฏเป็นความบริสุทธิ์แห่ง ปัญญา ๕ ระดับ คือ ทิฐิวินิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคัมคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ^{๒๑} ความบริสุทธิ์หมดจด ๕ ประการนี้เป็นความบริสุทธิ์แห่งปัญญา

วิปัสสนา คือ ความกำหนดรู้ในรูปธรรม นามธรรม อารมณ์ทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นตามความเป็นจริงอย่างจดจ่อต่อเนื่อง จนเกิดปัญญาความเห็นรู้ชัดสิ่งต่าง ๆ ตรงตามสภาวะของมัน คือตามความเป็นจริง โดยไม่ใช่เห็นแบบภาพวาด หรือเห็นแบบที่เรียกว่านึกคิดหรือคาดเดาเอาเอง ความเห็นตามความเป็นจริงนี้จะเป็นเครื่องช่วยให้ถอนความเข้าใจผิด ความหลงผิด หรือ

^{๒๐} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติ ลำดับการบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้า, หน้า ๗๙.

^{๒๑} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติ ลำดับการบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้า, หน้า ๘๐.

แม้แต่ความคิดที่ผิด^{๒๒}

ญาณ คือ ความรู้สึกตัวด้วยปัญญา ความหยั่งรู้ด้วยปัญญาประจักษ์แจ้ง ที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาหรือสติปัญญาเพียงเท่านั้น วิปัสสนาญาณ คือ ปรีชาญาณที่บังเกิดขึ้นภายในจิตของบุคคลผู้กำหนดรูรูปร่าง ปรมาตม์เป็นอารมณ์ บังเกิดขึ้นด้วยผลของการปฏิบัติให้สมบูรณ์ในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จนสภาพจิตของบุคคลตั้งมั่นไม่หวั่นไหวเป็นสมาธิ สงบปราศจากกิเลสนิวรณ์ น้อมไปเพื่อรู้ความจริงในอริยสัจ^{๒๓} วิปัสสนาปัญญาที่ปรากฏขึ้นนั้นย่อมปรากฏขึ้นแก่บุคคลที่เจริญวิปัสสนาล้วน ที่เรียกว่า สุทธิวิปัสสนา โดยมีลำดับ ๑๖ ชั้น เรียกอีกอย่างว่า โสฬสญาณ โดยวิปัสสนาญาณ ๑๖ นี้ แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ

๑) ญาณระดับต้น เป็นญาณเห็นรูป เห็นนาม ได้แก่ นามรูปปริเฉทญาณ ปัจจัยปริคคญาณ และสัมมสนญาณ

๒) ญาณระดับกลาง เป็นญาณเห็นพระไตรลักษณ์ในรูปร่างได้แก่อุทยัพพญาณ

๓) ญาณระดับสูง เป็นญาณเห็นแจ้งพระไตรลักษณ์ เห็นความไม่เที่ยง เห็นความทนสภาพอยู่ไม่ได้ เห็นความไม่ใช่ตัวตน ในทุกรูป ทุกนามที่กำหนดรู้ได้แก่ กังคญาณ เป็นต้นไป^{๒๔}

วิปัสสนาปัญญาซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนา ด้วยการมีสติสัมปชัญญะ มีสมาธิตั้งมั่น กำหนดรู้สภาวะธรรมทั้งหลายนั้นตามความเป็นจริง ปัญญาที่ปรากฏขึ้นนั้นเป็นปัญญาที่เห็นสภาวะรูปร่างตามความเป็นจริง เรียกได้ว่าเป็นปัญญาที่บริสุทธิ์ โดยเกิดขึ้นตามลำดับ คือ ทิณฺฐวิสุตฺติ กังขาวิตรณวิสุตฺติ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุตฺติ ปฏิปทาญาณทัสสนาวิสุตฺติ และญาณทัสสนวิสุตฺติ

๔.๓.๑ ทิณฺฐวิสุตฺติ

ปัญญาที่มีความเห็นถูก มีความรู้เห็นตามความเป็นจริงโดยปราศจากกิเลส คือ มีความเห็นว่า นามและรูป ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตามที่เข้าใจมาตั้งแต่ก่อน ที่โลกเรียกขานกันว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา นั้นเป็นเพียงแค่มุมุมิติไม่มีบุคคลบุรุษหรือสตรีเป็นตัวตนเลยแม้แต่น้อย ความจริงแล้วก็มีแต่ชั้น ๕ หรือรูปร่างตามที่เห็นประจักษ์อยู่นี้เท่านั้น

ญาณที่สามารถรู้นาม รูป ทั้งสองโดย

ลक्षणาคือรู้ลักษณะของนาม, รูป

รสรู้หน้าที่กิจของนาม, รูป

ปัจจุภูมิจานรู้ผลของนาม, รูป

ปทภูมิจานรู้เหตุใกล้ชิดของนาม, รูป

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิตภัณณ์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๔๒๗.

^{๒๓} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), **อานาปานสติ ลำดับการบรรลุนิยามของพระพุทธเจ้า**, หน้า ๓๑๗.

^{๒๔} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), **อานาปานสติ ลำดับการบรรลุนิยามของพระพุทธเจ้า**, หน้า ๓๑๘.

ทิวฏฐิวิสุทธิ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาหรือเจตสิก คือ นามรูป ปริเฉทญาณนี้เอง เพราะสามารถชำระจิตใจของโยคาวจรบุคคลให้ปราศจากสัkkายาทิวฏฐิลงได้^{๒๕}

การรู้เห็นในลักษณะแปรปรวนและไม่อาจรู้อารมณ์ได้นี้เป็นการรู้เห็นตามความเป็นจริง (รูปยถาภูตสสนิ) เพราะเป็นความเข้าใจรูปโดยลักษณะแปรปรวน (รูปนลกขณิ) และโดยอาการปรากฏที่ไม่รู้อารมณ์ (อพยากตปจจุภูจฺจณิ) โยคีผู้ปฏิบัติย่อมรู้ว่าจิตที่กำหนดรู้เหมือนแล่นเข้าไปหาสภาวะธรรมมีการพอง การยุบ เป็นต้น และจิตที่ได้เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส กระแทบสัมผัส เหมือนกับว่าแล่นเข้าไปหาสภาวะธรรมที่พองอยู่ ความรู้สึกอย่างนี้เป็นการรู้เห็นนามตามความเป็นจริง “ผู้รู้เห็นสภาวะของรูปนามตามความเป็นจริงว่ามีสภาพแปรปรวน หรือไม่รู้อารมณ์ ส่วนนามมีสภาพนุ่มไปสู่อารมณ์ ย่อมไม่รู้สึกว่ามีตัวตน ในขณะที่นั้นจะรู้ถึงความต่างของรูปนาม เช่น

สภาวะพองในขณะที่พอง เป็นคนละส่วนกับจิตที่กำหนด

สภาวะยุบในขณะที่ยุบ เป็นคนละส่วนกับจิตที่กำหนด

สภาวะนั่งในขณะที่นั่ง เป็นคนละส่วนกับจิตที่กำหนด

สภาวะเหยียดในขณะที่เหยียด เป็นคนละส่วนกับจิตที่กำหนด

สภาวะคู้ในขณะที่คู้ เป็นคนละส่วนกับจิตที่กำหนด

สภาวะเห็นในขณะที่เห็น เป็นคนละส่วนกับดวงตาหรือจิตที่กำหนด^{๒๖}

เมื่อรูปนั้นมีความปรากฏขึ้นธาตุ ๔ ที่เรียกว่ามหาภูตรูป รวมทั้งปริเฉทรูปก็เกิดครบ วิญญาณธาตุก็พอใจที่รู้อารมณ์นั้น เมื่อเกิดปริชาญาณสามารถแยกรูป แยกนามออกจากกันได้ เป็นอันว่าผู้นั้นได้บรรลุถึงนามรูปปริเฉทญาณแล้ว จึงเกิดความเห็นถูกต้องว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้นก็มิใช่เพียงแค่อารมณ์และนามเท่านั้น นอกเหนือไปจากนั้นไม่มี ความรู้เห็นดังกล่าวนี้สามารถประหาร สัkkายาทิวฏฐิ จึงเรียกว่าเป็นทิวฏฐิวิสุทธิ

๔.๓.๒ กังขาวิตรณวิสุทธิ

ความหมดจดแห่งญาณ ความบริสุทธิ์แห่งปัญญา เป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย ความบริสุทธิ์เพราะหายสงสัย ในกาลทั้ง ๓ (เกี่ยวกับกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคต ปัจจุบัน) เพราะในขณะที่พิจารณาอยู่พบเพียงเหตุและผล ที่ล่วงมาแล้วก็เป็นเพียงแค่เหตุและผลต่อไปเท่านั้น ความรู้นี้เป็นความรู้ขั้นตรณปริปัญญา คือ รู้สามัญญลักษณะของไตรลักษณ์

ปัจจัยการเกิดขึ้นของรูปนั้นมีได้เพราะ ธรรมเหล่านี้คือ อวิชชา ตัณหา กรรม และอาหาร ส่วนปัจจัยที่ก่อให้เกิดนามนั้น มีได้เพราะ อวิชชา ตัณหา กรรม ซึ่งนามรูป ในที่นี้นั้น หมายถึงเจตสิกกับกัมมชรูปเท่านั้น) ส่วนปัจจัยที่ให้เกิดเจตสิก ได้แก่ อวิชชา ตัณหา กรรม และผัสสะ

^{๒๕} ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธรรมมาจริยะ อัครมหากรรมฐานาจารย์, วิปัสสนาธิปนิฎฎิกา, วัดภัททันตะ อาสภาราม จังหวัดชลบุรี, หน้า ๑๒๗.

^{๒๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, พระคันธสาราภิกษุ แปลและเรียบเรียง, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ, หน้า ๘๓.

เมื่อมีความรู้เช่นนี้แล้ว ก็หมดความสงสัยในกาลทั้ง ๓ คือ รูปร่างนามในปัจจุบันมีความเป็นอยู่อย่างนี้ รูปร่างในอดีตที่ล่วงมาแล้วก็ภพก็ชาติก็มีความเป็นมาอย่างนี้ ต่อไปในอนาคตก็ภพก็ชาติ ก็จักต้องเป็นเช่นนี้ต่อไป ซึ่งรวมความสงสัยในกาลทั้ง ๓ นั้น มีอยู่ด้วยกัน ๑๖ ประการ คือ

ความสงสัยในอดีต ๕ ประการ

- ๑) ในอดีตกาล ข้าพเจ้าได้เป็นแล้วหรือหนอ^{๒๗}
- ๒) ในอดีตกาล ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นมาแล้วหรือหนอ
- ๓) ในอดีตกาล ข้าพเจ้าได้เป็นอะไรมาแล้วหนอ
- ๔) ในอดีตกาล ข้าพเจ้าได้เป็นอย่างไรมาแล้วหนอ
- ๕) ในอดีตกาล ข้าพเจ้าเป็นอย่างไรแล้วจึงได้เป็นอะไรมาแล้วหนอ^{๒๘}

ความสงสัยฝ่ายอนาคต ๕ ประการ

- ๑) ในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะเป็นหรือหนอ
- ๒) ในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะไม่เป็นหรือหนอ
- ๓) ในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะเป็นอะไรหนอ
- ๔) ในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะเป็นอย่างไรหนอ
- ๕) ในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะเป็นอะไรแล้วจึงได้เป็นอะไรมาแล้ว

ความสงสัยฝ่ายปัจจุบัน ๖ ประการ คือ

- ๑) ข้าพเจ้าจะเป็นอยู่หรือหนอ เรามืออยู่หรือ
- ๒) ข้าพเจ้ามิได้เป็นอยู่หรือหนอ เราไม่มีอยู่หรือ
- ๓) ข้าพเจ้าเป็นอะไรอยู่หนอ เราเป็นอะไรอยู่หรือ
- ๔) ข้าพเจ้าเป็นอย่างไรอยู่หนอ เราเป็นอย่างไรอยู่หรือ
- ๕) สัตว์นี้มาจากไหนหนอ หมายความว่า บุคคลนี้มาจากไหนหรือ
- ๖) สัตว์นั้นจะไปไหนหนอ หมายความว่า เรามาจากภพไหนแล้วจักไปสู่ภพไหนหรือ

การไม่มีความสงสัย ๑๖ ประการที่กล่าวมานี้ เมื่อโยคีผู้ปฏิบัติธรรมเชื่อในความเกิดดับของรูปร่างนามในชาติก่อนและชาติหลัง ๆ แน่แล้วเกิดหรือไม่เกิดนั้นไม่สงสัยแล้ว เพราะสามารถรู้ทั้งเหตุและผลของรูปร่างนามเมื่อเกิดปริชารู้งังขัดดังนี้ จึงเป็นเหตุให้ตัดความสงสัยทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต ออกไปจากจิตได้ เมื่อโยคีผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุถึงปัจจัยปริคคณานั้นแล้ว ความสงสัยต่าง ๆ ทั้ง ๓ กาล คือ อดีต อนาคต ปัจจุบัน ทั้งหลายนั้นย่อมหมดสิ้นไป ญาณคือความรู้ที่ข้ามพ้นทั้ง ๓ การนี้ได้ เรียกว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ

^{๒๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๙๖.

^{๒๘} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๙๗.

๔.๓.๓ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

ความเห็นที่บริสุทธิ์ที่เกิดขึ้นว่าเป็นทางที่ถูก หรือไม่ใช่ทางที่ถูก สามารถตัดสินใจได้ว่าการยินดีในนิमितเป็นทางที่ผิด การกำหนดรู้นิमितเป็นทางที่ถูก เป็นญาณที่ปรากฏขึ้นคือ สัมมสนญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นไตรลักษณ์ ความเกิดดับของรูปนามแต่ก็รู้ว่ารูปนามดับไปเพราะเห็นรูปนามใหม่เกิดขึ้นสืบต่อแทน

๑) สัมมสนญาณ

ผู้ปฏิบัติได้ได้บรรลุถึงสัมมสนญาณ ทำให้เกิดปัญญาเห็นความเกิดขึ้นและความดับไปของรูปนามในปัจจุบัน เมื่อโยคีเห็นรูปนามที่เกิดเพียงชั่วขณะแล้วดับไปจึงทำให้มีความเข้าใจต่อไปว่ารูปนามมีความไม่เที่ยง เพราะเมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็ยอมที่ดับไป และมีสภาพเป็นทุกข์ เพราะถูกบีบคั้นอยู่เสมอ ไม่สามารถที่จะบังคับให้เป็นตามที่เรากำลังต้องการได้ “ปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลาย ทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน แล้วกำหนดไว้ ชื่อว่าสัมมสนญาณ เป็นอย่างไร คือพระโยคาวจรกำหนดรู้ทุกอย่างทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในก็ตาม เป็นภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม เลวก็ตาม ประณีตก็ตาม มีในที่ไกลก็ตาม มีในที่ใกล้ก็ตาม โดยความไม่เที่ยงกำหนดนี้ชื่อว่า สัมมสนญาณอย่างหนึ่ง กำหนดโดยความเป็นทุกข์ การกำหนดนี้ ชื่อว่าสัมมสนญาณ กำหนดโดยความเป็นอนัตตา การกำหนดนี้ ชื่อว่าสัมมสนญาณอย่างหนึ่ง” สัมมสนญาณเป็นญาณที่พิจารณาเห็นรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์

๑.๑) อนิจจะสัมมสนะ การพิจารณาว่าไม่เที่ยง สภาวะของ สภาวะยุบ สภาวนั่ง สภาวยืน เป็นต้นนี้ เกิดขึ้นแล้วดับไป เช่น สภาวของปรากฏขึ้นแล้วดำเนินไปชั่วขณะจึงสิ้นสุดลงแล้วจึงเกิดสภาวะยุบ หลังจากนั้นสภาวะของเกิดขึ้นอีก

๑.๒) ทุกขสัมมสนะ การพิจารณาว่าเป็นทุกข์ รูปนามนั้นมีความน่ากลัว เพราะเมื่อขณะแห่งความตายนั้นปรากฏขึ้น ในทุกขณะที่รูปนามเก่าดับไปแล้ว รูปนามใหม่ยังไม่เกิดขึ้น ไม่มีเวลาใดที่จะมั่นใจได้ว่าจะไม่ตาย เช่นเดียวกัน ในขณะที่รู้สึกถึงทุกขเวทนาที่ทนได้ยากนั้น ก็เข้าใจว่าเป็นกองทุกข์ และไม่มีความสุขที่เป็นถาวรตามที่ตนเองนั้นต้องการ

๑.๓) อนัตตสัมมสนะ การพิจารณาว่าไม่ใช่ตัวตน ปัญญาญาณรู้เห็นความเกิดดับของรูปนามโดยเห็นประจักษ์ได้แล้วนั้นยอมที่จะเข้าใจอย่างชัดเจนว่า ตัวตนไม่มีจริง มีเพียงรูปนามที่เกิดดับไม่ขาดช่วงเท่านั้นเพราะเขาพบเพียงรูปนามในปัจจุบันโดยไม่พบเห็นสิ่งที่เป็นตัวตน

๒) อุทยัพพญาณ

ผู้ปฏิบัติเห็นความเกิดดับของรูปนามนั้น เป็นไปอย่างรวดเร็ว สภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้นยอมดับไป สภาวะใหม่ยอมปรากฏขึ้นอย่างรวดเร็ว เปรียบเหมือนฟองน้ำที่เกิดขึ้นจากเมล็ดฝนที่ตกลงบนพื้นผิวน้ำยอมแตกไปอย่างรวดเร็ว ผู้ปฏิบัติรู้เห็นความเกิดขึ้นเช่นนี้เขาได้เข้าสู่ตรุณวิปัสสนาญาณ เป็นวิปัสสนาญาณระดับต้น ที่ชื่อว่า อุทยัพพยานุปีสสนา ในขณะนั้นเป็นการเริ่มต้นโดยมุ่งหน้าสู่วิปัสสนาภาวนาเมื่ออุทยัพพญาณอย่างอ่อนเริ่มปรากฏขึ้น วิปัสสนูปกิเลส “พระโยคาวจรครั้นยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์แล้ว เห็นแจ้งอยู่กำหนดทางมิใช่ทางว่า เมื่อวิปัสสนามีแสงสว่างเป็นต้นเกิดขึ้นในขณะอุทยัพพญาณเกิด นี้ไม่ใช่ทาง อุทยัพพญาณเท่านั้นเป็นอุบาย คือ

เป็นทางอันส่วนเบื้องต้นของอริยมรรคแล้ว ยังอุทฺทพยฺพญฺญานและกัณฺถญฺญานเป็นต้นให้เกิดขึ้นตามลำดับ ย่อมบรรลุโสดาปัตติมรรคเป็นต้น”^{๒๙} ซึ่งวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการนี้ เป็นเสมือนป้ายบอกทางว่ามาถูกทางแล้ว

- ๒.๑) โภกาส แสงสว่าง
- ๒.๒) ปีติ ความอิ่มใจ
- ๒.๓) ปัสสัทธิ ความสงบกาย สงบใจ
- ๒.๔) อธิโมกข์ ศรัทธาที่มีกำลัง
- ๒.๕) ปัคคาหะ (วิริยะ) ความเพียรที่มีกำลังสม่ำเสมอ
- ๒.๖) สุข ความสุขใจและสุขกาย
- ๒.๗) ญฺญาน ความรู้ในธรรมที่ชัดเจนในทุก ๆ การกำหนด
- ๒.๘) อุปฺปญฺญาน สติที่มีความคมชัด กำหนดรู้ได้อย่างแม่นยำและง่ายตาย
- ๒.๙) อุเบกขา จิตที่เป็นกลางวางเฉยในอารมณ์
- ๒.๑๐) นิกันฺติ ความเพลิตเพลิตยินดี ความพอใจ ในแสงสว่าง ปีติ ปัสสัทธิ

วิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๑๐ ประการนี้ ย่อมปรากฏขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติทุกท่าน เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมมีความเพียรพยายามกำหนดรู้ในวิปัสสนูปกิเลสว่าไม่ใช่ทางปฏิบัติที่ถูกต้องแต่การกำหนดรู้รูปนามตามความเป็นจริงโดยใส่ใจต่อสิ่งนั้นจึงเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง เรียกว่าเป็น มัคคามัคคญฺญานทสฺสนวิสุทฺธิ

๔.๓.๔ ปฏิปทาญฺญานทสฺสนวิสุทฺธิ

วิปัสสนาปัญญาเกิดตั้งแต่อุทฺทพยฺพญฺญานที่ปราศจากอุปกิเลส (ปราศจากวิปัสสนูปกิเลส) จนถึงอนุโลมญฺญานเป็นปฏิปทาที่มุ่งหน้าตรงสู่พระนิพพาน ปฏิปทาญฺญานทสฺสนวิสุทฺธิรวมวิปัสสนาญฺญาน ไว้ถึง ๙ ญฺญาน ได้แก่ อุทฺทพยฺพญฺญานที่ปราศจากวิปัสสนูปกิเลส กัณฺถญฺญาน ภยญฺญาน อาทินวญฺญาน นิพพิทาญฺญาน มุญฺจิตุกัมมยตาญฺญาน ปฏิสังขยาญฺญาน สังขารุเปกขาญฺญาน และอนุโลมญฺญาน “วิปัสสนาที่บรรลุถึงยอดด้วยญฺญาน ๘ และสัจจานุโลมิกญฺญาน อันดับที ๙ นี้ เรียกชื่อว่า ปฏิปทาญฺญานทสฺสนวิสุทฺธิ คือ ความบริสุทธิ์ของความรู้และความเห็นทางปฏิบัติ”^{๓๐} วิปัสสนาปัญญาดำเนินไปตามวิถีแห่งปัญญามุ่งหน้าเข้าสู่ อุทฺทพยฺพญฺญานที่ปราศจากวิปัสสนูปกิเลส โดยมุ่งหน้าตรงสู่พระนิพพาน เรียกว่า ปฏิปทาญฺญานทสฺสนวิสุทฺธิ

๑) อุทฺทพยฺพญฺญาน (อย่างแก่)

ปัญญาหยั่งเห็นความเกิดดับไปอย่างรวดเร็วในขณะที่กำหนดรู้จึงเป็นอุทฺทพยฺพญฺญานที่ปราศจากวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ เรียกว่าเป็นอุทฺทพยฺพญฺญานอย่างแก่ จากนั้นกัณฺถญฺญานเป็นต้นไปจึงจะปรากฏขึ้นไปจนถึงอนุโลมญฺญาน เรียกว่าเป็นวิปัสสนาญฺญาน ๙ คือ พลวอุทฺทพยฺพญฺญาน กัณฺถญฺญาน ภยญฺญาน อาทินวญฺญาน นิพพิทาญฺญาน มุญฺจิตุกัมมยตาญฺญาน ปฏิสังขยาญฺญาน สังขารุเปกขาญฺญาน อนุโลมญฺญาน รวม ๙ ประการ โดยอาศัย อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา และอนัตตานุปัสสนา

^{๒๙} ชุ.อิตฺติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๑๒๐.

^{๓๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค, หน้า ๑๐๗๑.

ทั้ง ๓ นั้นเอง วิปัสสนาญาณขั้นสุดท้ายนี้ เรียกว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ^{๓๑}

๒) ภังคญาณ

ผู้ที่บรรลุภังคญาณแล้วย่อมรู้เห็นว่ารูปรูปนามในปัจจุบันขณะ เช่น สภาวะพอง ยุบ นั่ง ยืน เดิน เหยียด คู้ เป็นต้นนี้ มีสภาวะที่ดับลงไปอย่างรวดเร็ว “ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้ว พิจารณาเห็นความดับ ชื่อว่า วิปัสสนาญาณ เป็นอย่างไร คือ จิตมีรูปเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์นั้นแล้ว พิจารณาเห็นความดับไปแห่งจิต ฯลฯ”^{๓๒} ผู้ที่บรรลุภังคญาณ ระดับแก่กล้าแล้วย่อมรู้เห็นความดับของรูปนามที่กำหนดรู้และดับของวิปัสสนาจิตควบคู่กันไปอย่างรวดเร็วเหมือนเมล็ดงาแตกที่ถูกคว่ำในหม้อ เหมือนพองน้ำบนผิวน้ำที่เกิดจากฝนตกหนัก และเหมือนหยับแดด บุคคลผู้ที่บรรลุภังคญาณแล้ว ย่อมไม่เกิดอวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ภพใหม่ และขันธในอารมณ์ทุกอย่างที่รู้เห็นว่าดับไปด้วยภังคญาณ

๓) ภยญาณ

ภยญาณเป็นปัญญาที่ประกอบด้วยความน่ากลัวของรูปนามที่มีความดับไปในทุกขณะที่มีการรู้เห็น ซึ่งในขณะที่กำหนดรู้อารมณ์เหล่านั้นอยู่จิตของผู้ปฏิบัติธรรมจะไม่สั่นไม่แจ่มใสเหมือนในอุทกภัยพยุภยญาณและภังคญาณ และความกลัวในภยญาณนี้ ไม่ใช่ความที่กลัวผู้ร้าย กลัวโจรต่าง ๆ เป็นความไม่สั่นเพราะเห็นความจริงที่ว่ารูปนามเป็นสิ่งที่น่ากลัว “ถามว่า ภยตูปัญฐานญาณ กลัวหรือไม่กลัว

ไม่กลัว เพราะว่า ภยตูปัญฐานญาณนั้นเป็นแต่เพียงไตร่ตรองอยู่ว่า สังขารที่หลายที่เป็นอดีต ก็ดับไปแล้ว สังขารทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน ก็กำลังดับไป สังขารทั้งหลาย ที่เป็นอนาคต ก็จักดับไป”^{๓๓}

๔) อาทีนวญาณ

อาทีนวญาณนั้นปรากฏขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติมีความเพียรพยายามกำหนดรู้ด้วยความขะมักเขม้น ในขณะที่อาทีนวญาณย่อมปรากฏขึ้น ในขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมนั้นย่อมไม่เห็นรูปนามที่กำหนดอยู่นั้นโดยรู้ว่าเป็นสิ่งที่ตึงาม หรือสวยงาม อีกทั้งไม่เห็นรูปนามอื่นและภพอื่น ๆ ที่ตนเองอนุมานรู้ด้วยการพิจารณาว่าเป็นสิ่งที่ดีสวยงาม แต่จะพบความน่ารังเกียจในสิ่งที่ตนเองนั้นกำหนดรู้และพิจารณา “ปัญญาในการเห็นสังขาร ปรากฏโดยความเป็นภัยว่า ความเกิดขึ้นเป็นทุกข์ ชื่อว่า อาทีนวญาณ ฯลฯ ปัญญาในการเห็นสังขาร ปรากฏขึ้นโดยความเป็นภัย ความดับแค่นใจเป็นทุกข์ ชื่อว่าอาทีนวญาณ”^{๓๔}

^{๓๑} ดร.ภททันตะ อาสภมหาเถรฯ ธรรมจริยะ อัครมหาคัมมัฏฐานาจริยะ, วิปัสสนาที่ปณีฎีกา, หน้า ๑๕๕.

^{๓๒} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๑/๘๒.

^{๓๓} พระพุทธโฆสเถรฯ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๘๒.

^{๓๔} ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๕๓/๘๔.

๕) นิพพิทาญาณ

ความเพียรพยายามกำหนดพัฒนาอินทรีย์ให้มีความแก่กล้าดีขึ้นแล้วย่อมที่จะบรรลุถึงนิพพิทาญาณ เป็นปัญญาที่รู้เห็นรูปนามว่าเป็นความน่าเบื่อหน่าย เมื่อโยคีผู้ปฏิบัติเพียรพยายามกำหนดรู้รูปนามนั้นเป็นที่น่าเบื่อหน่าย เพราะความเห็นโทษที่เกิดขึ้นในอาทีนวญาณที่ผ่านนั่นเอง “การเบื่อหน่ายเอือมระอา ไม่อภิมรยในสังขารอันมีการแตกดับ ซึ่งดำเนินอยู่ในภพ ๓ กำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๖ สัตตาวาส ๗ ทว่าทุกหนทุกแห่ง เปรียบเหมือนพญาหงทอง ผู้อภิมรยยืนต้อยอยู่ ณ เชนงาจิตรกฏ ไม่อภิมรยยืนต้อยในบ่อน้ำที่สกปรกใกล้ประตูบ้านคนจันทาล อภิมรยยืนต้อยอยู่ในสระใหญ่ทั้ง ๗ ในป่าหิมพานต์”^{๓๕}

“เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญา ว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ เมื่อนั้นย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ เมื่อใด อริยสาวกเห็นด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์”^{๓๖} แท้จริงญาณทั้ง ๓ นั้น คือ ภยญาณ อาทีนวญาณ นิพพิทาญาณ โดยเป็นเนื้อเดียวกัน แตกต่างกันเพียงแค่ชื่อเท่านั้น จึงถือได้ว่าญาณทั้ง ๓ นี้ เป็นอย่างเดียวกันกันก็ว่าได้ แตกต่างกันตามสภาวะ โดยจะมีลักษณะที่เกิดขึ้นนั้นเป็นความน่าเบื่อหน่ายในรูปนามสังขาร

๕.๑) ญาณอย่างอ่อน เป็น ภยญาณ

๕.๒) ญาณอย่างกลาง เป็น อาทีนวญาณ

๕.๓) ญาณอย่างแก่ เป็น นิพพิทาญาณ

๖) มุญจितุกัมยตาญาณ

ปฏิบัติธรรมเพียรพยายามจนบรรลุนิพพิทาญาณแล้ว ในขณะนั้นเพียรพยายามต่อไปสภาวะญาณจะมีความก้าวหน้ามากขึ้นจะทำให้เกิดความรู้สึกปรารถนามีความต้องการที่จะพ้นหรืออยากจะหนีไปให้พ้นจากขั้น ๕ คือ รูปนามซึ่งเป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่าย ปัญญาที่รู้เห็นดังกล่าวนี้เรียกว่ามุญจितุกัมยตาญาณ “เมื่อกุลบุตรเบื่อหน่ายอยู่ เอือมระอาอยู่ ไม่อภิมรยยืนต้อยด้วยนิพพิทาญาณนี้ จิตก็ไม่ข้อง ไม่เกาะ ไม่ติดอยู่ในสังขารทั้งหลาย ซึ่งมีความแตกดับที่ดำเนินไปอยู่ในภพ ๓ กำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ และสัตตาวาส ๘ ทุกหนทุกแห่งแม้แต่สังขารเดียวเป็นจิตที่ใครจะพ้นไป ปรารถนาออกเสียจากสังขารทั้งปวง”^{๓๗} เป็นความปรารถนาพระนิพพานอย่างหนักแน่นมั่นคงแท้จริง เพราะเป็นความปรารถนาพระนิพพานที่เกิดขึ้นจากภาวนามยปัญญา เห็นโทษของรูปนามแล้วเกิดความเบื่อหน่ายอยากจะออกจากสังสารวัฏเป็นอย่างยิ่ง

^{๓๕} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๙๐.

^{๓๖} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๗/๑๑๘.

^{๓๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๙๑.

๗) ปฏิสังขานญาณ

ปฏิสังขานญาณเป็นญาณที่หาอุบายเพื่อต้องการที่จะออกจากรูปนามสังขาร ด้วยการพิจารณาไตรลักษณ์อีกครั้งหนึ่ง อุปมาเปรียบเหมือนบุรุษชาวประมงผู้หนึ่งคิดจับปลาถือสุ่มไปสุ่มปลาตามหนองน้ำเมื่อสุ่มลงไปใต้น้ำแล้วยืนมือลงควานหาปลาในสุ่มจับอสรพิษเข้าที่คอ ด้วยความยินดีคิดว่าปลาได้แล้วค่อย ๆ ยกขึ้นจากช่องสุ่มพอเห็นหัวมีลาย ๓ แฉกก็รู้ว่าเป็นงู มีความสะดุ้งตกใจกลัวเป็นอย่างยิ่งคิดจะปล่อยยงูนั้นไปแต่ก็กลัวว่ายงูนั้นจะกลับมาทำร้ายตนได้จึงบีบคองจนแน่นแล้วกวัดแกว่งไปมาอย่างสุดแรงจนกระทั่งยงูนั้นอ่อนเพลียและปรารถนาจะปล่อยมันไปช้อนี้ฉันใด ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาได้รูปนามมาก็ยินดีถือว่าเป็นสิ่งที่เที่ยงเป็นสุข เป็นตัวตน ดุจบุรุษจับคองูภายในน้ำสำคัญว่าเป็นปลาแล้วก็ดีใจเมื่อใดกำหนดรู้รูปนามสังขารไปจนเห็นความเกิดดับเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็เกิดความสะดุ้งกลัวประดุจบุรุษยกมือขึ้นจากปากสุ่มเห็นลาย ๓ แฉกบนหัวของงูแล้วก็สะดุ้งตกใจกลัว เล็งเห็นโทษทุกข์แล้วก็เบื่อหน่ายในความยึดถือนั้นปรารถนาจะปล่อยอสรพิษให้พ้นไปจากตน โยคีบุคคลก็เช่นเดียวกัน เมื่อกำหนดรูปนามสังขารเห็นดับไป ๆ เป็นสิ่งน่ากลัว เป็นโทษ และน่าเบื่อหน่ายนั้น ก็แสวงหาทางพ้นจากรูปนามสังขาร จึงยกรูปนามสังขารขึ้นสู่พระไตรลักษณ์อีกครั้งหนึ่ง^{๓๘} การกำหนดพิจารณารูปนามสังขารโดยความเป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ให้มีความชัดเจนและหนักแน่นเข้าอีกครั้งหนึ่ง เป็นลักษณะและสภาวะของปฏิสังขานญาณ

๘) สังขารเปกขานญาณ

ผู้ที่บรรลุถึงสังขารเปกขานญาณแล้วย่อมที่จะไม่มีรู้เห็นความน่ากลัว โทษ ความน่าเบื่อหน่าย ความต้องการที่จะพ้นออกไป หรือแม้แต่ความรู้สึกว่าไม่ยินดี เหมือนในวิปัสสนาญาณก่อน ๆ สังขารเปกขานญาณเป็นญาณที่วางเฉยในสังขารทั้งปวง เหมือนบุรุษที่หย่าขาดจากภรรยาแม้ภรรยาจะทำอะไรก็เฉย ๆ ไม่สนใจ ไม่เอาใจใส่

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมมีความเพียรกำหนดรู้ในรูปนามสังขารต่อไป สังขารเปกขานญาณนี้ก็จะค่อย ๆ แก่กล้าขึ้น โดยจะแสดงสภาวะของญาณนี้ จนครบทั้ง ๖ ประการอย่างบริบูรณ์

- ๘.๑) ไม่มีความน่ากลัว ไม่มีความยินดียินร้าย
- ๘.๒) ดีใจก็ไม่มี เสียใจก็ไม่มี มีแต่ตั้งสติกำหนดรู้เฉยอยู่
- ๘.๓) วางเฉยในอารมณ์สังขารทั้งปวง
- ๘.๔) สมาธิตั้งอยู่ได้นาน ๆ ไม่อยากลุกขึ้น เพราะใจสงบ ความฟุ้งซ่านไม่มี
- ๘.๕) กำหนดอาการรูป, นามสังขารสุขุมละเอียดลอบ
- ๘.๖) จิตของโยคีบุคคลแคบเข้ามา คิดฟุ้งซ่านออกไปข้างนอกน้อยที่สุด จนแทบจะ

ไม่มี^{๓๙}

^{๓๘} ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร, วิปัสสนาที่ปณีฎีกา, หน้า ๑๗๐.

^{๓๙} ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร, วิปัสสนาที่ปณีฎีกา, หน้า ๑๗๑.

สังขารเพกขาญาณรู้เห็นพระนิพพานได้ และระบุงถึงสังขารเพกขาญาณที่แก่กล้า และจะดำเนินไปโดยความเป็นวุฏฐานคามินี (วิปัสสนาอันพาไปถึงมรรค) ที่สามารถก่อให้เกิด อนุโลมญาณ นับได้ว่าเป็นการรวมเอาสังขารเพกขาญาณ อนุโลมญาณ และโคตรภูญาณ

๙) อนุโลมญาณ

ญาณที่ ๙ คือ อนุโลมญาณ โดยการอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ เมื่อวางใจในความเป็นกลางของสังขารทั้งหลาย ไม่พะวง และญาณก็โน้มเข้าสู่ทางและมุ่งหน้าตรงสู่พระนิพพาน^{๔๐} สัจจอนุโลมมิกญาณ ญาณอันอนุโลมอริยสัจ แต่ยังไม่เห็นอริยสัจ เห็นตามความรู้สึกแห่งญาณทั้ง ๘ เบื้องต้น “อุปมาเหมือนพระราชอาชญาผู้ทรงธรรม ประทับนั่งในสถานวิวินิจฉัย ทรงสดับคำวินิจฉัยของท่านอำมาตย์ ผู้ว่าคดี ๘ ท่านแล้ว ทรงละการถึงอคติเสีย ทรงตั้งพระองค์เป็นกลาง มีพระราชดำรัสอำนวยตามว่า “จงเป็นอย่างนั้นเถิด” ชื่อว่าทรงอนุโลมแก่คำวินิจฉัยของมหาอำมาตย์เหล่านั้นด้วย และทรงอนุโลมแก่โบราณราชธรรมด้วย อนุโลมญาณ ก็เช่นเดียวกัน”^{๔๑} ผู้ปฏิบัติธรรมพิจารณาชั้นที่ ๕ หรือรูปนามนั้นโดยเห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยอนุโลมตามญาณ ทั้ง ๘ “โดยคล้ายตามวิปัสสนาญาณ ๘ เบื้องหลัง และเบื้องหน้า เพราะมีกิจเหมือนกัน คล้ายตามโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เบื้องบน (เบื้องหลัง) จจริงอยู่ อนุโลมญาณนั้น เพราะเหตุปรารถนาสังขารทั้งหลายแล้วดำเนินไปโดยลักษณะมีอนิจจลักษณะเป็นเบื้องต้น จึงอนุโลมคล้ายตามญาณ ทั้ง ๘ ประการเหล่านี้ เพราะมีกิจ (กำหนดพิจารณาพระไตรลักษณ์) อุทยพยญาณ ภังคานุปีสสนาญาณ ภัยตุปีสสนาญาณ อาทินวานุปีสสนาญาณ นิพพิทาญาณ มุญจตุกัมมยตาญาณ ปฏิสังขยาญาณ สังขารเพกขาญาณ และอนุโลมแก่โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการในเบื้องบน เพราะต้องบรรลุด้วยการปฏิบัติ (วิปัสสนาญาณทั้งหลาย)”^{๔๒} วิปัสสนาญาณทั้ง ๙ คือ ตั้งแต่ อุทยพยญาณอย่างแก่จนถึง อนุโลมญาณ เรียกว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ

๔.๓.๕ ญาณทัสสนวิสุทธิ

ญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ) คือ ความรู้ในอริยมรรค ๔ หรือมรรคญาณ และผลญาณ ก็เกิดขึ้นในลำดับถัดไป ตามขั้นตอนของความเป็นอริยบุคคลย่อมเกิดขึ้น อันเป็นการบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดแห่งวิสุทธิต่อจากนั้นจะเกิดอนุโลมญาณ และโคตรภูญาณ

๑) โคตรภูญาณ

โคตรภูญาณ ขวนจิตปรากฏขึ้นโดยรับเอาความดับของสังขาร “พระนิพพาน” เป็นอารมณ์โดยละทิ้งสังขารทั้งหลายที่กำลังกำหนดอยู่ เรียกอีกอย่างว่า ปล่อยวางชั้นที่ ๕ ปัญญาที่เกิดขึ้นร่วมกับขวนจิตนั้น ชื่อว่าโคตรภูญาณ เป็นญาณที่ข้ามโคตรระหว่างปุถุชน โดยจะทำหน้าที่ตัดโคตรของปุถุชนเข้าสู่โคตรของอริยชน “ชื่อว่าโคตรภู เพราะครอบงำความเกิดขึ้นแล้วแล่นไปสู่ความไม่เกิด ชื่อว่าโคตรภู เพราะครอบงำความเป็นไปแล้วแล่นไปสู่ความไม่เป็นไป ชื่อว่าโคตรภู

^{๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๗๙.

^{๔๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๒๗.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒๗.

เพราะครอบงำนิमितแล้วแล่นไปสู่อนิमित ฯลฯ ชื่อว่าโคตรภู เพราะครอบงำสังขารนิมิภายนอกแล้วแล่นไปสู่ความดับคือนิพพาน”^{๔๓} โคตรภูญาณ เป็นญาณที่ข้ามโคตรปฏุชนเข้าสู่แดนอรียชน ตัดอารมณ์โลกีย์ทั้งหมด ตัดโคตรปฏุชนให้หมดสิ้นไม่มีเหลือ เหมือนการตัดต้นไม้โดยตัดขาดราก ฝอยและรากแก้วด้วย ฉะนั้นญาณนี้เป็นเหมือนเขตแดนระหว่างปฏุชนกับอรียชน อยู่ใกล้ชิดกับมรรคญาณเป็นที่สุด เปรียบเหมือนไฟฉายส่องให้มรรคญาณปรากฏ

๒) มรรคญาณ

โคตรภูญาณจะสามารถเห็นพระนิพพานได้ แต่โคตรภูญาณไม่สามารถกำจัดความมืดคือกิเลสได้ แต่โคตรภูญาณนี้เป็นอวิชชนะของมรรคคือ หันหน้ามุ่งเข้าสู่มรรคหรือเป็นคล้ายกับว่าให้สัญญานัดหมายแก่มรรคว่า “ท่านจงเกิดขึ้นอย่างนี้” แล้วตนเองก็ดับไป ส่วนมรรคญาณเองก็ไม่ลืมสัญญาที่นัดหมายไว้กับโคตรภูจิต จึงเกิดขึ้นตามที่โคตรภูญาณนัดหมายไว้โดยทันทีไม่มีระหว่างกัน พร้อมทั้งเจาะทะลุกองกิเลส โสกะ โทสะ โมหะ ที่ไม่เคยทำลายมาก่อน

มรรคญาณมีนิพพานเป็นอารมณ์เรียกว่า อารัมมณปฏิเวธ ทุกข์, สมุทัย, มรรคสัง, ทั้ง ๔ นั้น ไม่มีความสงสัย ความรู้เห็นอันเป็นความบริสุทธิ์อยู่นั้นเรียกว่า อัสสัมโหปฏิเวธ หมายความว่า ความรู้ขณะนั้นทุกข์สังกัตี สมุทัยสังกัตี มรรคสังกัตี หาเป็นอารมณ์ไม่ แต่มีนิพพานเป็นอารมณ์ ส่วนทุกข์สัง, สมุทัยสัง, มรรคสัง ไม่มีความสงสัย ความรู้ ความเห็นบริสุทธิ์แล้ว ฉะนั้นจึงชื่อว่า อัสสัมโหปฏิเวธ มรรคญาณนี้จึงชื่อว่า “ญาณทัสสนวิสุทธิ”^{๔๔}

๓) ผลญาณ

ผลญาณซึ่งเป็นวิบากจะปรากฏขึ้นต่อจากมรรคญาณ จะปรากฏขึ้นมาทันที โดยไม่มีระหว่างขั้นติดตามาทันที มรรคญาณไม่ว่าจะเป็นมรรคญาณในระดับใดก็ตามย่อมที่จะปรากฏขึ้นเพียงครั้งเดียวเท่านั้นแล้วจะทำหน้าที่ประหามันกิเลสตามอำนาจแห่งมรรคนั้น

ผลนี้เป็นโลกุตตระเช่นเดียวกับมรรคญาณ เพราะมรรคญาณเป็นเหตุจึงเกิดผลญาณขึ้น อารมณ์เป็นนิพพาน ฉะนั้น กิริยาที่เข้าสู่ความดับครั้งแรกนี้ จึงแยกออกเป็นดังนี้

- ๑) ดั่งเจียบตอนแรกเป็นโคตรภูญาณ ยังเป็นโลกีย์ แต่อารมณ์นิพพาน
- ๒) ดั่งเจียบตอนกลางเป็นมรรคญาณ เป็น
- ๓) ดั่งเจียบตอนสุดท้ายเป็นผลญาณ เป็นโลกุตตระ

ขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมบรรลุความดับของสังขารนั้นสั้นมาก เกิดขึ้นเพียงแค่ชั่วขณะจิตหนึ่ง ต่อจากนั้นได้พิจารณาว่าความดับดังกล่าวเป็นการบรรลุธรรม หรือมรรคผลนิพพาน สภาพที่เห็นความดับโดยประจักษ์เป็นมรรคผล เราได้พบพระนิพพานแล้ว ได้บรรลุโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล ผู้ที่มีความรู้เช่นนี้สามารถพิจารณาได้อย่างบริบูรณ์ ทั้งยังพิจารณาได้อีกว่ากิเลสที่ถูกไล่ได้แล้วมีเท่าไร กิเลสที่ยังเหลืออยู่มีเท่าไร

^{๔๓} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๙/๙๕.

^{๔๔} ดร.ภักดีทันตะ อาสภมหาเถระ อัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, วิปัสสนาที่ปณีฎีกา, หน้า ๑๘๖.

๔) ปัจจเวกชนญาณ

ผู้เห็นประจักษ์พระนิพพานด้วยมรรคญาณและผลญาณแล้วย่อมที่จะกลับมาพิจารณากิเลสที่มรรคญาณนั้นประหามแล้ว และกิเลสที่ยังไม่ได้ประหาม ปัญญาที่เกิดร่วมในการพิจารณากิเลสที่มรรคญาณนั้นประหามเรียกว่า ปัจจเวกชนญาณ

พระอริยะบุคคลชั้นโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล หรือโสดาบันสามารถละสังโยชน์ (กิเลสอันผูกใจสัตว์) ได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวตน) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) สीलัทพตปรามาส (ความถือมั่นในศีลพรต) ตลอดจนกิเลสที่จะพาให้ไปเกิดในทุคติภูมิทั้งหมด อีกทั้งเป็นผู้เข้าถึงกระแสนิพพาน จะเกิดอีกไม่เกิน ๗ชาติ

ญาณทัสสนวิสุทธิติ (ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ) คือความรู้ในอริยมรรค ๔ หรือมรรคญาณ และผลญาณ ที่เกิดขึ้นตามลำดับต่อ ๆ ไป ตามขั้นของความเป็นอริยะบุคคล เป็นการบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดในแห่งวิสุทธิติ ๗ หรือไตรสิกขา ต่อจากนั้นจึงเกิด อนุโลมญาณ และโคตรภูญาณ มรรคญาณ และผลญาณ แล้วจึงพิจารณาถึงกิเลสที่ยังมรรคญาณทำหน้าที่ประหาม และพิจารณาถึงกิเลสที่ยังคงเหลืออยู่ ปัจจเวกชนญาณ

๔.๓.๖ อธิปัญญาสิกขา

อธิปัญญาเป็นปัญญาเจตสิกในขณะเจริญวิปัสสนา ซึ่งเรียกว่า วิปัสสนาญาณ ๑๖ เป็นปัญญาที่มีความละเอียด เพราะปัญญานั้นไม่เป็นไปด้วยตัณหาและทิฏฐิ ครอบงำ ปัญญานั้นไม่เป็นที่ระคนไปด้วยตัณหาและทิฏฐิแล้ว จึงเรียกว่าเป็นอธิปัญญา เป็นปัญญาอันยิ่ง “อธิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐหยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ เธอรู้ตามความเป็นจริงนี้ สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์)”^{๔๔} ปัญญาที่เป็นอันยิ่งแล้วนั้น คือปัญญาที่ยังเห็นอริยสัจ ๔ คือ ทุกข สมุทัย นิโรธ มรรค ความเห็นเช่นนี้จึงเป็นอธิปัญญาสิกขา

วิปัสสนาญาณ คือ ปรีชาญาณที่บังเกิดขึ้นในจิตของผู้ที่ปฏิบัติโดยการกำหนดรู้รูปนาม ปรมาัตถธรรมเป็นอารมณ์ เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการเจริญตามหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จนจิตเกิดความตั้งมั่น เกิดความสงบที่ปราศจากนิวรณ์ ๕ และจิตนั้นนุ่มไปในอารมณ์ที่รู้สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงที่เรียกว่ากฏธรรมชาติ รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เห็นสภาวะทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นนั้นเป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พร้อมทั้งยังช่วยกำจัดความมืด คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทานขั้นให้สิ้นไป ความรู้ที่เป็นเหมือนแสงสว่างค่อยส่องนี้ ช่วยทำให้คลายจากความหลงความเขลาทั้งหลายได้ด้วยการเจริญวิปัสสนาจนปัญญาที่เรียกว่า ญาณ ๑๖ ปรากฏขึ้น

^{๔๔} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

๑) ญาณระดับต้น เป็นญาณเห็นรูป เห็นนาม ได้แก่ นามรูปปริเฉทญาณ ปัจจัยปริคคญาณ และสัมมสนญาณ

๒) ญาณระดับกลาง เป็นญาณเห็นพระไตรลักษณ์ในรูปนามได้แก่อุทฺทัพพญาณ

๓) ญาณระดับสูง เป็นญาณเห็นแจ้งพระไตรลักษณ์ เห็นความไม่เที่ยง เห็นความทนสภาพอยู่ไม่ได้ เห็นความไม่ใช่ตัวตน ในทุกรูป ทุกนามที่กำหนดรู้ได้แก่ ภังคญาณ เป็นต้นไป^{๔๖}

ผลที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ส่งผลให้เกิดปัญญาที่เป็นความรู้ตรงตามความจริงอย่างไม่ผิดพลาด คลาดเคลื่อน วิปัสสนาปัญญา “วิปัสสนาญาณ” ปรากฏขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยกำหนดรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริง วิปัสสนาญาณปรากฏขึ้นตามลำดับ “โสฬญาณ” วิปัสสนาญาณ ๑๖

ความสอดคล้องระหว่าง วิสุทธิ ๕ ประการสุดท้าย คือ ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งวิสุทธิ ๕ ประการที่กล่าวมานี้ เป็นผลที่ส่งมาจาก อธิปัญญา ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนา ด้วยการกำหนดรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริงในขณะนั้น ปัญญาที่เป็นปัญญาเจตสิกในขณะวิปัสสนาญาณเกิดเป็นปัญญาอย่างละเอียด เพราะปัญญาที่เกิดขึ้นนั้น ไม่เกี่ยวเนื่องด้วยความยึดมั่น ถือมั่น ไม่เกี่ยวเนื่องด้วยตัณหา และทิฏฐิ ไม่ถูกครอบงำด้วยอุปาทาน ซึ่งเป็นปัญญาที่เป็นเครื่องกำจัดอนุสัยกิเลส และถอนความยึดมั่นถือออกไปได้ โดย ในฐานะที่ศึกษาในระดับของอธิปัญญาเป็นปัญญาญาณที่เห็นตรงตามจริงอย่างถูกต้อง ย่อมที่จะส่งผลให้เกิดความบริสุทธิ์ ๕ ลำดับ คือ

๑) ทิฏฐิวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งทิฐิ) คือ นามรูปปริเฉทญาณ

๒) กังขาวิตรณวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย) คือ ปัจจัยปริคคญาณ

๓) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือไม่ใช่ทาง) คือ สัมมสนญาณ อุทฺทัพพญาณ

๔) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน) พลอุทฺทัพพญาณ ภังคญาณ ภยญาณ อาทีนวญาณ นิพพิทาญาณ มุญจิตกัมยตาญาณ ปฏิสังขยาญาณ สังขารุเปกขญาณ อนุโลมญาณ

๕) ญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณ) โคตรภูญาณ มรรคญาณ ผลญาณ ปัจจเวกขณญาณ

^{๔๖} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติ ลำดับการบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้า, หน้า ๓๑๘.

การศึกษาในระดับของอธิปัญญาสิกขา โดยที่ปัญญาในวิปัสสนาเกิดขึ้นตามลำดับแห่งปัญญา วิปัสสนาที่เกิดขึ้นตามลำดับนั้น ผู้ปฏิบัติย่อมรับรู้ด้วยปัญญาญาณ วิปัสสนาญาณที่เกิดขึ้นตามลำดับ แห่ง โสฬสญาณนั้น ผู้ปฏิบัติยังเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริงอย่างไม่คลาดเคลื่อน ปัญญาที่ยังเห็นนั้นเป็นความเห็นที่บริสุทธิ์หมดจด เป็นวิสุทธิ ๕ ประการสุดท้าย ทิฏฐิวินิสุทธิติ กังขาวิตรณวินิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวินิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวินิสุทธิ ญาณทัสสนวินิสุทธิ

สรุปได้ว่า อธิปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ปัญญาญาณที่เป็นผลจากการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ย่อมที่จะส่งผลให้เกิดความบริสุทธิ์หมดจดแห่งจิต คือ ทิฏฐิวินิสุทธิ (ความหมดจดแห่งการเห็น) กังขาวิตรณวินิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณเป็นเหตุให้ข้ามพ้นความสงสัย) มัคคามัคคญาณทัสสนวินิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง) ปฏิปทาญาณทัสสนวินิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน) ญาณทัสสนวินิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณที่ศนะ) อธิปัญญา ในฐานะที่เป็นความรู้ที่เกิดที่เรียกว่าวิปัสสนาญาณตามลำดับแห่ง โสฬสญาณ (วิปัสสนาญาณ ๑๖) ซึ่งจะส่งผลให้เกิดปัญญาที่เป็นความบริสุทธิ์หมดจดดังกล่าวมาแล้วนั้น ความบริสุทธิ์หมดจด ๕ ประการสุดท้ายนั้น เป็นยอดแห่งความบริสุทธิ์ทั้งหลาย เพราะเป็นความบริสุทธิ์หมดจดแห่งปัญญา เมื่อกระบวน แห่งอธิปัญญา เป็นปัจจัยให้เกิดความบริสุทธิ์หมดจดแห่งปัญญา เรียกได้ว่า เป็นการบรรลุเข้าสู่มรรค ผล และนิพพานในขั้นนั้น ๆ

๔.๔ สรุปท้ายบท

พระพุทธศาสนา มุ่งเน้นโดยส่งเสริมให้ทุกคนได้ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง การศึกษานี้แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ซึ่งการศึกษาทั้ง ๓ ระดับนี้จะมีผลสำคัญด้วยก่อให้เกิดความบริสุทธิ์ ๗ ขั้นตอน ที่เรียกว่า วิสุทธิ ๗ เมื่อได้ศึกษาตามหลักการทั้ง ๓ ระดับนี้ ทำให้เกิดความบริสุทธิ์ ๗ ขั้นตอน ในขณะเดียวกันนั้นยังช่วยให้เกิดความบริสุทธิ์ทั้งภายในและภายนอกจนนำไปสู่ความบริสุทธิ์ชนิดที่ปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองต่าง ๆ ได้ ก็ด้วยการศึกษาทั้ง ๓ ระดับ ๗ ขั้นตอนนี้แหละ

ความสอดคล้องระหว่าง ไตรสิกขา วิปัสสนาญาณ ๑๖ วิสุทธิ ๗

ไตรสิกขา	วิสุทธิ ๗	วิปัสสนาญาณ ๑๖	
อริศีลสิกขา	ศีลวิสุทธิ	ศีล / ขณิกสมาธิ	
อริจิตตสิกขา	จิตตวิสุทธิ		
อริปัญญาสิกขา	ทิฐิวิสุทธิ	๑) นามรูปปริเฉทญาณ	
	กัณฑาวิตรณวิสุทธิ	๒) ปัจจัยปริคคญาณ	
	มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ	๓) สัมมสนญาณ
			๔) ตรุณอุทยัพพญาณ
	ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ	ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ	๕) พลอุทยัพพญาณ
			๖) ภัคคญาณ
			๗) ภยญาณ
			๘) อาทีนญาณ
			๙) นิพพิทาญาณ
			๑๐) มุญจितุกัมมตาญาณ
			๑๑) ปฏิสังขญาณ
			๑๒) สังขารุเปกขญาณ
			๑๓) อนุโลมญาณ
			๑๔) โคตรภูญาณ
	ญาณทัสสนวิสุทธิ	ญาณทัสสนวิสุทธิ	๑๕) มัคคญาณ
			๑๖) ผลญาณ
๑๗) ปัจจเวกขณญาณ			

ความสำรวมระวังในความไม่ล่วงละเมิดในข้อบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม พร้อมทั้งมีความยินดีตั้งใจประพฤติปฏิบัติตามระเบียบปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ด้วยความสำรวมระวังอินทรีย์ในทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ในขณะที่กำลังเจริญวิปัสสนาตามแนวทางแห่งสติปัฏฐาน ๔ ก่อให้เกิดความรู้ตัวทั่วพร้อมรู้สึกรู้สีกตัวและมีความสำรวมระวังเป็นอย่างดี ซึ่งอาการที่สำรวมระวังนั้นย่อมป้องกันไม่ให้กุศลธรรมทั้งหลายนั้นเกิดขึ้นมาได้ ในฐานะที่มีความ

สังวร เพียรระวังรักษาศีล โดยเจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิด พร้อมทั้งมีความระมัดระวัง ที่เป็น ความสำรวม เพื่อป้องกันอกุศลต่าง ๆ ไม่ให้เกิดขึ้น จึงกล่าวได้ว่า การศึกษาที่เป็นอริศลสิกขา ข้อศึกษา คือ ศีลอันยิ่ง มีความสอดคล้อง กับ ศีลวิสุทธิ ความบริสุทธิ์หมดจดแห่งศีล เพราะ การรักษาที่มีความระมัดระวัง เจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิด มีความสำรวมระวัง จึงทำให้เกิดศีลที่มีความบริสุทธิ์หมดจด

เอกัคคตาจิต คือสภาวะที่จิตนั้นมีความเป็นหนึ่งตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง เอกัคคตาเจตสิก (สมาธิ) เมื่อมีความเพียรพยายามในสมถกรรมฐาน ทั้ง ๔๐ กองคือ กสิณ ๑๐ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อรูปกัมมัฏฐาน ๔ อาหारेปภิกุศลสัญญา ๑ จตุธาตววัตถาน ๑ เมื่อผู้ปฏิบัติมีความเพียรพยายามในการปฏิบัติย่อมนั้นจะได้รับผลโดยความที่จิตนั้นมีความ เป็นเอกัคคตาหรือเรียกว่า (สมาธิ) มีความแนบแน่นถึงขั้นฌาน รูปฌาน ๔ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อรูปฌาน ๔ อากาสาณัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ สภาวะที่จิตมีความตั้งมั่นเป็นหนึ่งอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง จนทำให้เกิด ความตั้งมั่นที่เรียกว่าสมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิตที่เป็นสมาธินั้น ในฐานะที่ศึกษาในระดับที่เรียกว่า อธิจิตตสิกขา ย่อมทำให้เกิดสอดคล้อง กับ จิตตวิสุทธิ เนื่องจาก อธิจิตตสิกขา คือ ความที่จิตตั้งมั่น เป็นสมาธิ สามารถระงับนิวรณ์ ๕ ประการได้ ส่งผลให้เกิดจิตที่มีความสะอาด บริสุทธิ์หมดจดเรียกได้ ว่าเป็นจิตตวิสุทธิ

วิปัสสนาญาณ คือความรู้ด้วยปัญญา ความรู้ปัญญาที่ประจักษ์ เรียกว่า เป็นวิปัสสนา ญาณ หมายถึง ปรีชาญาณที่บังเกิดภายในจิตของบุคคลผู้กำหนดรู้รูปนามปรมาตม์เป็นอารมณ์ บังเกิดขึ้นจากผลของการปฏิบัติตามหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จนสภาพของจิตผู้นั้น มีความแนบแน่นไม่หวั่นไหวเป็นสมาธิ สงบปราศจากนิวรณ์ ในขณะที่กำหนดรูปนามตามความเป็นจริง ปัญญาที่เห็นรูปนามทั้งหลายเกิดขึ้นโดยพิจารณาเห็นรูปนามที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง โดยความเป็น ไปตามกฎธรรมชาติ มีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป โดยความเป็นไตรลักษณ์ ในขณะที่นั้น ไม่มี กิเลสที่เกิดร่วมด้วย คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง รวมทั้งตัณหาและทิฏฐิ ก็ไม่เกิดร่วม จึงกล่าว ได้ว่าเป็นอริปัญญา ในฐานะที่ศึกษาในระดับของ อธิปัญญาสิกขา ข้อศึกษาที่เป็นปัญญา ปัญญาที่ เกิดขึ้นนั้นไม่เป็นที่อาศัย ตัณหา ทิฏฐิ อุปาทาน ซึ่งเป็นปัญญาที่มีความบริสุทธิ์โดยส่งผลมาจากการ การศึกษาในระดับของปัญญา (อธิปัญญาสิกขา) เรียกได้ว่า ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคค ญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นผลที่มีความสอดคล้องมา จาก อธิปัญญาสิกขา

ดังนั้น การศึกษาในระดับของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา สอดคล้องกับ หลักของวิสุทธิ ๗ เป็นการศึกษา ๓ ระดับ ส่งผลให้เกิดสอดคล้องที่เป็นความบริสุทธิ์ ๗ ขั้นตอน เป็นความบริสุทธิ์ หมดจดที่ปราศจากกิเลส ตัณหา ทิฏฐิ อุปาทาน ต่าง ๆ จนกระทั่ง เข้าสู่ความสุขที่เป็นบรมสุข ที่เรียกว่า พระนิพพาน

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” เพื่อศึกษาวิสุทธิ ๗ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาไตรสิกขาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาความสอดคล้องระหว่างวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยเป็นการศึกษาเนื้อหาข้อมูลจากคัมภีร์ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณวิเสสวิสุทธิมรรค และตำราต่าง ๆ โดยเรียบเรียงบรรยายตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาจากอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ โดยการสรุปผลของการวิจัยและข้อเสนอแนะมีดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

วิสุทธิ ๗ ความบริสุทธิ์ทั้ง ๗ ประการเหล่านี้ เป็นความบริสุทธิ์ที่ปราศจากกิเลสทั้งกิเลสอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด เป็นหลักการปฏิบัติด้วยการเจริญมรรคเป็นหนทางไปสู่ความบริสุทธิ์ โดยมี ๗ ประการ

ศีลวิสุทธิ (การรักษาไว้ซึ่งความบริสุทธิ์ หมดจด)

จิตตวิสุทธิ (การเจริญกรรมฐานจนจิตนั้นมี ความบริสุทธิ์)

ทิวฐิวิสุทธิ (ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นลักษณะเฉพาะของสภาวะธรรมทางกาย และทางใจ)

กังขาวิตรณวิสุทธิ (ความหมดจดที่เป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย)

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ (กำหนดรู้ในนิमित และวิปัสสนูปกิเลส เป็นทางปฏิบัติที่ถูก)

ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิ (ความบริสุทธิ์แห่งความรู้เห็นในทางปฏิบัติที่ถูกต้อง)

ญาณทัสสนวิสุทธิ (ความบริสุทธิ์หมดจดแห่งปัญญา ในมรรคญาณ ที่เห็นแจ้งพระนิพพาน เป็นปัญญาขั้นที่เห็นอริยสัจ ๔ ครบถ้วน)

วิสุทธิทั้ง ๗ นั้น มีวิสุทธิ ๒ อย่างแรก คือ ศีลวิสุทธิ ศีลที่มีความบริสุทธิ์ และจิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิตด้วยการฝึกอบรมจิต เป็นเบื้องต้นแห่งวิสุทธิ ส่วนวิสุทธิ อีก ๕ ประการที่เหลือ นั้น คือ ทิวฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิ กิเลสอย่างหยาบ กิเลสอย่างกลาง และกิเลสอย่างละเอียด ดำเนินผ่านทางที่มีขั้นตอนแห่งความบริสุทธิ์ ๗ ขั้น ที่เรียกว่าวิสุทธิ ๗ ประการ เป็นเหตุให้เกิดปัญญาที่นำไปสู่ความบริสุทธิ์ น้อมเข้าไปสู่มรรคผลนิพพาน

ไตรสิกขา คือ กระบวนการศึกษาและหลักการปฏิบัติที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ด้วยการฝึกฝนอบรมและนำไปสู่การปฏิบัตินำไปสู่การพัฒนาทางด้าน กาย วาจา และใจ โดยมีพื้นฐานแห่งการศึกษา คือ ศีล และสมาธิ จนก่อให้เกิดปัญญาเพิ่มขึ้น เมื่อมีกาย วาจา และใจที่ถูกพัฒนาตามหลักของไตรสิกขาแล้วจะนำไปสู่ความบริสุทธิ์หมดจด โดยแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ

อริศีลสิกขา ศีลอันเป็นบาทฐานแห่งการบรรลุมรรคญาณ ผลญาณ เบื้องต้น ๔ ประการ การสำรวมระวังในปาติโมกขสังวร อินทรีย์สังวร อาชีวปาริสุทธิศีล ปัจจัยสันนิสิตศีล การรักษาศีล ๔ ประเภทนี้เรียกว่าจตุปาริสุทธิศีล ๔ เป็นศีลสำหรับการเจริญสมาธิ ทำให้เกิดความตั้งมั่นแห่งจิต

อริจิตตสิกขา เป็นความบริสุทธิ์หมดจดแห่งจิต ด้วยการฝึกฝนอบรม และพัฒนาคุณภาพของจิตจนเกิดสมาธิที่ปราศจากนิวรณ์ ๕ เมื่อนิวรณ์ ๕ ประการถูกระงับลงด้วยอำนาจของสมาธินั้นแล้ว ทำให้จิตเกิดความแนบแน่น จึงเรียกว่าเป็น จิตตวิสุทธิ เป็นสมาธิที่มีความสะอาดหมดจด จนเกิดความตั้งมั่นแห่งจิตอย่างแนบสนิท ที่เรียกว่า รูปฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน (ฌานที่ ๑) ทุตติยฌาน (ฌานที่ ๒) ตติยฌาน (ฌานที่ ๓) จตุตถฌาน (ฌานที่ ๔) อรูปฌาน ๔ คือ อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ เมื่อจิตที่มีความแนบแน่นสนิทจนเกิดฌาน จึงเป็นสมาธิที่เหมาะสมแก่การเจริญวิปัสสนา เพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งไตรลักษณ์ต่อไป

อริปัญญาสิกขา นั้นก็เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนาเป็นปัญญาที่ไม่อาศัยตัณหา และทิฏฐิ เป็นปัญญาที่รู้เห็นอริยสัจ ๔ การกำหนดรู้สภาวะธรรม (รูปนาม) ที่ปรากฏผ่านทางทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ โดยความเกิดขึ้นนั้นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตน การรู้เห็นเช่นนี้ เป็นการรู้เห็นอริยสัจข้อแรก คือ ทุกขสัจอย่างถูกต้อง ในขณะที่กำหนดรู้เช่นนี้ จัดได้ว่าเป็นปริยญาปฏิบัติ คือ การแทงตลอดด้วยการกำหนดรู้ และในขณะที่นั้นตัณหาเป็นสิ่งที่น่าพอใจในอารมณ์นั้นไม่สามารถเกิดขึ้นได้ จึงนับได้ว่าเหตุให้เกิดทุกข์คือ สมุทัยนั้น ถูกดับไปชั่วขณะนั้น ๆ ในขณะนั้นกล่าวได้ว่าเป็นปหานปฏิบัติ คือ การแทงตลอดด้วยการละ ความรู้เช่นนี้ จึงกล่าวได้ว่าเป็นอริปัญญา ฉะนั้นแล้ว ศีลสมาธิ และปัญญา เป็นการศึกษาเพื่อทำให้เกิดการพัฒนาขึ้นทั้งทางกาย วาจา ใจ และปัญญา จนในที่สุด ย่อมเข้าสู่มรรคผล

การศึกษา ๓ ระดับเรียกว่าไตรสิกขา เป็นข้อที่ควรศึกษา ๓ ระดับย่อมส่งผลโดยสอดคล้องกันจนเกิดความบริสุทธิ์ทั้งด้านกาย วาจา และใจ พร้อมทั้งก่อให้เกิดการพัฒนาทางด้านปัญญา วิสุทธิ ๗ เป็นความบริสุทธิ์ ๗ ขั้นตอนที่มีผลสืบเนื่องมาจากการศึกษา ๓ ระดับที่เป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมทาง กาย วาจา ใจ และปัญญา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จนพัฒนาไปสู่ความบริสุทธิ์ ๗ ขั้นตอน

อริศีลสิกขา คือ การศึกษาในระดับของ ศีลโดยความมีเจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา ทางใจ มีความเพียรในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยการกำหนดรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้นตามความเป็นจริง ซึ่งในขณะที่มีสติ สัมปชัญญะในการกำหนดรู้สภาวะธรรมอยู่นั้น เจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิด มีความสำรวมระวังในปาติโมกข สำรวมระวังในอินทรีย์ ๖ สำรวม

ระวางในการแสวงหาปัจจัย เจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ มีความสำรวม เป็นความสำรวมระวางใน จตุปาริสุทธิ ๔ ปาติโมกขสังวร (การสำรวมระวางกาย วาจา) อินทรีย์สังวร (การสำรวมระวางในทวาร ๖) อาชีวะปาริสุทธิสี่ล (การสำรวมระวางที่เกี่ยวข้องด้วยมิจฉาชีพ) ปัจจัยสันนิสิตศีล (การงดเว้นปัจจัยที่ผิด) ความสังวร เพียรระวาง ในจตุปาริสุทธิ ๔ ประการนี้ โดยมีเหตุมาจากการศึกษาในอริศีลสิกขา ข้อศึกษา คือ ศีลอันยิ่ง ซึ่งการสังวรระวางในศีลนั้น ส่งผลที่เป็นความสอดคล้องกันให้เกิดศีลที่มีความบริสุทธิ์หมดจด “ศีลวิสุทธิ”

อธิจิตตสิกขาเป็นจิตที่เป็นสมาธิขั้นอุปจารสมาธิและอัปนาสมาธิ เป็นสมาธิที่เป็นสมาธิที่มีความสงบจากกามและอกุศลธรรม บรรลุถึงรูปฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน บรรลุถึงอรุฌาน ๔ คือ อากาสนัญญายตนะ วิญญาณัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ ความตั้งมั่นแห่งจิตที่เป็นเอกัคคตาเจตสิก เรียกว่าเป็นจิตที่มีความตั้งมั่นจนเกิดสมาธิขึ้นตามลำดับ คือ อุปจารสมาธิ อัปนาสมาธิ ขณิกสมาธิ ความตั้งมั่นที่เป็นสมาธิในระดับต่าง ๆ จิตที่มีความตั้งมั่นจนเกิดสมาธิ สามารถข่มนิวรณ์ ๕ ประการ คือ กามฉันท์ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา ในขณะที่ศึกษา ในระดับที่เรียกว่า อธิจิตตสิกขา จนกระทั่งจิตนั้นมีความตั้งมั่นจนเกิดสมาธิ จิตที่ปราศจากนิวรณ์ ๕ เรียกได้ว่า อธิจิตตสิกขา ทำให้เกิดความสอดคล้องโดยเป็นเหตุให้เกิด จิตที่ปราศจากนิวรณ์ เป็นจิตที่มีความบริสุทธิ์หมดจด เรียกว่า จิตตวิสุทธิ

อธิปัญญาสิกขา วิปัสสนาที่เกิดขึ้นตามลำดับนั้นผู้ปฏิบัติย่อมรับรู้ด้วยปัญญาญาณ วิปัสสนาญาณที่เกิดขึ้นตามลำดับแห่ง โสฬสญาณ ปัญญาที่เป็นปัญญาเจตสิกในขณะที่วิปัสสนาญาณเกิดเป็นปัญญาอย่างละเอียด เพราะปัญญาที่เกิดขึ้นนั้น ไม่เกี่ยวเนื่องด้วยความยึดมั่น ถือมั่น ไม่เกี่ยวเนื่องด้วยตัณหา และทิวฐิ ไม่ถูกรอบงำด้วยอุปาทาน ซึ่งเป็นปัญญาที่เป็นเครื่องกำจัดอนุสัยกิเลส และถอนความยึดมั่นถือออกไปได้ โดย ในฐานะที่ศึกษาในระดับของอธิปัญญาเป็นปัญญาญาณที่เห็นตรงตามจริงอย่างถูกต้อง ปัญญาในวิปัสสนา “วิปัสสนาญาณ” ย่อมทำให้เกิดความสอดคล้องกันระหว่าง อธิปัญญาสิกขา กับ ทิวฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งวิสุทธิ ๕ ประการนี้ เป็นระดับแห่งวิปัสสนาญาณ ๑๖ “โสฬสญาณ” เป็นปัจจัยให้เกิดความบริสุทธิ์หมดจดแห่งปัญญา เรียกได้ว่า เป็นการบรรลุเข้าสู่มรรค ผล และนิพพานในขั้นนั้น ๆ

๕.๒. ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำไปประยุกต์ใช้

ความสอดคล้องในวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือการปฏิบัติตามหลักของ ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา การกำหนดรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้นของรูปนามตามความเป็นจริงในขณะนั้นเมื่อจิตที่มีความตั้งมั่นจนเกิดสมาธิ ย่อมทำให้เกิดปัญญาที่รู้เห็นความเป็นกฎธรรมชาติที่เรียกว่าสามัญญลักษณะ หรือ ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในขณะที่เกิดปัญญาเห็นตามความเป็นจริงอยู่นั้น ความบริสุทธิ์ย่อมปรากฏขึ้น

ตามลำดับ จนกระทั่งเกิดความบริสุทธิ์หมดจดภายในอย่างแท้จริง เมื่อนำหลักของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้นไปปฏิบัติแล้ว ย่อมทำให้เกิดผลคือ ความบริสุทธิ์หมดจดปรากฏขึ้นในจิต เป็นลำดับขั้นตอต่อไป การปฏิบัติวิปัสสนาไปประยุกต์เพื่อการปฏิบัติขั้นนั้น เป็นการศึกษาตามหลักของไตรสิกขา โดยส่งผลให้เกิดความบริสุทธิ์ ๗ ขั้นที่เรียกว่าวิสุทธิ ๗

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยต่อไป

หากมีการศึกษาในแนวเดียวกันนี้ ครั้งต่อไปผู้วิจัยควรศึกษาประเด็นดังต่อไปนี้

- ๑) ศึกษาวิสุทธิ ๗ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา
- ๒) ศึกษาความสอดคล้องวิสุทธิ ๗ กับวิปัสสนาญาณในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี-ไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- พระพุทโธสมเถระ รัตน. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

- ธนิต อยู่โพธิ์. **วิปัสสนาภิรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี). **อานาปานสติภาวนา ลำดับการบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้า**. สมเด็จพระพุทธิชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ) ตรวจชำระ. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๕.
- _____. **ศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท**. เอกสารประกอบการศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม, ๒๕๕๓.
- _____. **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๕.
- พระมหาพุทโธสมเถระ. **วิสุทธิ ญาณนิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากัมมัฏฐาน**. ธนิต อยู่โพธิ์ แปลและเรียบเรียง, ๒๕๒๕.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนานัยเล่ม ๑**. พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ, ๒๕๔๘.

วศิน อินทสระ. **สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
ครอบครัวและสำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๗.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมหาเถระ). **อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริย
เจ้า**. กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔.

อุบาสิกา แนบ มหานิรันดร์. **ปาฐกถา วิสุทธิ**,
พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมจารย์. **สัมมนาวิปัสสนาภาวนา**. หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิปัสสนาภาวนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระภาวนาวิสุทธิคุณ (เสริมชัย ชยมงคล). **คู่มือปฏิบัติไตรสิกขา (ศีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญา
สิกขา)**.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**. พระคันธสाराภิงค์ แปลและเรียบ
เรียง. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วน
จำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๗.

ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัคมหากัมมัฏฐานาจริยะ. **วิปัสสนาที่ปณีฎีกา**.
วัดภัททันตะ อาสภาราม จังหวัดชลบุรี.

(๒) วิทยานิพนธ์:

นางสาวพิชญ์รัตน์ บุญช่วย. “การศึกษากระบวนการสร้างภาวนา ๔ โดยใช้หลักไตรสิกขา”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๘

นายทวีศักดิ์ ทองทิพย์. วิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขา. **สารนิพนธ์ดุขฎิบัณฑิต**. บัณฑิต
วิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระครูปริยัติกาญจน์โชติ (มานิตย์ ธรรมโชติ). “ศึกษาจิตตวิสุทธิในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๔.

พระบุญชู กัลณา. “วิเคราะห์การศึกษาตามหลักสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์
พุทธศาสนศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑.

พระมหาทองหล่อ ฐานิสฺสโร (สินกระสัง). “การศึกษาวินัยชาวพุทธในการพัฒนาชีวิตให้เป็นสุข”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-ฉายา/นามสกุล : พระครูวิชัยนันทกิจ [ยวง นนทโก (เมฆสุข)]

วัน/เดือน/ปี เกิด : ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๘

ภูมิลำเนา : บ้านบางท่าช้าง ๖๘ หมู่ ๔ ตำบลโพนางดําออก อำเภอสรรพยา
จังหวัดชัยนาท

การศึกษา

พ.ศ. ๒๕๕๔ : นักรธรรมชั้นเอก

พ.ศ. ๒๕๕๑ : ประกาศนียบัตรการบริหารกิจการคณะสงฆ์ (ป.บส.)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ห้องเรียนวัดพระนอนจักรสีห์ อำเภอเมือง จังหวัดสิงห์บุรี รุ่น ๔

พ.ศ. ๒๕๕๖ : พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ (พ.ธ.บ.)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ห้องเรียนวัดพิบูลทอง จังหวัดสิงห์บุรี

ประสบการณ์การทำงาน

พ.ศ. ๒๕๔๖ : ครูสอนศีลธรรมในโรงเรียนวัดนมโตะ

พ.ศ. ๒๕๕๑ : พระวิทยากร ประจำโรงเรียนวัดนมโตะ

พ.ศ. ๒๕๒๖ : เจ้าอาวาส วัดนมโตะ

อุปสมบท : ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๑๙

สังกัดวัด : วัดนมโตะ ตำบลเขาแก้ว อำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท

ตำแหน่งหน้าที่ : เจ้าอาวาสวัดนมโตะ

ตำบลเขาแก้ว อำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท

ปีที่เข้าศึกษา : ๒๕๕๖

ปีที่สำเร็จการศึกษา : ๒๕๕๙

ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดนมโตะ ตำบลเขาแก้ว อำเภอสรรพยา จังหวัดชัยนาท

รหัสไปรษณีย์ ๑๗๑๕๐

โทรศัพท์ : ๐๘๕-๗๓๐-๒๘๔๗

E-mail : thesis5611405912@gmail.com